

Emma Turunen

**”ON EHKÄ AJATELTU, ETTÄ PERHEEN
SISÄINEN DYNAMIIKKA TOIMII.”**

Perustoimeentulotuen perhekohtaisuuden edut ja haitat
erilaisissa perhetilanteissa

TIIVISTELMÄ

Emma Turunen: "On ehkä ajateltu, että perheen sisäinen dynamiikka toimii." - Perustoimeentulotuen perhekohtaisuuden edut ja haitat erilaisissa perhetilanteissa

Pro gradu -tutkielma

Tampereen yliopisto

Yhteiskuntatutkimuksen maisteriohjelma

Huhtikuu 2024

Tässä pro gradu –tutkielmassa selvitän, millaisia etuja ja haittoja liittyy siihen, että perustoimeentulotuki on perhekohtainen etuus. Perhekohtaisuudella tarkoitan sitä, että perustoimeentulotuki myönnetään toimeentulotukiperheelle yhteisesti ja tuen määrään vaikuttavat kaikkien perheenjäsenten huomioon otettavat tulot, menot ja varat. Toimeentulotukiperhe voi koostua yhdestä tai useammasta yhteistaloudessa asuvasta laissa määritellystä henkilöstä. Perustoimeentulotuki on viimesijainen etuus, eli sitä voidaan myöntää vain, jos henkilön tai perheen käytettävissä olevat tulot ja varallisuus eivät riitä välttämättömiksi katsottuihin menoihin.

Tutkielmassa erittelen perhekohtaisuuteen liittyviä etuja ja haittoja erilaisissa perhetilanteissa. Sijoitan perhekohtaisen etuuden toiseen kolmesta Gøsta Esping-Andersenin hyvinvointijärjestelmämallista, joita ovat niukka ja tarveharkintainen anglosaksinen malli, keskieuropalainen perhekeskeinen malli sekä pohjoismainen yksilökohtaisuuteen ja universaaliuteen nojaava malli. Lähestyn Esping-Andersenin hyvinvointiregiimejä Jane Lewisin inspiroimana feministisen hyvinvointivaltiotutkimuksen kehityksessä. Lisäksi arvioin toimeentulotuen perhekäsitystä ja perhekohtaisuutta erityisesti perheiden normatiivisuuden näkökulmasta. Tutkielman aineisto koostuu kuuden aiheen kannalta olennaisen asiantuntijan puolistrukturoiduista haastatteluista. Haastateltavat edustavat Kelaa, perheiden moninaisuuden asiantuntijatahoa sekä lähisuhdeväkivallan parissa työskenteleviä ammattilaisia. Analysoin aineistoa aiemman tutkimuksen ja tiedon pohjalta kriittisestä faktanäkökulmasta käsin.

Haastatteluissa asiantuntijat jakoivat näkemyksen siitä, että perhekohtaisuus on lähtökohtaisesti kannatettava ja luonteva muoto perustoimeentulotuella. Perhekohtaisena etuus toimiikin lähtökohtaisesti hyvin tilanteessa, jossa normatiivisen perheen kaksi aikuista elävät vakiintuneessa parisuhteessa tehden rationaalista yhteistyötä perheen hyväksi. Asiantuntijoiden mukaan perustoimeentulotuki huomioi lisäksi poikkeuksellisen hyvin lapsen vuoroasumista, ja korostaa positiivisessa mielessä perheen aikuisten elatusvelvollisuutta toisiaan ja lapsiaan kohtaan. Asiantuntijat näkivätkin perustoimeentulotuen eduksi joustavuuden ja monipuolisuuden. Järjestelmään sisältyvä perhekohtainen tulovalvonta ja asiakaspalvelu voivat myös parhaimmillaan tuoda esiin perheen avun tarpeita kuten riippuvuuksiin tai väkivaltaan liittyviä ongelmia. Samalla perhekohtaisuuden haittapuolet tulevat asiantuntijoiden mukaan esiin juuri tilanteessa, jossa perhe tai sen tilanne poikkeaa merkittävästi toimeentulotuen perhekäsityksestä. Perhekohtaisuuden vaikutuksia ei kuitenkaan voida täysin mitätöidä päivittämällä toimeentulotuen perheideaalia, vaan perhekohtaisuus sisältää perhekäsityksen lisäksi elatusvelvollisuuden tuottamat rakenteet. Perhenormista poikkeavia tilanteita voivat olla esimerkiksi avoliitto tuoreessa suhteessa, toisen puolison opiskelujakso, riippuvuuksia tai muita käyttäytymisen hallinnan ongelmia tuottavat sairaudet, väkivalta perheessä sekä monikko- ja erityislapsiperheiden, apila- tai yhden vanhemman perheiden tilanteet. Myös alaikäisen lapsen tulojen huomioiminen menoina toimeentulotuen laskelmalla voi asiantuntijoiden mukaan vahvistaa köyhyyden ylisukupolvisuutta. Perustoimeentulotuen asiakkaiden yksityisyyden suoja suhteessa puolisoon ei myöskään toteudu yhdenvertaisesti muiden ihmisten kanssa, sillä liitteenä toimitettavat laskut maksetaan ja eritellään yhteisen toimeentulotukipäätöksen ohessa. Aineistossa vastuu edellä kuvattuihin haasteisiin puuttumisesta jakautuu perheille, mahdollisen väkivallan kokijalle, ammattilaisille sekä toimeentulotukijärjestelmälle. Väkivallan ehkäisytyön asiantuntijat ilmaisivat huolensa siitä, millä tavalla järjestelmä ja ammattilaiset voivat mahdollistaa ongelmiin puuttumisen, kun toimeentulotuen siirryttyä kuntien sosiaalitoimesta Kelaan ratkaistaan hakemukset pääosin asiakasta kohtaamatta.

Tulokset osoittavat, että sillä, millaiselle hyvinvoinnin järjestämismallille ja perhekäsitykselle perusturva pohjautuu, on merkitystä erilaisten perheiden saaman tuen kannalta sekä yhteiskunnallisiin ongelmiin kuten sukupuolistuneeseen väkivaltaan puuttumisen näkökulmasta. Viimesijainen perhekohtainen perustoimeentulotuki on monessa onnistunut ja tarpeellinen

välttämättömän toimeentulon turva. Nykyisellään se kuitenkin osallistuu myös useiden elämänkriisien ja eriarvoisuuksien syventämiseen, tai ei onnistu riittävällä tavalla tukemaan perheitä, jotka kamppailevat näiden haasteiden kanssa. Erilaisten hyvinvointimallien eduista ja haitoista sosiaaliturvassa tarvitaan lisää tutkimusta. Sosiaaliturvan kehittämisessä ja tutkimuksessa etuudet on nähtävä vahvemmin instituutioina, jotka osallistuvat perheiden elämäntilanteiden ja julkisen perhekäsityksemme muotoilemiseen muiden yhteiskuntarakenteiden tavoin. Toimeentulotuen perhekohtaisuuden tuottamia yhdenvertaisuusvaikutuksia on kyettävä tarkastelemaan perheen sisäisellä tasolla ja toimeentulotukiperheiden kesken sekä suhteessa perheisiin, jotka eivät ole toimeentulotuen saajia.

Avainsanat: perhe, perhekohtaisuus, elatusvelvollisuus, sosiaaliturva, toimeentulotuki, yksityisyyden suoja, normi, väkivalta, taloudellinen väkivalta, vuoroasuminen

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin Originality Check -ohjelmalla.

Sisällysluettelo

Johdatus aiheeseen ja tutkimuskysymykset	5
Käsitteet ja aikaisempi tutkimus.....	8
Perustoimeentulotuki	9
Perhekäsité perustoimeentulotuessa	12
Perheiden moninaisuus.....	14
Sukupuolistunut väkivalta ja perheväkivalta	16
Tutkielman toteutus.....	21
Tutkimusmenetelmä ja aineiston kerääminen	21
Asiantuntijoiden syvähaastattelu tietolähteenä ja sisällönanalyysi	24
Tutkielman toteutukseen liittyvät eettiset seikat	28
Tulokset	31
Toimeentulotuen rooli ja luonne	31
Elatusvelvollisuus, perhekäsitys ja erilaiset perheet tuen saajina	35
"Yleensä perheessä on se yksi jääkaappi, johon ostetaan täytettä yhteisistä rahoista" - Perhekohtaisuus ja elatusvelvollisuus	35
Erilaiset perheet ja perheenjäsenet perhekohtaisen toimeentulon piirissä	41
Parisuhde, ero ja perhekohtainen toimeentulo	51
Rahan hallinta perheissä – yksilöllisten tapojen ja taloudellisen väkivallan erottamisesta	51
Perhekohtaisuus, avun hakeminen ja taloudellinen väkivalta erotilanteissa	54
Toimeentulotuen digitaalirstuminen	57
Liitteet ja yksityisyyden suoja suhteessa puolisoon	57
Digitalisaatio ja kasvokkaisen palvelun väheneminen.....	60
Vastuista	62
Yhteenveto ja pohdintaa.....	65
Yhteenveto.....	65
Tutkielman rajoitukset ja jatkotutkimusehdotukset.....	72
Johtopäätökset sekä huomioita kehittämistyötä ajatellen.....	75

Lähteet.....	79
Asiantuntijoihin viittaavien lyhenteiden selitykset:.....	85

Johdatus aiheeseen ja tutkimuskysymykset

Etuuslainsäädäntö on Suomessa kehittynyt perheen tuottamaan hoivaan perustuvasta ja sitä tukevasta järjestelmästä kohti suurempaa yksilöllisyyttä ja sopimuksellisuutta¹ (Faurie & Kalliomaa-Puha, 2010, 14 sekä Sosiaaliturvan Tutkimus- ja arviointijaosto, 2021, 31-32). Silti Suomessa on edelleen myös perhekohtaisia etuuksia. Näitä ovat esimerkiksi toimeentulotuet (perustoimeentulotuki sekä kuntien hallinnoimat ehkäisevä ja täydentävä toimeentulotuki), yleinen asumistuki ja lasten kotihoidontuki. Yksilöllisyys tarkoittaa, että etuudella katetaan vain siihen oikeutetun yksittäisen henkilön tarpeet, ja vain hän itse tai hänen valtuuttamansa henkilö voi hakea etuutta (Sosiaaliturvan tutkimus- ja arviointijaosto, 2021, 31-32). Yksilökohtaisessa etuudessa tuen määrään ja myöntämiseen vaikuttavat ainoastaan henkilön omat tulot, menot, varat tai muu tilanne. Perhekohtaisessa etuudessa sen sijaan vaikutukset arvioidaan perheen tilanteen mukaan. Sosiaaliturvakomitean (Sosiaaliturvan tutkimus- ja arviointijaosto, 2021, 31-33) mukaan perhekohtaisuuden elementit ja perheen määritelmä vaihtelevat huomattavasti sosiaaliturvan eri osa-alueilla, mikä on aiheuttanut usein myös haasteita sosiaaliturvan käytännön toimeenpanossa. Tässä tutkielmassa kartoitan perustoimeentulotuen perhekohtaisuuden etuja ja haasteita erilaisissa perhetilanteissa haastatteleamalla toimeentulotuen ja perheiden moninaisuuden asiantuntijoita sekä väkivallan ehkäisytyötä tekevien tahojen asiantuntijoita. Väkivallan ehkäisytyön asiantuntijat työskentelevät aiheen parissa asiantuntija- ja asiakastyön tehtävissä. Perheiden moninaisuuden asiantuntija työskentelee perhealan asiantuntijaorganisaatiossa ja toimeentulotuen asiantuntijat Kelassa. Aineistona käytin näiden asiantuntijoiden haastatteluita, jotka toteutin touko- ja kesäkuussa 2023.

Perustoimeentulotukea sai vuonna 2022 yhteensä 417 071 ihmistä eli 251 958 kotitaloutta, joista 90 496² oli muita kuin yhden hengen ruokakuntia (Kelan Taskutilasto, 2023, 34). Näistä lapsettomia pareja oli 11 968 ruokakuntaa. Lapsiperheitä oli yhteensä 44 640, ja heistä yksinhuoltajaperheitä oli 27 626 siinä, missä kahden huoltajan perheitä oli 17 014 ruokakuntaa. Kela myöntää toimeentulotukea yhden perheenjäsenen tekemään hakemukseen ja varallisuustilanteen osoittaviin liitteisiin kuten tiliotteisiin sekä tulo- ja väestötietorekisteriin perustuvan ratkaisutyön pohjalta. Lisäksi perheenjäsenet voivat toimittaa hakemuksen liitteeksi muita tositteita kuten sähkö- tai lääkarilaskuja.

¹ Sopimuksellisuudella tarkoitetaan sitä, että sosiaaliturvaa ei järjestetä hallinnollisilla päätöksillä, vaan sopimuksilla. Sopimuksellinen järjestämistapa kattaa koko elämänkaaren päiväkodista vanhuuteen. Sopimuksellisessa järjestämistavassa osapuolet nähdään kykenevinä ymmärtämään sopimusehdot (Kalliomaa-Puha 2012, 422).

² Näihin useamman henkilön ruokakuntiin kuului vuonna 2022 yhteensä 221 721 ihmistä (Kelan taskutilasto, 2023, 34).

Toimeentulokiperheeseen voivat kuulua yksi henkilö tai hän ja hänen samassa taloudessa asuvat läheisensä, jotka täyttävät laissa määritellyt ehdot (Laki toimeentulotuesta 3§, jäljempänä myös ”Toimeentulotukilaki”). Etuus on viimesijainen, eli sillä katetaan henkilön tai perheen välttämättömiksi arvioidut menot, jos toimeentulo ei järjesty muilla ensisijaisilla tavoilla. Perhekohtaisen etuuden ratkaisussa tarkastelussa on koko perheen tilanne yksittäisten henkilöiden tilanteen sijaan. Perhekohtainen elatusvelvollisuuteen ja viimesijaisuuteen nojaava perustoimeentulotuki näkee perheen yhteistä etua tavoittelevana ja yhteistyössä toimivana yksikkönä, ja siksi se huomioi perheen tilanteen arvioinnissa kaikkien perheenjäsenten tulot, menot ja varat. Perhekohtainen tuki tulee myös määritelleeksi perheen käsitteen, jonka avulla se ohjaa viimesijaisen toimeentuloturvan tarpeen arviointia ja maksatusta. Tämä määrittely tapahtuu välittömästi toimeentulotukea koskevassa laissa (Laki toimeentulotuesta, erityisesti 3§) ja välillisesti lain soveltamisessa sekä toimeentulotuen ratkaisun käytännöissä.

Kiinnostukseni yksilökohtaisuus – perhekohtaisuus -janaa kohtaan heräsi työskennellessäni Kelan perustoimeentulotuen etuusratkaisijana vuonna 2021³. Kohtasin työssäni ajoittain tilanteita, joissa pohdin, onko asiakkaan asiaa mahdollista hoitaa siten, että hänen yksityisyydensuojansa suhteessa perheenjäseneneen säilyy. Tällaisissa tilanteissa pohdin (hypoteettisesti) erityisesti perheväkivaltilanteita, ja aloitin pro gradu -työn suunnittelemisen tästä lähtökohdasta käsin. Tutkielman teon edetessä koin tarkoituksenmukaiseksi tarkastella perustoimeentulotuen perhekohtaisuutta myös laajemmin perheiden moninaisten tilanteiden ja kokoonpanojen valossa. Tämän pohjalta muodostin seuraavat tutkimuskysymykset:

1. Millaisia etuja ja millaisia haasteita perheille sekä heitä tukeville ammattilaisille aiheutuu siitä, että perustoimeentulotuki on perhekohtainen etuus?
2. Millainen yhteiskunnallinen merkitys perhekohtaisuudella on hyvinvoinnin järjestämissä perheiden ja perheenjäsenten välisen yhdenvertaisuuden, sukupuolten tasa-arvon sekä sukupuolittuneen perheväkivallan näkökulmasta?
3. Millainen on toimeentulotukilain perhekäsitys, ja millä tavoilla se vaikuttaa näihin etuihin, haittoihin ja perhekohtaisuuden merkityksiin?
4. Lisäksi esittelen asiantuntijoiden kiitoksia, huolenaiheita ja toiveita perustoimeentulotuen perhekohtaisuutta koskien. Tuon ilmi myös joitakin sellaisia löydöksiä, jotka eivät kuulu edellä mainittujen tutkimuskysymysten piiriin, mutta jotka ovat keskeisiä toimeentulotuen perhekohtaisuuden ymmärtämiseksi.

³ Käytännön etuusratkaisun kokemukseni on tukenut tutkimusongelmien muodostamista, tiedon havainnollistamista ja toimeentulotuen prosessien yleistä avaamista, mutta nojaudun tutkielmassa toimeentulotukea käsittelevään tieteelliseen ja hallinnolliseen lähteistöön. Arvioin työn luotettavuutta tarkemmin tutkielman toteutusta käsittelevässä luvussa.

Lähestyn perhekohtaisuutta rakenteena, joka osallistuu perheiden elämään, ja olen kiinnostunut siitä, miten se näyttäytyy erilaisissa perhetilanteissa. Erittelen aineiston pohjalta perhekohtaisuuden mahdollisia etuja ja haittoja esimerkiksi perheen kokoonpanon, perheenjäsenten enemmistö- tai vähemmistöaseman, elämäntilanteen ja nykyisen taikka aiemman perheen sisäisten ristiriitojen, kuten väkivallan uhan, valossa. Tarkastelen väkivaltateemaa tutkielmassa perheen sisäisen sukupuolistuneen väkivallan viitekehyksessä tunnistuen sen vaikutukset myös perheen alaikäisiin.

Alasuutarin (2011, 39) mukaan laadullinen tutkimus koostuu kahdesta osasta: havaintojen pelkistämisestä ja arvoituksen ratkaisemisesta. Aloitan valottamalla aikaisempaa tutkimusta ja kirjallisuutta, joiden valossa olen lähestynyt aiheitani ja jalostanut analyysiä. Nämä ovat ikään kuin johtolankoja (Alasuutari, 2011, 43), joiden pohjalta teoriaohjaavassa laadullisessa työssä aloitin ratkaisun etsimisen, ja jotka ovat myös vaikuttaneet tulkintoihini. Esittelen perustoimeentulotuen peruseriaatteet, tärkeimmät käsitteet sekä sen roolia sosiaaliturvamme kehityksessä ja toiminnassa. Sijoitan perhekohtaisen perustoimeentulotuen toiseen kolmesta Gøsta Esping-Andersenin hyvinvoinnin järjestämismallista (Esping-Andersen 1990), joita ovat niukka ja tarveharkintainen anglosaksinen regiimi, keskieuropalainen perhekeskeinen malli sekä pohjoismainen yksilökohtaisuuteen ja universaaliuteen nojaava malli. Tukeudun Esping-Andersenin regiimejä hyödyntäessäni feministisen hyvinvointivaltiotutkimuksen ja erityisesti Jane Lewisin (1992) näkemyksiin, joiden mukaan hyvinvoinnin järjestämismalleja tulee tarkastella myös niiden sukupuolivaikutusten osalta. Esittelen myös perheen käsitettä perustoimeentulotuessa. Tämän jälkeen luon katsauksen näkökulmiin, joilla perheiden ainutkertaisuutta ja monimuotoisuutta voidaan lähestyä suuren ihmismäärän viimesijaista toimeentuloa turvaavan etuuden tutkimuksessa. Lisäksi raotan sukupuolittuneeseen väkivaltaan ja perheväkivaltaan liittyvää keskustelua perustellen käsitevalintojani. Käsitteitä avattuani esittelen tutkielman toteutusta tutkimusmenetelmän ja aineiston kuvauksen kautta. Käyn siis läpi Alasuutarin sanoin tapaani pelkistää havaintojani ja etsiä ratkaisua tutkimuskysymyksiin. Lopulta esittelen laadullisen sisällönanalyysini tulokset eli ratkaisut, vedän yhteen aiheesta oppimaani, ja esitän huomioita tulevaa tutkimusta ja sosiaaliturvan uudistamista ajatellen.

Tutkielmani tulokset mukailevat yhtäältä Sosiaaliturvakomitean esittämiä perusteluja perustoimeentulotuen perhekohtaisuudelle ja toisaalta sen mukanaan tuomille haasteille

(Sosiaaliturvan tutkimus- ja arviointijaosto, 2021, 31-35). Haastattelemani asiantuntijat näkivät perhekohtaisuuden olevan perustoimeentulotuelle yleisesti ottaen luonteva ja kannatettava järjestämistapa. Toimeentulotuen perhekäsitteen ja toimintalogiikan katsottiin monella tavalla olevan onnistunut tapa toteuttaa joustavaa ja yhdenvertaisuutta edistävää sosiaaliturvaa. Erityisesti lasten vuoroasumisen sujuvoittaminen katsottiin toimeentulotuen perhekohtaisuuden ja sen toteutustavan eduksi. Aviopuolisoiden osalta perhekohtaisuutta perustelee asiantuntijoiden näkemyksen mukaan avioliittolakiin sisältyvä elatusvelvollisuus. Aineistossa perhekohtaisuuden katsottiin alleviivaavan elatusvelvollisuutta positiivisessa sävyssä puolisojen välisen taloudellisen tasa-arvon sekä sen näkökulmasta, että lapsella on oikeus olla riippuvainen vanhemmistaan (ks. Sosiaaliturvan tutkimus- ja arviointijaosto, 2021, 32–35). Asiantuntijoiden näkemyksen mukaan puolisojen välinen elatusvelvollisuus ehkäisee etuuden väärinkäyttöä.

Toisaalta voidaan katsoa, että perhekohtaisuus tuottaa taloudellista riippuvuutta aikuisten puolisojen välille. Tätä riippuvuutta on tarkasteltava sukupuolten tasa-arvoon ja erityisesti naisten taloudelliseen itsenäisyyteen vaikuttavana rakenteena. Haastattelemani asiantuntijat hahmottivatkin perhekohtaisuudessa haasteita esimerkiksi yhden vanhemman perheiden, vakiintumattomien parisuhteiden sekä sukupuolittuneen perheväkivallan näkökulmasta. Feministisessä hyvinvointivaltiotutkimuksessa ja keskustelussa puolison tulojen mukaisesta tarveharkinnasta ja sukupuolten tasa-arvosta onkin todettu, että sidonnaisuus puolison tuloihin heikentää naisten taloudellista riippumattomuutta (McKeen, 2004, 5, 12-14). Lisäksi sukupuolistuneet rakenteet esimerkiksi työelämässä vaikuttavat sosiaaliturvan käyttöön (Julkunen, 2010), mikä lisää entisestään perhekohtaisuus – yksilökohtaisuus -valintojen merkitystä sukupuolten tasa-arvolle. Useimmissa järjestelmissä naiset hakevat tukia perustuen tarpeisiinsa äiteinä sekä oikeuksiinsa työntekijöiden puolisoina (McKeen, 2004, 12). Tällöin heidän tarpeensa yksilöinä jäävät usein huomiotta tai ne aliarvioidaan. Feminististen sosiaalitieteilijöiden ja politiikan tutkijoiden keskeinen sanoma onkin, että valtioiden politiikat ja käytännöt muokkaavat sukupuolten välisiä suhteita yhteiskunnassa. Samoin ne edistävät tai horjuttavat naisten pääsyä täyteen kansalaisuuteen ja autonomiaan (McKeen, 2004, 12). Ilmiö on keskeinen erityisesti naisten kannalta, sillä tyypillisesti nämä kantavat merkittävän osan hoivavastuusta.

Käsitteet ja aikaisempi tutkimus

Tässä luvussa käyn läpi, millaiset taustatiedot ja käsitteelliset lähtökohdat ovat ohjanneet tutkielmani kysymyksenasetteluja ja analyysiä. Aloitan tarkastelemalla perustoimeentulotukea osana suomalaista viimesijaista toimeentuloturvaa. Lisäksi esittelen ne hyvinvointivaltiotutkimuksen näkökulmat, joita olen erityisesti työssä hyödyntänyt. Tämän jälkeen kerron perustoimeentulotuen perhekäsitteestä, ja kerron tutkielman tavasta ymmärtää perheiden moninaisuus. Lopuksi esittelen ja perustelen väkivaltakäsitteeseen liittyviä valintojani.

Perustoimeentulotuki

Gøsta Esping-Andersen jakaa hyvinvointijärjestelmät kolmeen luokkaan sen mukaan, mikä taho vastaa riskien ja hyvinvoinnin hallinnoimisesta (Esping-Andersen, 1990, 26-28). Ensimmäinen, anglosaksinen (liberaali), malli pohjautuu matalatasoiselle köyhyyttä lievittävälle avustukselle, jonka myöntäminen on tarveharkintaista. Toisessa, keskieurooppalaistyyllisessä (konservatiivinen), mallissa sosiaaliturva ja hyvinvointi perustuvat suurelta osin ydinperheen tuottamalle hoivalle ja toimeentulolle. Kolmannessa, sosiaalidemokraattisessa eli pohjoismaille tyypillisessä, mallissa yksilön oikeudet perustuvat työsuorituksen sijaan enemmän sosiaalietuuksiin ja universaaliuden ajatukseen. (26–28). Esping-Andersenin hyvinvointivaltiomallien luokittelu on varmasti tunnetuimpia hyvinvoinnin järjestämisen mallinnuksia (Kuivalainen, S. & Ukkola, A. 1997, 8). Luokittelu kirvoitti heti julkaisunsa (1990) myötä paljon keskustelua aiheesta, ja se sai osakseen myös kritiikkiä. Raija Julkusen (2005, 366–367) mukaan feministiset arviot kritisoivat Esping-Andersenin mallia sukupuolen näkymättömyydestä. Heidän mukaansa kotitaloutta, perhettä ja perheen sukupuolijakoja ei huomioitu regiimiteoriassa, vaikka Esping-Andersen itse näki tarkastelevansa markkinoiden, perheen ja valtion suhteita. Julkunen korostaa feministisistä kritiikistä etenkin Jane Lewisin (1992) ehdotuksia teorian kehittämiseksi. Lewis painotti, että hyvinvointiregiimejä tulisi tarkastella myös sukupuolisisällön näkökulmasta. Hän ehdotti, että sukupuolinäkökulmaa voitaisiin lähestyä vahvan, kohtalaisen ja heikon miesansaitsijan käsitteitä (Julkunen, 2005, 362 sekä Lewis 1992). Käsitteitä käytettäessä hyvinvointivaltiomalleja arvioitaisiin tarkastelemalla, millaisessa asemassa naiset ovat työmarkkinoilla, verotuksessa ja sosiaaliturvassa. Esimerkiksi päivähoito olisi olennainen mittari naisten työmarkkina-asemalle, ja ymmärrys naisista joko miehen tai yhteiskunnan elätettävänä kertoisi niin ikään tarinaa hyvinvointivaltiojärjestelmien toiminnasta.

Lewisin mukaan olennaista hyvinvointivaltiomallien analyysissä on ymmärtää, että se, mitä niiden analyysissä pidetään tärkeimpänä ulottuvuutena, on myös ulottuvuus, jolle saadut

tulokset asettuvat. Esping-Andersenille tärkein kysymys oli Lewisin mukaan työn ja hyvinvoinnin suhde. Jotta tavoitettaisiin muidenkin kuin miesten kokemuksia, on Lewisin näkemyksen mukaan tarkasteltava tarkemmin myös esimerkiksi perheen, hoivan, väkivallan ja ruumiillisen vapauden ulottuvuuksia (Lewis, 1992). Maija Faurien ja Laura Kalliomaa-Puhan mukaan Suomessa sosiaalietuudet ovat pohjoismaiseen tyyliin pääosin yksilökohtaisia, mutta osa niistä perustuu perheysikköön, eli lain käsitykseen perheestä (Faurie ja Kalliomaa-Puha, 2010, 28). Perheperusteisen perustoimeentulotuen voidaan ajatella sijoittuvan Esping-Andersenin keskieurooppalaisen ja pohjoismaisen hyvinvointivaltiomallin välimaastoon, sillä se sisältää melko universaaleja piirteitä, mutta on kuitenkin perhekohtaista. Tarkastelen perustoimeentulotukea tässä tutkielmassa Esping-Andersenin jaon käsittein pohjoismaisen mallin sisällä toimivana konservatiivisen mallin lähettiläänä, joka osallistuu sen muotoilemiseen, mitä käsitämme Suomessa perheeksi. Analyysiäni ohjaavat myös Jane Lewisin kehoitus tarkastella hyvinvoinnin järjestämistä sukupuolistuneena toimintana.

Toimeentulotukijärjestelmä koostuu kolmesta osasta: hyvinvointialueiden sosiaalitoimesta haettavasta täydentävästä ja ehkäisevästä toimeentulotuesta sekä Kelalta haettavasta perustoimeentulotuesta (Laki toimeentulotuesta, 4§). Vastuu täydentävän ja ehkäisevän toimeentulotuen järjestämisestä siirtyi Kelalta hyvinvointialueille 1.1.2023 (Näätänen, 2020, 186-187). Tätä edeltävä toimeentulotukijärjestelmää koskeva merkittävä muutos oli perustoimeentulotuen osuuden eli toimeentulotuen perusosan siirtyminen kunnilta Kelan hoidettavaksi vuonna 2017 (ks. esimerkiksi Valtiontalouden tarkastusvirasto, 2020, 11).

Aiheen rajaamiseksi keskityn tässä tutkielmassa perustoimeentulotuen osaan toimeentulotukikokonaisuudesta. Myös hyvinvointialueiden hallintoimien osuuksien tutkiminen yhdessä perustoimeentulotuen kanssa perhekohtaisuuden näkökulmasta olisi kuitenkin tärkeää, sillä etuudet ovat toisiinsa suorassa kytköksessä. Täydentävää ja ehkäisevää toimeentulotukea voi hakea hyvinvointialueelta vasta, kun päätös Kelan perustoimeentulotuesta on saatu (Laki toimeentulotuesta 14a §). Mikäli henkilö tai perhe haluaa lisäksi hakea kunnalta toimeentulotukea sellaisen menon kattamiseen, jota Kela ei huomioi, voi Kela lähettää pyynnön tiedoksi kunnan sosiaalitoimeen. Tämän jälkeen ehkäisevän tai täydentävän toimeentulotuen ratkaisijat arvioivat, onko meno välttämätön toimeentulotuen kokonaistavoitteiden näkökulmasta.

Perustoimeentulotukea saa sellainen henkilö tai perhe, jonka tulot ja varat eivät riitä kattamaan jokapäiväisiä välttämättömiksi määriteltyjä menoja (Hiilamo ja muut, 2012, 37). Toimeentulotukiperheeseen voivat kuulua yksi henkilö tai hän ja hänen samassa taloudessa

asuvat läheisensä, jotka täyttävät laissa määritellyt ehdot (Laki toimeentulotuesta 3§). Välttämätön elintaso arvioidaan vuosittain hallinnollisesti, ja toimeentulotuki onkin Parpon ja Moisio mukaan eräänlainen virallinen määritelmä toimeentulon vähimmäistasolle yhteiskunnassa (Parpo & Moisio, 2006). Toimeentulotuki on viimesijainen toimeentuloturvan muoto, eli sitä myönnetään tilanteessa, jossa henkilöllä tai perheellä ei synny oikeutta muihin ensisijaisiin etuuksiin, tai näiden etuuksien määrä ei riitä kattamaan välttämättömiä menoja. Ensisijaisia etuuksia ovat kaikki muut etuudet kuten esimerkiksi työmarkkinatuki, yleinen asumistuki, lapsilisä tai opintotuki. Perustoimeentulotuen määrä on toimeentulotukilaissa määriteltyjen menojen ja käytettävissä olevien tulojen ja varojen erotus (Hiilamo ja muut 2012, 37). Nämä kolme tekijää huomioidaan jokaiselta perheenjäseneltä ikään kuin perheen yhteiseen kassaan, jonka perusteella erotus muodostetaan (Kelan etuusohje, Toimeentulotuki, 3.10.2022, s. 2–10). Kuitenkin lasten mahdolliset tulot ja varallisuus vaikuttavat ainoastaan heidän omaan osuuteensa perustoimeentulotuesta. Toisin sanoen lapset eivät ole elatusvelvollisia ketään toista kohtaan, ja vanhemman tehtävä on huolehtia heidän elatuksestaan, vaikka lasten omat taloudelliset resurssit voidaankin välillisesti ohjata heidän omaan elatukseensa (s. 42). Toimeentulotuki on tarveharkintaista (Hiilamo ja muut 2012, 37), ja perustoimeentulotukipäätöksen tekemiseksi Kela hankkii asiakkaalta ja virallisista rekistereistä tarvittavat liitteet kuten tulotiedot, tiliotteet ja muut varallisuudesta kertovat dokumentit ja tiedot (Kelan etuusohje. Toimeentulotuki. ks. esim. sivut 160, 161). Täydentävän ja ehkäisevän toimeentulotuen osalta hyvinvointialue arvioi kokonaistilanteen tapauskohtaisesti (Laki toimeentulotuesta 7c § ja 8§).

Heikki Hiilamon ja muiden mukaan sosiaaliturvan avulla pyritään turvaamaan kaikille kansalaisille kohtuullinen elämisen taso sekä toimeentulo tietyissä sosiaalisten riskien ja tarpeiden tilanteissa (Hiilamo, Niemelä, Pykälä, Riihelä & Vanne, 2012, 23). Toimeentulotukilain mukaan perustoimeentulotuen tarkoitus on turvata henkilön ja perheen ihmisarvoisen elämän kannalta välttämätön toimeentulo ja edistää itsenäistä selviytymistä (Laki toimeentulotuesta 1§). Etuus on siis suunniteltu siten, että se viimeisenä taloudellisena oljenkortena tukee asiakasta hetkellisessä taloudellisessa ahdingossa (Ahola & Hiilamo, 2013, 67), ja siksi se myönnetään Kelasta asiakkaalle määrääjäksi. Lähtökohtaisesti tuki myönnetään kuukaudeksi kerrallaan (Hiilamo ja muut, 2012, 37). Toimeentulotukiasiakkuudet ovat nykyisin kuitenkin usein pitkittyneitä ja toistuvia (Ahola & Hiilamo, 2013, 67 sekä Parpo & Moisio, 2006). Kela onkin pyrkinyt helpottamaan tilannetta käyttämällä harkintaa tulovalvonnassa. Asiakkuuden pitkittyessä ja elämäntilanteen vakiintuessa toimeentulotuen kriteerien osalta Kelan tavoitteena on antaa asiakkaan tilanteen mukaisesti mahdollisimman pitkä päätös (KELA, 2024, 197). Näin voidaan vähentää asiakkaan hakemustaakkaa ja lisätä elämäntilanteen ennakoitavuutta asiakkaalle.

Perhekäsité perustoimeentulotuessa

Kuten todettua perustoimeentulotuki on perhekohtainen etuus, jonka määrä ratkaistaan koko perheelle yhteisesti (Kelan etuusohje, Toimeentulotuki, 3.10.2022). Suomessa - pääosin Esping-Andersenin (1990) pohjoismaista mallia mukailevassa -etuusjärjestelmässä kehityssuunta on ollut kohti yksilöllisyyttä (Faurie & Kalliomaa-Puha 2010, 32). Yksilökeskeisessä eli liberaalissa oikeusperinteessä yksilöillä on suojatut henkiset ja fyysiset ulkorajat sekä interventioilta suojattu yksityisyys (Pylkkänen 2008, 78-79). Heidän ajatellaan kykenevän tekemään moraalisia valintoja itsenäisesti ja hahmottamaan toimintansa vaikutuksia toisiin ihmisiin. Perhekohtainen toimeentulotuki on tästä poikkeava tukimuoto. Se mukailee selvemmin Esping-Andersenin (1990) näkemystä keskieuropalaisesta hyvinvointimallista sekä yhteisökeskeistä perinnettä, jossa perheenjäsenten nähdään toimivan prososiaalisesti eli yhteistä etua tavoitellen ja toisten tarpeet huomioiden (Pylkkänen, 2008, 78-85).

Pylkkäsen (2008, 78–85) mukaan lainsäädäntö sisältää arvoja ja kertomuksia siitä, millaisia ihmiset tai toimijat ovat, ja tämä vaikuttaa lain tuottamaan todellisuuteen. Feministinen epistemologinen tutkimusperinne katsoo, että oikeus ja kulttuuri luovat henkilöitä kuten 'hoivaava äiti' ja 'elättävä isä' (Pylkkänen 2005). Myös edellisessä kappaleessa esitelty Lewisin mieselättäjyyden käsitteistö lähestyy hyvinvointivaltiota ikään kuin tarkastellen, millaisia rooleja yhteiskunta tarjoaa kenellekin hyvinvoinnin tuottamisen järjestelmässä. Yksilöllisyyttä kohti muuttuva sosiaaliturvajärjestelmä ei ole kehittynyt tyhjiössä, vaan sen taustalla ovat vaikuttaneet yhteiskunnalliset, poliittiset ja tieteelliset keskustelut. Esimerkiksi Mattila (2019, 4–23) on eritellyt näitä perheitä ja sukupuolirooleja koskeneita keskusteluita havainnollistavasti. Hän käy läpi 'hyvän äitiyden' kokemaa muutosta, joka on sisältänyt 1800-luvun ja 1900-luvun alun familistisen eli perhekeskeisen vaiheen, individualistisen – äitien ansiotyöoikeutta korostavan - vaiheen, työn ja perheen yhteensovittamista pohtivan jakson sekä 2010-luvun valinnanvapautta korostavan vaiheen. Mattilan mukaan nämä ajattelumallit ovat muotoilleet perheitä ajan saatossa. Perustoimeentulotuen perhekohtaisen järjestämismallin etujen ja haittojen ymmärtämiseksi onkin tarkasteltava lähemmin etuuden perhekäsitetä, joka muotoilee sitä, millaiset ihmiset ja perheet mahtuvat tuen piiriin, ja miten he hyötyvät siitä. Toisaalta sosiaaliturvan perhekäsitykset myös muotoilevat sitä, millaiset perheet yhteiskunnassamme tunnustetaan perheeksi. Tässä alaluvussa esittelen aluksi toimeentulotuen perheen määritelmää. Tämän jälkeen käyn läpi tutkielman kannalta oleellisia seikkoja sosiaaliturvan perhekäsitteiden tarkastelussa.

Perustoimeentulotuen määrään vaikuttavat perheen koko ja rakenne sekä mahdollisten lasten iät (Hiilamo ja muut 2012, 37). Toimeentulotukea ratkaistaessa perheen kaikki jäsenet luetaan toimeentulotuen saajiksi ensimmäisestä tuen maksupäivästä alkaen. Tähän niin kutsuttuun toimeentulotukiperheeseen luetaan kuuluviksi yhteistaloudessa asuvat vanhemmat, vanhemman alaikäiset lapset, aviopuolisot, kaksi henkilöä, jotka elävät avioliitonomaisissa olosuhteissa sekä rekisteröidyn parisuhteen osapuolet (Kelan etuusohje, Toimeentulotuki, 3.10.2022, 1–10). Avioliiton omaisissa olosuhteissa asuvat henkilöt todetaan perheeksi kokonaisharkinnan perusteella huomioiden esimerkiksi asunnon koko, yhdessä asumisen kesto, keskinäiset tilisiirrot, yhteinen asumishistoria, yhteiset lapset, vuokrasopimuksesta ja vuokranmaksusta saadut selvitykset sekä muista asumisolosuhteista saadut tiedot. Lähtökohtana harkinnalle on Kelan ratkaisutyötä ohjaavan etuusohjeen mukaan henkilöiden oma ilmoitus. Täysi-ikäinen lapsi ei kuulu toimeentulotukiperheeseen, vaikka hän asuisi vanhempiensa kanssa samassa asunnossa, mutta vanhemman luona asuminen voi vaikuttaa etuuden määrään. Yläikärajaa vanhemman luona asumisen huomioimiseen ei ole säädetty, eli vaikutukset voivat ulottua myös esimerkiksi iäkkään vanhempansa luona asuvaan toimeentulotuen saajaan.

Perhe- ja tulokäsitteet ovat olennaisesti sidoksissa toisiinsa etenkin tarveharkintaisissa etuuksissa ja lapsikorotusten yhteydessä (Sihvonen, 2021, 17). Kysymys perustoimeentulotuen perhekohtaisuuden eduista ja haitoista kytkeytyykin toisaalta käsitykseen perheestä ja toisaalta kysymykseen viimesijaisesta toimeentulosta. Näihin liittyy kiinteästi elatusvelvollisuus, joka toimeentulotuessa vallitsee niin avio- ja avopuolisoiden sekä rekisteröidyn parisuhteen osapuolten välillä kuin vanhempien suhteessa lapsiin. Tässä tutkielmassa tarkastellaan perhekohtaisuuteen liittyen elatusvelvollisuutta nimenomaan aikuisten välisessä suhteessa, eikä tarkoituksena ole kyseenalaistaa lasten oikeutta vanhemmiltaan saamaansa elatukseen. Elatusasiat ovat kuitenkin tutkielmassa esillä myös lasten näkökulmasta, sillä asiantuntijat pitivät niitä erityisen tärkeänä.

Faurien ja Kalliomaa-Puhan mukaan moderni lainsäädäntö perustuu yhdenvertaisuuteen ja neutraaluisperiaatteeseen (2010, 51-52). Tämä tarkoittaa, että lainsäädännöllä ei ole lähtökohtaisesti tarkoitus ohjata ihmisten perhekäyttäytymistä, ellei tähän ole erityisiä perusteita. Myös perhe on sosiaaliturvan yksikkönä näennäisen neutraali. Millarin mukaan se saa silti usein aikaan asetelman, jossa naiset eivät ole oikeutettuja etuuksiin (Millar, 1989). Tämä johtuu siitä, että miehillä on tyypillisesti naisia suuremmat tulot, ja perhekohtaisissa yhteistalousajatuksien nojaavissa etuuksissa miehen katsotaan elättävän puolisonsa ja perheensä, mikäli puolison omat tulot eivät riitä turvaamaan tämän toimeentuloa.

Faurie ja Kalliomaa-Puha (2010) analysoivat sosiaaliturvaetuksien perhekäsitteitä läheissuhteiden näkökulmasta. He valitsivat läheissuhteita kuvaaviksi elementeiksi viisi ulottuvuutta: parisuhteessa elävät aikuiset ja heidän lapsensa, alaikäiset lapset, vanhemmat ja näiden parisuhde, lapsen ikä, sisarukset ja isovanhemmat, perheen koko sekä perheen kansainvälistyminen. Tämän tutkielman tapa tarkastella perustoimeentulotuen näkemystä perheestä mukailee karkeasti heidän jakoaan, joskaan aineisto ei vastaa isovanhempia ja perheen kokoa koskeviin kysymyksiin. Toimeentulotukilain perhekäsitys vastaa pitkälti ydinperhettä, mutta tämän lisäksi yhteistaloudessa asumisella on vaikutusta etuuden määrään (Virrankari ja muut 2021, 17). Avio- tai avopuolisoiden ja näiden lasten lisäksi tukea ratkaistaessa huomioidaan siis myös muut taloudessa asuvat henkilöt, eli läheissuhteita ei käytännössä huomioida ainoastaan toimeentulotukilain mukaiseen perheeseen rajautuen⁴. Olen kuitenkin tässä tutkielmassa valinnut tarkastella asiaa kapeammin avio- ja avopuolisoiden sekä eri talouksissa asuvien entisten puolisoitten ja heidän lastensa näkökulmasta. Tämä rajaa tarkastelun ulkopuolelle paljon läheissuhteita kuten sukulaisia, ystäviä tai niin kutsuttuja kämppekavereita. Rajaaminen on tarkoituksenmukaista, jotta aiheen käsittely ja ymmärtäminen helpottuvat, mutta on syytä huomata, että perheet ovat todellisuudessa paljon tätä monimuotoisempia. Jatkossa olisikin kiinnostavaa tutkia toimeentulotuen perhekohtaisuuteen liittyen tarkemmin esimerkiksi isovanhempien ja vanhempien roolia aikuisten lastensa elämässä tai muiden lapsen hoitamisessa avustavien henkilöiden näkökulmaa. Samoin olen valinnut tutkia perheitä sen sijaan, että tarkastelisin perhekohtaisuuden vaikutuksia yksilöasiakkaiden elämässä. Päätös tutkia ainoastaan perheitä on luonteva, sillä erilaiset perheet ovat itsessään hyvin monimuotoinen joukko. Samoin erityinen kiinnostukseni siihen, millä tavalla perhekohtaisuus näyttäytyy perheissä, joissa on väkivaltaa, ohjasi rajaamaan näkökulman perheisiin. Perhekohtaisuus vaikuttaa kuitenkin väistämättä myös yksin asuvien ja yksin tukea hakevien elämään esimerkiksi siten, että yksin asuvan suhteellinen osuus perustoimeentulotuesta on tätä kirjoittaessa perheeseen kuuluvaa suurempi, sillä yksin asuvan suhteelliset menot on arvioitu suuremmiksi. Myös muita vaikutuksia vaikkapa asumiseen tai avoliittoihin voisi tarkemmassa tutkimuksessa ilmetä, joten perhekohtaisuuden tarkastelu olisi hyvinkin relevanttia jatkossa myös yhden hengen ruokakuntien ja yksin asuvien osalta.

Perheiden moninaisuus

⁴ Tämä on olennaista esimerkiksi kahden 'kämppekaveruksen' tai useamman perheen yhteisasumisen tilanteissa, jossa samassa taloudessa on useampi ruokakunta.

Lainsäädännössä ei ole yhtä ainoaa perheen määritelmää (Koulu ja muut 2023, 15-16). Perheiden elämään liittyvän lain pohjalla vaikuttaa kuitenkin aina jokin käsitys siitä, millaisia perheet ovat, ja millaisia arvoja niiden sääntelyllä tulee edistää. Lainsäädännöllä siis usein vaikutetaan perheisiin, vaikka lakia ei olisi suunniteltu perheitä säänteleväksi. Lait eivät myöskään välttämättä tunnista erilaisia perhemuotoja tai perheitä yhtä sujuvasti. Koulu ja muut (2023) nimittävät normatiivisiksi perheitä, jotka tunnistetaan kulttuurisesti ja yhteiskunnallisesti muita perhemalleja paremmin. Normatiivisen perheen elementtejä voidaan heidän mukaansa etsiä ainakin seuraavista tekijöistä:

1. Avioliitto tai muu parisuhde perheen perustana
2. Yhteiset biologiset lapset
3. Yhteinen koti
4. Perhe yhteiskunnan peruspilarina (Perhe sosiaalistaa lapset kunnollisiksi yhteiskunnan jäseniksi. Normatiivisessa perheessä kukaan perheenjäsenellä ei ole erityistarpeita, eikä kukaan heistä ole toimintakyvytön tai kuollut.)
5. Keskinäinen lojaalius

Perhe, joka ei ole normatiivinen, saattaa törmätä haasteisiin ja kitkaan lainsäädännön soveltamisessa tai palvelujärjestelmän käytännöissä (ks. Koulu ja muut 2023, 15-16 sekä Kuosmanen ja Jämsä 2007, 102–103). Koulu ja muut havaitsivat normista poikkeavia perheitä tutkiessaan, että sosiaaliturvassa on olemassa useita kehittämistarpeita esimerkiksi lapsen vuoroasumiseen, elatusasioihin sekä sosiaaliin vanhempiin ja muihin hoitajiin liittyen (Koulu ja muut 2023, 211). Tässä tutkielmassa olen kiinnostunut siitä, miten perustoimeentulotuen perhekohtaisuus näyttäytyy erilaisille perheille normatiivisen perhekäsityksen sisä- ja ulkopuolella. Tutkin, tuottaako perhekohtaisuus omanlaisiaan etuja ja haittoja sekä merkityksiä riippuen siitä, vastaako perhe toimeentulotuen ydinperheen kaltaista yhteisöllistä perhekäsitystä ja muita perhenormeja, sekä onko perheessä esimerkiksi erilaisiin vähemmistöihin kuuluvia henkilöitä (Virrankari ja muut 2021, 17, Koulu ja muut 2023, 15-16 sekä Pylkkänen, 2008, 78-85). Perheiden kirjoa nimitän tutkielmassa moninaisuudeksi. Perheiden moninaisuus sisältää siis käsitteenä paitsi normeista poikkeavat myös normeihin helposti sopivat perheet (Jämsä 2008c, 104–106). Seuraavaksi käyn tarkemmin läpi esimerkkejä siitä, millaiset tekijät perheissä poikkeavat tämänhetkisistä perhenormeista.

Juha Jämsä kollegoineen (2008) käsittelee Jämsän toimittamassa Sateenkaariperheet ja hyvinvointi -teoksessa perheiden moninaisuutta sateenkaariperheiden näkökulmasta. Sateenkaariperheellä tarkoitetaan teoksessa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin

kuuluvien eli homojen, lesbojen, bi- ja transihmisten lapsiperheitä (Jämsä b, 2008, 26-27). Lisäksi teoksessa käsitellään monia muita perhemuotoja sekä sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuutta lapsiperhenäkökulmasta. Teoksessa ovat esillä esimerkiksi apilaperheet, joissa on useampi kuin kaksi tasa-arvoista sosiaalista vanhempaa, joista kuitenkin vain kaksi tunnustetaan laissa lapsen vanhemmiksi. Apilaperheitä voivat olla esimerkiksi naisparin ja miesparin yhteisen lapsen perhe tai ystäväysten perustama kumppanuusvanhemmuusperhe. Kaikki Jämsän ja muiden teoksessa tarkoitettut perheet eivät Jämsän (2008b, 26-27) mukaan koe sateenkaariperheen identiteettiä omakseen, ja itsemäärittelyoikeus on kirjoittajien tärkeä lähtökohta, vaikka he ovatkin päätyneet tällaiseen jaotteluun. Tässä tutkielmassa sateenkaariperheen käsite mukailee Jämsän määritelmää ja ajatusta itsemäärittelyoikeudesta.

Jämsän (2008a, 20-21) mukaan voidaan puhua moninaisuuden lisääntymisestä yhteiskunnassa. Ennen kaikkea hänen mukaansa on kuitenkin tärkeää tunnistaa sama ilmiö esiin tulemisen näkökulmasta. Moninaisuutta on aina ollut, mutta nykyisessä yhteiskunnassamme sille on tullut ja raivattu tilaa olla näkyvissä. Sateenkaariperheet ovat vain yksi esimerkki perheiden moninaisuudesta. Perheitä on erilaisia, ja moninaisuuden olettamisen toteutuessa kaikki perheet tulevat normeista riippumatta nähdyiksi ja kohdelluiksi yhdenvertaisesti. Moninaisuuden olettaminen voi tarkoittaa sitä, että toimintaa suunniteltaessa ja toteutettaessa esimerkiksi neuropsykiatrisen tyypillisyyden, vammattomuuden, valkoisuuden, ja virallisten kotimaisten kielten normit tunnustetaan ja myös näihin kuulumattomat perheet otetaan huomioon. Myös esimerkiksi erilaisten lapsen saamisen tai vanhemmuuden muotojen, perheenjäsenten kuoleman, erillään asumisen tai yksinhuoltajien perheet voidaan nähdä Koulun ja muiden (2023) perhenormista poikkeavina. Haastatteluissa käytin perheiden moninaisuudesta myös termiä erilaiset perheet, jonka koin kuvaavan arkikielisesti ja havainnollistavasti perheiden moninaisuutta.

Sukupuolistunut väkivalta ja perheväkivalta

Koulun ja muiden (2023) mukaan lojaalius on yksi normatiivisen perhekäsityksen elementeistä. Perustoimeentulotuen perhekäsitys ja perhekohtaisuuteen liittyvä elatusvelvollisuus näkevät perheet perheenjäsenten yhteistä etua tavoittelevina ja yhteistyöhön kykenevinä yksiköinä. Useimpien perheiden kohdalla tämä käsitys pitää paikkansa. Suomessa on kuitenkin paljon perheitä, joissa arki ei ole kaikille turvallista, ja yksi tämän tutkielman tavoitteista on kiinnittää huomiota perheväkivallan tuottamaan erityiseen

haavoittuvuuteen jo valmiiksi haavoittuvan ihmisryhmän ⁵ sisällä. Tarkastelen siis perheväkivaltaa yhtenä viidestä Koulun ja muiden normeista poikkeamisen ulottuvuudesta. Tässä alaluvussa esittelen ja perustelen valitsemani väkivaltaan liittyvät käsitteet.

Tilastokeskuksen Rikos- ja pakkokeinotilaston (2021) mukaan Poliisin tietoon tuli vuonna 2020 yhteensä 10 800 perhe- ja lähisuhdeväkivaltatapausta. Tapauksissa oli 8100 eri uhria, joista 1700 henkilöä eli 20 prosenttia joutui lähisuhdeväkivallan kohteeksi useammin kuin kerran samana vuonna. Näistä uhreista 1400 oli aikuisia, ja heistä yli 80 prosenttia oli naisia. Perheväkivalta onkin myös vahvasti sukupuolittunutta. Tutkimuksen pidemmän ajan tarkastelussa vuosilta 2009–2020 todettiin, että lähisuhdeväkivalta oli usein pitkäaikaista. Naisten osuus kokijoista kasvoi entisestään sitä myöden, mitä useampana vuonna henkilö oli joutunut lähisuhdeväkivallan uhriksi. Vähintään kahtena vuonna uhriksi joutuneista 83 prosenttia oli naisia, kun vähintään kolmesti uhriksi joutuneista jopa 89 prosenttia oli naisia. On syytä huomioida, että läheskään kaikki lähisuhdeväkivalta ei tule Poliisin tietoon (Vuorensyrjä & Fagerlund, 2016, 75–76 (Poliisibarometri)). ⁶

Väkivaltaa määritellään ja tutkitaan monilla tavoilla (Ronkainen, 2017, 20–22). L'O Toole ja muut (2007, 12) määrittelevät väkivallan olevan sosiaalisen kontrollin äärimmäinen ilmentymä. Malesevic (2017) taas kuvaa sitä sosiaalisesti prosessiksi, jossa yksilöiden, ryhmien tai sosiaalisten organisaatioiden tarkoitettu tai tarkoittamaton toiminta tuottaa pakottavalla tavalla vaikuttavia käytöksen muutoksia tai fyysisiä, sielullisia tai tunteisiin liittyvää vahinkoa, vammoja tai kuolemaa. Suvi Ronkainen myötäilee Hannah Arendtin (1969) ajattelua, jossa tämä erottaa väkivallan ja vallan toisistaan väkivallan välineellisyyden ja oikeutuksen kautta: väkivalta on vallankäyttöä, joka on väärin ilman erillistä oikeutusta (Ronkainen 2017, 21–22). Esimerkiksi vanhemman taloudellinen määräysvalta lapseen on juridisesti ja kulttuurisesti oikeutettua, mutta puolisoiden välillä asianlaita on Suomessa toinen. Väkivalta muokkaa vuorovaikutussuhteita, sosiaalisia tiloja, valta-asemia ja toimijuuksia. Se on kulttuurisesti, yhteisöllisesti ja kontekstuaalisesti neuvoteltua, ja se elää erityisistä resursseista kuten ihmisten välisestä riippuvuudesta (Ronkainen 2017, 22). Riippuvuuden näkökulma on erityisen mielenkiintoinen tarkasteltaessa perhekohtaisuutta ja viimesijaista toimeentuloa. Väkivaltaa kategorisoidaan tutkimuksessa myös fyysiseen ja

⁵ Toimeentulotuen saamista on toisinaan käytetty poliittishallinnollisena köyhyyden määritelmänä. Köyhyys vähentää ihmisen toiminnan mahdollisuuksia yhteiskunnassa. (Mukkila ja muut, 2019 81-80)

⁶ Syytä voi olla monia, mutta esimerkiksi pahoinpitelyihin ja seksuaalirikoksiin liittyen on tutkittu, että uhrit pitivät asiaa niin yksityisenä, että eivät päätyneet ilmoittamaan rikoksesta Poliisille. Seksuaalisesta ahdistelusta tai väkivallasta ilmoitti Poliisille vuonna 2016 vain 20% kyselyyn vastanneista uhreista. Lähisuhdeväkivallan osalta voidaan todeta, että tietoa ilmoittamiskynnyksestä tarvitaan lisää, mutta sen voi arvioida olevan erityisen korkea juuri yksityisyyden ja lähipiirin suojelemisen tarpeen vuoksi (ks. lisäksi esim. Mahkonen 1995).

ruumiilliseen, emotionaaliseen, henkiseen, seksuaaliseen, hengelliseen ja taloudelliseen väkivaltaan sen mukaan, millaiselle valtasuhteelle ja resursseille ne perustuvat, tai millaisia seurauksia ne aiheuttavat (Ronkainen, 2017, 23–24). Tässä tutkielmassa sisällytän väkivallan käsitteeseen kaikki Ronkaisen mainitsemat väkivallan ilmenemismuodot.

Ronkaisen (2017, 20–21) mukaan väkivaltatutkimus on yleensä jakautunut sen mukaan, tutkitaanko väkivaltaa rikollisuutena vai sosiaalisena ongelmana. Tämä tutkielma lähestyy perheissä tapahtuvaa sukupuolittunutta väkivaltaa etenkin sosiaalisena ongelmana, joka syntyy useiden yhteiskunnallisten rakenteiden tuloksena. Ihmisten välinen vuorovaikutus sekä erilaiset instituutiot kuten laki, talous ja uskonnot muovaavat sitä tapaa, jolla sukupuoli ja sukupuolistunut väkivalta sosiaalisesti rakentuvat. Ronkainen (2017, 35) ehdottaakin, että sukupuolittunutta väkivaltaa tulisi tutkia resurssien kautta: millaisille erilaisille resursseille väkivallan teho perustuu ja millaista sukupuolittunutta toimijuutta väkivaltaan liitetään. Tässä tutkielmassa perhekohtaista perustoimeentulotukea tarkastellaan tällaisena instituutina, joka myös osaltaan muotoilee perheiden resursseja oman perhekäsityksensä ja toimeenpanonsa vaikutuksen alaisena. Tämä ei tarkoita väkivallan tekijän vastuun ohittamista. Sen sijaan näkökulma merkitsee sen tunnustamista, että yhteiskunnallisten rakenteiden sivuuttaminen voi syventää perheväkivaltaa ja sen sukupuolistuneisuutta (Husso, 2003, 322-326).

Väkivaltaa voidaan jaotella yhteisöllisellä tasolla ja ihmisten välisellä tasolla tapahtuvaan väkivaltaan (Bildjuschkin ja muut, 2020). Lisäksi se voidaan edelleen jakaa ihmissuhteiden, sukupuolen, kohteena olevien väestöryhmien sekä paikan ja ilmenemismuodon mukaan. Tässä tutkielmassa väkivaltaa tarkastellaan ihmisten välistä tasoa ja yhteisöllistä tasoa yhdistäen. Tarkastelun alaisena on väkivalta, jota tehdään ja koetaan tavallisesti yksityisissä tiloissa kuten kotona. Tutkielmassa käsitellään fyysistä koskemattomuutta ja henkistä turvallisuutta loukkaavaa väkivaltaa. Myös seksuaalinen väkivalta tapahtuu usein kotona tai lähisuhteissa. Lisäksi erilaisten välineiden kuten rahankäyttötietojen kautta tapahtuva väkivalta ja rahankäyttöä hallitseva taloudellinen väkivalta ovat tarkastelun keskiössä. Analyysin taustalla vaikuttaa lisäksi ajatus siitä, että rakenteet voivat paitsi olla institutionaalisesti väkivaltaisiksi, ne voivat myös syventää ihmisten välisellä tasolla tapahtuvan väkivallan kierrettä. Esimerkiksi Rodriguezan, Laschbin, Chandracin ja Leedin (2001) mukaan sosiaalietuuksia saavilla työssäkäyvillä henkilöillä on huomattavasti korkeampi riski kotiväkivallan ilmenemiseen omassa perheessään kuin työssä käyvillä henkilöillä, jotka eivät ole sosiaalietuusasiakkaita. Sitä vastoin työttömät vastaajat eivät ole suuremmassa riskissä vastaavaan kuin työssäkäyvät henkilöt. Tästä syystä on tarpeellista

tutkia tarkemmin sitä, millaista roolia sosiaalietuuksien piirissä eläminen näyttelee väkivallan ilmenemisessä.

Olen pyrkinyt huomioimaan haastattelujen valmistelussa ja analyysissä myös erilaisten vähemmistöjen erityispiirteitä väkivallan rakenteissa. Valitettavasti väkivallan ollessa vain yksi näkökulma perhekohtaisuuden tarkastelussani olen joutunut rajaamaan asian käsittelyä hyvin yleiselle tasolle. Tutkielman tekoa on kuitenkin ohjannut ajatus esimerkiksi ikääntyneiden, vammaisten, kansa- ja kulttuurivähemmistöjen sekä rodullistettujen henkilöiden ja seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin lukeutuvien ihmisten erityisasemasta väkivallan rakenteissa (ks. esim. Anthias, 2021, erityisesti 116). Lisäksi tiedonhaku ja asiantuntijoiden vahvistukset korostivat etenkin sitä, ettei tietoa väkivallasta, perhekohtaisuudesta ja perustoimeentulosta ole näiden ihmisryhmien osalta tarpeeksi. Perheiden ja perheenjäsenten moninaisuus onkin silti työni tärkeimpiä lähtökohtia, ja uskon onnistuneeni sen avulla osaltani tuottamaan lisää kaivattua tietoa.

Kaikkea väkivaltaa ei ole koskaan historiassa nimetty väkivallaksi (Ronkainen, 2017, 19–22). Väkivallaksi nimittäminen kuitenkin kertoo suhtautumisestamme teon hyväksyttävyyteen. On syytä huomata, että laki ei Suomessa tunne taloudellista väkivaltaa. Taloudellinen väkivalta piiloutuu perhettä koskevien kulttuuristen käsitysten ja sukupuolittuneiden odotusten taakse. Tällaisia ovat esimerkiksi avioliittolain elatusvelvollisuuden tukema normi, jonka mukaan puolisoiden rahat ovat yhteisiä (Avioliittolaki. 4. luku. 46§, Mattila, 2019, 68–69). Lisäksi mieselättäjyysmalli⁷ ja sukupuolistuneet odotukset rahan ansaitsemisesta ja käytöstä elävät vahvassa (Mattila, 2019, 8, Repo, 2009, 81–83, Raijas, 2014, 108). Husson (2003) mukaan parisuhdeväkivalta poikkeaa siitä, millaisena väkivalta on perinteisesti ymmärretty. Kun väkivalta on käsitetty yksittäisinä kertahyökkäyksinä, on parisuhdeväkivalta tätä vastoin toistuvaa lähisuhteissa tapahtuvaa väkivaltaa. Yhteiskuntarauhaa ja julkista tilaa häiritsevien tekojen kriminalisoinnista onkin historiassa asteittain edetty yksityisyydessä tapahtuvien tekojen käsittelyyn, ja fyysisen väkivallan lisäksi on sittemmin alettu tunnistaa esimerkiksi henkistä ja seksuaalista väkivaltaa (Ronkainen, 2019, 19–22).

Väkivallan kokemus rikkoo illuusiota riippumattomasta ja rationaalisesta toimijasta, joka tekee aktiivisesti yksilöllisiä valintoja (Husson, Marita. 2003). Vankkumattoman elämänhallinnan ja kontrollin ideaalit särkyvät etenkin parisuhdeväkivaltaa kokeneen hahmossa, ja samalla käsitys parisuhteesta tasavertaisten yksilöiden välisenä sopimuksena

⁷ Odotus siitä, että heteroparisuhteessa mies vastaa perheen elättämisestä ja nainen hoivasta ja kotiaskareista (Lewis, 1992; Mattila, 2019, 8).

ja perheestä yhteistä hyvää tavoittelevana yksikkönä⁸ kyseenalaistuu. Taloustieteissä huomiotta jäi pitkään se, että hyvin toimeentulevan perheen kaikki jäsenet eivät välttämättä saa osakseen keskenään yhtä hyvää elintasoja, sillä tällaisen perheen nähtiin olevan taloudellisesti tasa-arvoinen yksikkö, jonka sisällä ei voi esiintyä köyhyyttä (Millar & Glendinning, 1989). Kotiväkivalta ei ole ollut myöskään valtavirtaisessa sosiologisessa tutkimuksessa tai teoretisoinnissa kovin suurella roolilla sen yhteiskunnallisesta ja tasa-arvomerkityksestä huolimatta, vaikka sosiologit ovat olleet kiinnostuneita sosiaalisista konflikteista ja väkivallasta muutoin (Hearn, 2013, 152-170, Husso, Karkulehto & Saresma, 2020). Suvi Ronkainen (2017, 30) myös kritisoi kriminologiaa siitä, että se on keskittynyt tutkimaan rikollisuutta enimmäkseen miehisestä näkökulmasta. Väkivaltaa ei ollakaan perinteisesti hahmotettu yhteiskunnallisena ongelmana, joka edellyttää yhteiskuntapoliittista vastuun kantamista ja ratkaisujen kehittämistä (Husso, 2003). Tästä syystä haluan tutkielmallani osoittaa, miksi perhekohtaisuus – yksilökohtaisuus -janaa sosiaaliturvassa on tärkeää tarkastella myös väkivallan ja sukupuolten tasa-arvon näkökulmasta.

Pohdin pitkään, minkä käsitteen valitsen kuvaamaan väkivaltaa siinä moniulotteisessa merkityksessä, jossa halusin sitä hyödyntää. Sukupuolistuneen ja naisiin kohdistuvan väkivallan sekä lähisuhde-, perhe- ja parisuhdeväkivallan näkökulmat olivat kaikki aiheen kannalta hyödyllisiä, ja olen lähestynyt aihetta jossain määrin näiden jokaisen kautta.

Aloitin työn tekemisen perheväkivallan käsitettä hyödyntäen, sillä koin sen tukevan parhaiten toimeentulotuen perhekohtaisuuden tarkastelua. Perheväkivallalla tarkoitetaan lähisuhdeväkivaltaa, joka kohdistuu saman perheen jäseniin (Bildjuschkin ja muut, 2019, 7). Sillä on vaikutusta myös muihin perheenjäseniin kuin heihin, jotka ovat välittömästi osapuolina tilanteessa. Väärissä yhteyksissä käytettynä sukupuolineutraali retoriikka voi häivyttää väkivallan sukupuolistuneisuuden (Piippo, 2023 ja Ronkainen, 2017, 30-31) ja luoda sukupuolittuneita vaikutuksia (Julkunen, 2016). Naisiin kohdistuvan väkivallan sijaan niin julkisessa kuin poliittisessäkin keskustelussa sekä lainsäädännössä puhutaan yleensä perheväkivallasta (Piippo, 2023 & Ronkainen, 2017, 30). Tästä seuraa, että väkivalta ja sen vaikutukset eivät julkisessa keskustelussa yhdisty sukupuolten väliseen tasa-arvoon, eivätkä ne myöskään päädy tasa-arvoa koskeviin mittareihin. Sukupuolittuneessa väkivallassa ja sen tutkimisessa on Ronkaisen (2017, 30-31) mukaan kyse dynamiikasta, jossa sukupuolistuneet väkivallan kokemisen ja ymmärtämisen tavat näkyvät ymmärryksessämme väkivallan tekijöistä ja kokijoista. Samoin tätä ymmärrystä muokkaavat tavat, joilla sukupuoli muotoilee identiteettejä ja kokemushistorioita. Ronkaisen mukaan naiset mielletään

⁸ Ks. Laki toimeentulotuesta 3§, Avioliittolaki 1. luku 2§

luontevammin passiivisina väkivallan uhreina ja miehet tekijöinä, mikä ei kuitenkaan tarkoita, että naiset saisivat osakseen miehiä enemmän ymmärrystä uhreina – pikemminkin päinvastoin. Sylvia Walby ja muut (2017, 45-47) toteavatkin, että sukupuolineutraali puhe sukupuolittuneesta väkivallan ilmiöstä koituu usein muiden kuin miesten kohtaloksi, ja aiheesta käytävässä keskustelussa peräänkuulutetaan nykyisin enemmän asian tunnistamista.

Tämän keskustelun tiedostaen päädyin lopulta käyttämään kirjoittaessani kattokäsitteenä perheväkivallan käsitettä. Tutkielmani teoreettisena lähtökohtana toimii kuitenkin tasavertaisesti myös sukupuolittuneen väkivallan käsite, jota päätin kuljettaa mukana tekstin sujuvuuden määrittämässä rajoissa. Perheväkivalta kuvaa riittävän tiiviisti näkökulmaani, jossa korostan väkivallan sukupuolittunutta luonnetta, mutta koen myös esimerkiksi lasten aseman ehdottoman keskeisenä. Ensi- ja turvakotien liitto korostaa verkkosivuillaan, että myös vanhempien keskinäiselle väkivallalle altistuminen on lapselle henkistä väkivaltaa, ja väkivalta perheessä vaikuttaa lapseen aina jollakin tavalla (Ensi- ja turvakotien liiton verkkosivut). Tästä syystä haluan kuljettaa lapsen asemaa toimeentulotukiperheenjäsenenä mukana läpi tutkielman perheväkivallan käsitteen kautta. Perhe sisältää toimeentulotukiperheissä usein parisuhteen tai yksinhuoltajuuden ja näiden myötä monia sukupuoleen kytkeytyviä ilmiöitä, erilaisia perheenjäsenten vähemmistöasemiin liittyviä tekijöitä, eri ikäisiä henkilöitä, monenlaisia tarpeita ja tilanteita sekä toisinaan lapsia. Valitsemani väkivallasta puhumisen käsitteistö mahdollistaa näiden kaikkien sujuvimman tarkastelun.

Tutkielman toteutus

Tutkimusmenetelmä ja aineiston kerääminen

Tutkimusmenetelmän ja aineistonkeruutavan valinta olivat tässä tutkielmassa vahvasti sidoksissa toisiinsa. Tavoitteena oli tuottaa tietoa aiheesta, jota ei tiettävästi ole aiemmin Suomessa tutkittu, ja kiinnostuksen kohteena oli tieto siitä, millaisia etuja ja haittoja perhekohtaisuus voi aiheuttaa sen sijaan, että olisi selvitetty esimerkiksi näiden yleisyyttä tai yhteyksiä (Alasuutari, 2011, 39). Pyrkimyksenä oli hahmottaa, miten perhekohtainen toimeentulotuki näyttäytyy erilaisissa perhetilanteissa. En päätenyt tutkimaan toimeentulotuen asiakasperheiden itsensä mielipiteitä useasta syystä. Ensinnäkin aiheesta ei ole tarjolla aiempaa tutkimustietoa tai valmista aineistoa, joten aihetta ei olisi ollut mahdollista tutkia yhdelläkään valmiilla aineistolla. Aiemman tiedon puute tarkoittaa myös

sitä, että luotettavaa ja rikasta uutta tietoa tuottavien kysymysrunkojen ja muuttujien muodostaminen määrällisessä toteutuksessa olisi ollut epävarmalla pohjalla. Avoimia kysymyksiä kysymällä olisi kyselyaineistonkin avulla ollut mahdollista tavoittaa hieman haastatteluaineiston kaltaista kuvailevaa ilmaisua ja merkityksiä. Tämä olisi kuitenkin vaatinut pro gradu -tutkijan käytettävissä olevaan aikaan nähden liian mittavan kokoista avointen kysymysten kyselyaineistoa, jotta sen pohjalta olisi mahdollista vastata kaikkiin tutkimuskysymysten asettamiin näkökulmiin. Samasta syystä myöskään laaja kvantitatiivinen haastattelututkimus ei ollut tämän tutkielman toteuttamiseksi mahdollinen. Laadullinen menetelmä sen sijaan tuo rikkaalla tavalla esiin taustakäsityksiä, merkityksiä, ristiriitoja ja uusia tiedon tarpeita varsinaisten sisältötietojen lisäksi (Alasuutari, 2011, 84; Boyce & Neale, 2006, 6). Näin ollen päädyin laadulliseen tutkimukseen, jota varten keräsin haastatteluaineiston. Haastattelin kuutta aiheen kannalta relevanttia asiantuntijaa, joilla on tehtävänsä puolesta näköalapaikka toimeentulotuessa, väkivaltatyössä sekä perheiden moninaisuuden tukemisessa.

Olen identifioinut haastatellut asiantuntijat työssä koodeilla A1 – A6 haastattelujärjestyksen mukaisesti, jotta teksti säilyy luettavana. Lyhenteiden selitykset löytyvät myös listauksena tutkielman viimeiseltä sivulta, jotta ne on mahdollista palauttaa tarvittaessa helposti mieleen. Asiantuntijat A1 ja A6 työskentelevät toimeentulotuen asiantuntijatehtävissä Kelassa. Asiantuntijat A2, A3 ja A4 toimivat väkivaltatyön alalla tekijöiden ja uhrien auttamisen sekä asiantuntijatyön parissa. A4:llä on lisäksi kokemusta toimeentulotuen etuusratkaisutyöstä ajalta, jolloin perustoimeentulotuki oli vielä kuntien tehtävä. A5 työskentelee perheiden monimuotoisuuden parissa asiantuntijatehtävissä. Olen salannut asiantuntijoiden henkilöllisyyden ja työtehtävän kunkin haastateltavan toiveiden mukaisella tasolla.

Kelan edustajien asiantuntijuus on aiheen kannalta keskittynyt etuuden ratkaisuprosessin ja Kelan järjestelmien sekä sosiaaliturvajärjestelmän tuntemukseen. Lisäksi erityisesti A6:lla on tietoa asiakaspalvelun johtamiseen sekä viranomaisen neuvontavelvollisuuden toteuttamiseen liittyen. Kartoitin haastatteluissa heidän näkemyksiään perustoimeentulotuen perhekohtaisuudesta erityisesti näiden seikkojen kautta. Kysymykset koskivat sitä, millaiset raamit toimeentulotukilaki asettaa ratkaisutyölle ja perheiden keskinäisen yhdenvertaisuuden edistämiseksi. Lisäksi tiedustelin, aiheuttaako perhekohtaisuus erityisiä hyötyjä tai haittoja Kelan ammattilaisten työhön, jolla he pyrkivät tukemaan perheitä. Haastatteluihin valitsemani väkivaltatyön asiantuntijat ovat erikoistuneet tutkielman kannalta katsottuna väkivallan eri muotojen tuntemukseen sekä monipuoliseen väkivallan ehkäisytyöhön. Myös uhrien ja tekijöiden auttamistoiminnan järjestäminen, yhteiskunnallinen vaikuttaminen ja ammattilaisten kouluttaminen kuuluvat heidän työkenttäänsä. Tavoitteena oli saada tietoa

sekä yksittäisten asiakkaiden tilanteista että siitä, näkevätkö asiantuntijat aiheen ympärillä yksittäistapauksia laajemman väkivaltaa lieventävän tai syventävän rakenteen. He kertoivat myös ajatuksiaan perheperustaisesta etuudesta muun muassa sukupuolen tai vähemmistöstatuksen näkökulmasta sekä mahdollisista muutostarpeista. Monimuotoiset perheet –verkostolta sain erityisesti näkemystä erilaisten perheiden asemasta ja keskinäisestä yhdenvertaisuudesta perustoimeentulotuen asiakkaina. Perheiden monimuotoisuuden asiantuntijan haastattelussa painottuivat erilaisten perhemuotojen asemat toimeentulotukiperheinä.

Lähestyin osaa asiantuntijoista sähköpostitse ja osaa puhelimitse. Toimitin heille tässä yhteydessä myös kirjalliset haastattelukutsut, jotka sisälsivät tutkielman kuvauksen sekä perustietoja pro gradu -tutkielman haastatteluun osallistumisesta. Ennen haastatteluja asiantuntijat saivat tiedoksi tutkielman tietosuojaan ja muihin käytäntöihin liittyvät tiedot, ja he allekirjoittivat tutkimusluvan. Tässä yhteydessä kartoitin myös heidän toiveensa henkilöllisyyden piilottamisen tasosta⁹, ja tarjosin mahdollisuutta keskustella haastattelun toteutuksesta etukäteen. Yksityisyyden suojaan liittyvät toiveet huomioin vähimmäisvaatimuksina tutkielman teossa. Otin toiveet huomioon myös käsitellessäni aineistoa, jotta tunnistamisen mahdollistavia tietoja päätyisi käyttöön vain haastateltavien luvalla. Turvallisen haastattelutilanteen rakentamiseksi informoin haastateltavia ennalta kirjallisesti ja uudelleen haastattelutilanteen aikana haastattelun kulusta (Kainulainen, Heini 2021, 122). He saivat tiedoksi, mihin ja millaisia tietoja heistä ja heidän organisaatiostaan tulen käyttämään. Ilmoitin myös, että tutkielma on julkaisun jälkeen vapaasti kenen tahansa luettavissa verkossa. Tutkimusluvalla pyysin haastateltavilta lupaa tutkimushaastattelun nauhoittamiseen ja litteroimiseen. Ilmoitin, että nauhoitetta ja haastattelussa ilmenneitä tietoja käytetään vain tämän tutkielman tekemiseen, ja että tutkielman valmistuttua valmiista tutkielmasta voidaan tehdä edelleen julkaisuja käyttäen jo julkaistuja tietoja. Tiedotin haastateltavia myös siitä, että kaikkia heitä koskevia tietoja tullaan säilyttämään huolellisesti siten, ettei näihin tietoihin ole pääsyä muilla kuin minulla ja tutkielman ohjaajalla siltä osin, kuin on välttämätöntä. Haastateltavat saivat tiedoksi myös, että tutkielman valmistumisen jälkeen aineistot ja siihen liittyvät tiedot hävitetään.

⁹ Haastateltavilla oli mahdollisuus asettaa vähimmäisvaatimuksia sille, millä seuraavista anonyymiteetin tasoista heihin tulee tutkielmassa viitata: 1. Nimeä ei mainita, mutta työtehtävä ja organisaatio voidaan mainita. 2. Nimeä ja työtehtävää ei mainita, mutta organisaatio voidaan mainita, ja työtehtävä kuvataan tarvittaessa lukijalle muulla tavalla, jolla tarkkaa henkilöllisyyttä ei paljasteta. 3. Nimeä, tehtävää tai organisaatiota ei mainita, vaan näihin viitataan muulla kuvailevalla tavalla, jolla henkilöllisyyttä ei paljasteta.

Haastattelujen jälkeen asiantuntijat saivat päivitetyn tietosuojalomakkeen muuttuneen ohjeistuksen myötä. Kaikki haastateltavat antoivat edelleen suostumuksensa tietojen käsittelyyn. A1:n haastattelua lukuun ottamatta toteutin haastattelut etänä videokokouspalvelussa. Tarjosin asiantuntijoille mahdollisuutta myös paikan päällä toteutettaviin haastatteluihin, mutta he kokivat videohaastattelun helpoimmaksi toteuttaa välimatkojen ja työn käytännön asettamien raamien vuoksi. Tapasin haastateltavat videon välityksellä, jotta kommunikaatio olisi luontevaa, mutta olen käyttänyt aineistona ainoastaan haastattelujen puheäänestä litteroitua tekstiä. Valmista aineistoa kertyi ääninauhalle 5h 43 minuuttia eli 56 litteroitua sivua. Haastateltavilla oli mahdollisuus tutustua haastattelustaan hyödynnettävään aineiston osaan, ja yksi haastateltavista käytti tämän mahdollisuuden. Hän hyväksyi lainausten käytön sellaisenaan.

Asiantuntijoiden syvähaastattelu tietolähteenä ja sisällönanalyysi

Valitsemani asiantuntijat ovat työssään saaneet kokonaiskuvaa perheiden tilanteista ja perustoimeentulotuen toiminnasta, mikä on eduksi, kun tutkielman tarkoituksena on kartoittaa perhekohtaisuuden etuja ja haasteita yksittäistapauksia laajemmin mutta maltillisen kokoisen aineiston avulla. Lisäksi asiantuntijat voivat arvioida aihetta niistä ammatillisista taustatiedoista käsin, joita heillä on esimerkiksi sosiaaliturvajärjestelmään, lakiin, sosiaali- ja perhepolitiikkaan tai lähisuhdeväkivaltaan ja näiden ajalliseen kehitykseen liittyen. Olen perustellut edellisessä aluvuossa valintaani tutkia aihetta perheiden ensikäden tiedon sijaan asiantuntijahaastatteluiden pohjalta, sillä valinta kytkeytyy kiinteästi tutkimusmenetelmävalintaani. Jatkossa on kuitenkin tärkeää tutkia aihetta myös suoraan perheiden sanoittamana, sillä asiantuntijat kertoivat haastatteluissa, että tutkimuksen puutteen vuoksi heillä ei ole asiasta niin paljon tietoa, kuin he työssään toivoisivat. Perheillä on mahdollisuus tarjota tutkijalle arjen esimerkkien lisäksi tietoa sellaisista seikoista, jotka eivät päädy asiantuntijoiden tietoon. Asiantuntijahaastatteluihin nojautuvalla työlläni tuon kuitenkin esiin suuria linjoja aiheeseen liittyen. Esittelen julkista ja ammattilaisten keskuudessa herännyttä keskustelua sekä onnistumisia ja kehittämistarpeita. Lisäksi esitän tutkielman lopussa asiantuntijahaastatteluiden analyysin pohjalta heränneitä kiinnostavia kysymyksiä jatkotutkimusta ajatellen. Tässä aluvuossa käyn tarkemmin läpi asiantuntijahaastattelua ja syvähaastattelua aineistonkeruumenetelminä. Lisäksi avaan, millä tavalla hyödynsin sisällönanalyysiä aineiston analyysissä.

Alastalo, Åkerman ja Vaittinen esittelevät Tutkimushaastattelun käsikirjassa asiantuntijahaastattelun tekemistä (Alastalo, Åkerman & Vaittinen, 2017. Luku 9.

Asiantuntijahaastattelu). Kirjoittajat eivät pidä asiantuntijahaastattelua omana erillisenä menetelmänään, vaan kehottavat tutkijaa pohtimaan, mikä menetelmä sopisi asiantuntijan haastattelemiseen parhaiten. Valitsin aineistonkeruutavaksi syvähaastattelun, sillä se sopii erityisen hyvin aiemmin vähän kartoitetun ja tarkkarajaisen ilmiön tutkimiseen (Boyce & Neale, 2006, 6). Carole Boycen ja Palena Nealen (2006, 6) mukaan syvähaastattelu on syvälle aiheeseen pureutuva ja erityisesti pienelle joukolle soveltuva haastattelumuoto. Siinä tutkija esittää haastateltavalle avoimia kysymyksiä niin, että haastateltava saa puhua vapaasti (Tuomi & Sarajärvi, 2009, 74-77). Lisäksi tutkijan tehtävä on varmistaa, että haastattelussa pysytään aiheessa. Hän tuottaa haastattelukysymyksiä sen pohjalta, mihin asiaan haastateltavan kertomassa haluaa paneutua lisää. Usein samaa henkilöä haastatellaan useaan kertaan, kun aineiston keruu tapahtuu syvähaastattelun keinoin. Tässä tutkielmassa haastattelin kutakin haastateltavaa vain kerran, mutta tapasin yhden haastateltavan ennen varsinaista haastattelukertaa hänen toiveestaan. Muihin asiantuntijoihin pyrin rakentamaan haastattelua tukevan turvallisen ja luottamuksen arvoiselta tuntuvan suhteen haastattelua edeltäneessä yhteydenpidossa. Tällä tapaamisella pyrin tekemään haastattelutilanteesta henkilölle turvallisen sekä perehtymään hänen työkenttäänsä, jotta osaisin valmistautua haastatteluun tarkoituksenmukaisella tavalla. Kustakin haastattelusta päätyi myös aineksia seuraavaan. Esimerkiksi Kelassa työskentelevä A1 toi ensimmäisenä esiin lasten vuoroasumisen huomioimisen toimeentulotuessa. Tämän ensimmäisen haastattelun pohjalta osasin kysyä asiasta myös seuraavissa haastatteluissa.

Syvähaastattelussa tutkijan kiinnostuksen kohteena ovat Boycen ja Nealen (2006, 6) mukaan henkilöiden näkemykset tietystä ideasta, ohjelmasta tai tilanteesta. Syvähaastattelua käytetään myös silloin, kun halutaan erottaa haastateltavien näkemyksiä toisistaan. Tavoitteenani onkin ollut hyödyntää eri aloille keskittyvää erityisosaamista sekä nostaa esiin asiantuntijoiden näkemyksissä ilmeneviä konsensusia ja ristiriitaisuuksia. Alastalon, Åkermanin ja Vaittisen mukaan asiantuntijoiden tutkimuskohteesta omaama tieto on aina tuotettu tilanteisesti, paikallisesti, vuorovaikutuksessa ja valtasuhteiden läpäisemänä (Alastalo ja muut, 2017, Luku 9. Asiantuntijahaastattelu). Syvähaastattelun valitsemalla ajatuksenani oli tukea mahdollisimman vapaata ajatuksen kulkua ja vähentää esimerkiksi ryhmähaastatteluun mahdollisesti kytkeytyvää sosiaalista painetta vastata organisaation tai haastattelun muiden osallistujien toivomalla tavalla (Boyce & Neale, 2006, 6). Myöskään yksilöhaastattelut eivät kuitenkaan ole vapaita kulttuurisesta soveliaisuuden ja intentioiden tulkinnasta. Tämän huomioiminen on erityisen tärkeää, kun tutkija haastattelee asiantuntijoita, joiden ammattiroolit ja työhön liittyvät paineet voivat vaikuttaa vastauksiin.

Alastalon ja muiden (Alastalo & Åkerman, 2010. Luku: 9. Asiantuntijahaastattelun analyysi, faktojen jäljillä) mukaan asiantuntijahaastatteluissa on tärkeää pohtia, miten haastatteluvaiheessa sekä analyysitavoissa voidaan sovittaa yhteen asiantuntijan rooli tutkittavan ilmiön asiantuntijana sekä toisaalta tutkimuksen kohteena. Kirjoittajat toteavat, että käytännössä asiantuntijahaastattelut tuottavat aina materiaalia ilmiökentän kuvauksen lisäksi kulttuuristen jäsenystapojen analyysiin. Heidän mukaansa kyseisellä menetelmällä saatua tietoa on siis pidettävä paitsi asiasisältönä myös näytteenä siitä, millä tavalla tutkimuksen aiheena olevaa ilmiötä ymmärretään siinä ajallisessa ja kulttuurisessa ympäristössä, joissa asiantuntijoiden tieto on syntynyt. Asiantuntijahaastattelun osalta haastattelumenetelmää ja analyysimenetelmää ei Alastalon ja muiden mukaan voidakaan täysin erottaa toisistaan.

Tässä työssä olen lähestynyt asiantuntijoiden tietoa kriittisesti pääosin faktanäkökulmasta käsin. Tällä tarkoitan, että lähtökohtaisesti hyödynnän asiantuntijoiden kertomaa tietolähteenäni, mutta analyysissä olen kiinnostunut myös ristiriidoista, joita asiantuntijoiden näkemysten välillä tai niiden suhteessa aiempaan tutkimukseen ilmenee (Alasuutari, 2011. Luku: 5. Faktanäkökulma). Faktanäkökulmassa ollaan kiinnostuneita aineiston tietosisällöstä, ei esimerkiksi sanomisen tavoista tai puheen tauotuksista. Tietoon suhtaudutaan todistuksena eli tietolähteen kertomana vakuutuksena aiheesta. Nimestään huolimatta aineiston tietolähteisiin ei luoteta automaattisesti, vaan Alasuutarin mukaan faktanäkökulman ominaisimpia piirteitä on juuri se, että tietolähteen tarkoituksperiä ja luotettavuutta on kyseenalaistettu ja kyetty osoittamaan riittävän luotettaviksi tutkimusongelman kannalta. Validiteetin lisäämiseksi tässä näkökulmassa voidaan käyttää mekaanisia¹⁰ tai humanistisia¹¹ keinoja, tai yhdistää molempia. Painotan tässä työssä humanistisia keinoja. Olen siis pyrkinyt sekä tutkimuksen validiteetin että eettisyyden vuoksi luomaan haastattelukokemuksesta asiantuntijoille miellyttävän ja turvallisen. Alasuutarin mukaan silkkä faktanäkökulman käyttäminen olisi kuitenkin aineiston vajaakäyttöä (Luku 6. Kulttuuriset jäsenyykset). Olenkin hyödyntänyt myös indikaattorinäkökulmaa erityisesti tarkastellessani asiantuntijoiden kertomuksia vastuun jakautumisesta perheiden ongelmiin puuttumisen suhteen. En tiedustellut asiantuntijoilta erikseen vastuunjakoon liittyviä asioita, vaan nämä tulivat selvästi esiin heidän puheessaan luontaisesti. Tästä syystä suhtaudun vastuun jaosta käytyyn keskusteluun näytteenä siitä, että vastuut ovat ammattilaisten keskuudessa epäselviä. Myös jotkin muut tutkimuskysymysten kannalta olennaiset seikat kuten asiantuntijoiden näkemykset perheestä, ovat vaatineet karkeaa merkitysten

¹⁰ esimerkiksi pimitämällä haastateltavalta tieto siitä, mitä kysymyksillä todellisuudessa yritetään selvittää

¹¹ esimerkiksi yrittämällä luoda haastateltavalle mahdollisimman suuri luottamus ja ystävystymisen kaltainen kokemus tutkijaa kohtaan, jotta tämä motivoituisi kertomaan tärkeitä ja tosia asioita

perkaamista pelkän 'totuuksien' tarkastelun sijaan. Merkitysulottuvuus on tärkeä myös sen vuoksi, että asiantuntijat työskentelevät keskenään erilaisilla työkentillä.

Esitän haastattelemanani väkivaltatyön sekä perheiden moninaisuuden parissa työskentelevät asiantuntijat ja itse organisaatiot tässä tutkielmassa nimettöminä turvallisuus- ja yksityisyssyistä. Jotta haastattelujen pohjalta tuottamani tieto olisi mahdollisimman luotettavaa ja lukijan arvioitavissa, on tärkeää tuoda erityisen painokkaasti esiin tämä Alastalon ja muiden kuvaama asiantuntijatiedon rakentumisen ulottuvuus. Läpinäkyvyyden vahvistamiseksi olen lisäksi esitellyt lyhyesti asiantuntijoiden työnkuvat alaluvussa Tutkimusmenetelmä ja aineiston kerääminen.

Toteutin analyysin teoriaohjaavasti. Tuomin ja Sarajärven (2018, 4.2 Laadullisen analyysin muodot) mukaan teoriaohjaavassa analyysissä teoria ja aiempi tutkimus toimivat analyysin apuna ja virittäjänä, mutta analyysi ei nojaudu suoraan teoriaan. Teoriaohjaavassa analyysissä aikaisempi tieto on tunnistettavissa analyysistä siten, että käsillä olevan tutkimuksen tarkoitus ei kuitenkaan ole testata teorian toimivuutta, vaan tuottaa uutta tietoa aiemman tiedon opastamana. Analyysiyksiköt eivät siis olleet tässä tutkielmassa etukäteen suunniteltuja, vaan ne syntyivät aineiston pohjalta epäsuorassa vuoropuhelussa aiemman tiedon kanssa.

Aloitin merkitsemällä eli koodaamalla aineistosta tutkimuskysymysten kannalta oleellisia osia. Tämän jälkeen aloin etsiä yhteisiä nimittäjiä koodaamieni ryhmien väliltä, eli etenin kohti teemoittelua. Tuomi ja Sarajärvi (2018, luku 4.1 Yleinen kuvaus analyysin toteuttamisesta) katsovat, että teemoittelu voidaan lukea yhdeksi sisällönanalyysin muodoista. Siinä kiinnostuksen kohteena on, mitä teemoista aineistossa sanotaan. Asioiden esiintymisen lukumäärillä voi olla merkitystä, tai fokus voidaan pitää sisällöllisissä löydöksissä. Tässä työssä keskiössä olivat lukumäärien sijaan sisällölliset löydökset, merkitykset ja yhteydet, sillä tutkielmassa kiinnostuksen kohteina ovat perhekohtaisuuden hyvät ja huonot puolet sinänsä. Se, kuinka monesti pieni joukko asiantuntijoita mainitsi haastatteluissa kunkin edun tai haitan, ei olisi tuonut juuri lisäarvoa työn tuottamalle tiedolle, joten puhtaan asiasisällöllinen tarkastelu oli riittävää.

Käsittelyn edetessä osittelin aineistoa hienojakoisemmin alateemoihin, ja etsin uusia yhteyksiä, ristiriitoja ja päällekkäisyyksiä näiden väliltä. Lopulta jakojen selkeydyttyä ryhmittelin alateemat yläotsikoiden, pääteemojen, alle. Teemajaon ohessa tein syvällisempää tulkintaa, ja hioin jakoa soljuvammaksi. Pyrin muodostamaan jaosta sellaisen, että se kuvaisi johdonmukaisesti tutkimaani aihetta aineistoesimerkkejä laajemmin.

Sisällönanalyysin tavoitteena onkin muodostaa tutkittavasta ilmiöstä tiivis ja yleisluontoinen kuvaus. Lopullisessa jaossa on viisi pääteemaa ja näiden alla vielä 13 alateemaa. Pääteemat on ryhmitelty sananmukaisesti aineiston asiasisällöstä teemoittain eli selkeästi eri aihealueita koskevat osiot on erotettu toisistaan. Esitän tekstissä analyysin ja tulkin pohjalta muodostamiani käsityksiä, jotka ovatkin Tuomin ja Sarajärven mukaan tärkeä osa sisällönanalyysin arvoa (2018, luku 4.1).

Tutkielman toteutukseen liittyvät eettiset seikat

Alasuutarin (2011, 150) mukaan haastateltavat ennakoivat tutkijan tarkoitusperiä jo ennen päätöstään osallistua tutkimukseen. Lisäksi he tulkitsevat esimerkiksi tämän reaktioita ja kysymyksenasetteluja pohtien, mitä tutkija tavoittelee, ja mitä tämä pitää sosiaalisesti suotavana. Tutkielman aihe sisältää useita yleisesti herkiksi miellettyjä aihealueita kuten perhe, parisuhde, väkivalta, vähemmistöstatukset ja köyhyys. Tämän tutkielman kontekstissa voidaan ajatella, että ammattirooli on saattanut tuottaa haastateltaville tietynlaisen suojaavan kilven aiheiden käsittelyyn verrattuna tilanteeseen, jossa olisin haastatellut esimerkiksi syrjinnän tai väkivallan kokemuksia omaavaa toimeentulotukiasiakasta. Tämän vuoksi tavanomaisen sensitiivisen ja asianmukaisen puhutavan lisäksi ei ollut tarpeen noudattaa esimerkiksi erityisiä väkivallan uhrin kohtaamiseen liittyviä käytänteitä. Jokaisella ihmisellä on kuitenkin oma kokemustaustansa ja tunnemaailmansa asiantuntijastatuksesta riippumatta. Haastateltavien hankkimisessa sekä haastattelutilanteissa pyrin siksi varmistamaan, että asiantuntijat tuntevat olevansa turvassa ja kunnioitettuja osallistuessaan tutkielman tekoon. Painotinkin haastattelukutsuissa ja -tilanteissa, että tutkielman kantavana ajatuksena ei ole ensisijaisesti arvottaa ammattilaisten tai organisaatioiden toimintaa, vaan arvioida lain tuottamia olosuhteita. Olen pyrkinyt kaikissa tutkielman teon vaiheissa tuomaan esiin, että esimerkiksi Kela toimii lainsäädännön määrittämistä lähtökohdista käsin. Tämä ei kuitenkaan estä myös ammattilaisten ja organisaatioiden toiminnan tarkastelua, joka onkin tutkielmassa tärkeässä roolissa.

Asiantuntijahaastattelun tekemisessä on myös tärkeää huomioida Alastalon ja Åkermanin (2010, Luku 9) mainitsema ajatus siitä, että asiantuntijoiden tieto rakentuu ajallisesti ja kulttuurisesti. Henkilöt voivat osallistumista pohtiessaan, kysymyksiin vastatessaan tai tilannetta jälkikäteen pohtiessaan kokea huolta siitä, nähdäänkö heidän olevan todellisia asiantuntijoita. Haastateltavalla voi olla puutteelliset tiedot aiheesta ilman, että hän tiedostaa tai myöntää asiaa. Toisaalta hän voi myös ammatillisen itsetunnon puutteen vuoksi kokea,

ettei ole riittävän asiantunteva esittämään näkemyksiä. Tällöin aineisto voi jäädä hänen todelliseen tietomääräänsä nähden vaisuksi. Asiantuntijaa haastatellessaan tutkijan onkin syytä huomioida myös esimerkiksi sukupuoleen liittyvät tekijät, jotka voivat vaikuttaa haastateltavan turvallisuuden tunteeseen, kokemusmaailmaan, ilmaisuun ja itsevarmuuteen. Sukupuoli sekä muut henkilöön liittyvät tekijät ovat huomionarvoisia niin haastateltavan ja tutkijan¹² omien lähtökohtien kuin heidän kohtaamisessaan syntyvän suhteen kannalta. Sukupuoli ja esimerkiksi rotu tai ammatilliseen taustaan ja tutkijan arkitiedon ymmärrykseen liittyvät oletukset voivat vaikuttaa paitsi siihen, kuinka miellyttäväksi haastateltava ja tutkija kokevat yhteistyön myös siihen, millaisia tuloksia tutkimuksesta saadaan. Tässä tutkielmassa henkilöön liittyvät syyt eivät luultavasti ole aiheuttaneet erityisiä valta-asetelmia tai esteitä vuorovaikutukselle. Toisaalta samasta syystä tämän tutkielman tieto on tuotettu varsin heterogeenisen joukon näkemyksistä, mikä saattaa vaikuttaa tuloksiin. On mahdotonta tyhjentävästi eritellä näitä seikkoja, sillä esimerkiksi vammat tai seksuaalisuudet eivät ole automaattisesti ulkoapäin havaittavissa.

Toisaalta asiantuntijan työarjen kokemukset ja tavoitteet voivat vaikuttaa tämän vastausten todenmukaisuuteen. Henkilö saattaa toivoa saavuttavansa antamallaan tiedolla esimerkiksi poliittista muutosta tai ammattiyhteisönsä arvostusta. Näin ollen asiantuntijoiden henkilöllisyyden salaamisella voi ajatella olevan perusteet paitsi henkilön oikeuksien myös tutkimuksen reliabiliteetin näkökulmasta. Olenkin pyrkinyt faktanäkökulmastani huolimatta suhtautumaan aineistoon Alastalon ja Åkermanin neuvomalla tavalla: yhtäaikaan substanssitiedon sekä kulttuuristen merkitysten analyysin lähteenä. Lisäksi olen etsinyt tietoa asiantuntijoiden kertomaan liittyen mahdollisuuksien mukaan myös muista lähteistä. Hyvä esimerkki asiantuntijoiden tiedon rakentumisesta on, että aineisto on luonteeltaan erilaista riippuen siitä, missä haastateltava työskentelee. Kelan asiantuntijoiden puhe liikkui enimmäkseen yleisellä tasolla tai niin sanotulla makrotasolla. He käyttivät paljon tilastoihin perustuvia esimerkkejä ja puhuivat suurten linjojen kautta. Sen sijaan väkivaltatyön asiantuntijoiden tieto rakentui enemmän yksilöiden tapausten, käytännön työn kokemuksen ja teorian päälle. Perheiden moninaisuuden asiantuntija pohti aihetta ehkä selvimmin mikro- ja makrotasoa yhdistellen. Kaikki asiantuntijat nostivat esimerkkejä niin yksilöiden tasolta kuin suurempien linjojen kautta, mutta painotukset olivat selviä. Tämä on luonnollista, sillä haastateltavien työnkuvat mukailivat samaista jakoa. Asiantuntijoiden käyttämien 'analyysitasojen' vaihtelu vaikuttaa aineiston painotuksiin. Tämä ei kuitenkaan tee mahdottomaksi muodostaa sen pohjalta luotettavaa tietoa, kun asia on otettu esitystavassa huomioon. Olen pyrkinyt tekemään tekstissä selvän eron eri analyysitasojen ja havaintojen

¹² Tutkijan puolueettomuudesta: Tuomi & Sarajärvi, 2009, 136.

yleistettävyyksien välille. En siis esitä haastateltavan kertomaa yksittäistapaukseen liittyvää esimerkkiä siten, että hän vaikuttaisi viittaavan yleistettävään tai kvantitatiiviseen tutkimustulokseen. Samoin asiantuntijoiden tilastoihin nojaamat arviot olen muotoillut yleistyksiksi sen sijaan, että väittäisin ilmiön koskettavan kriiikittömästi myös yksittäisiä erityistapauksia. Lopulta kaikki tämän tutkimuksen tieto on muodostettu haastateltavien arvioiden ja kokemustiedon pohjalta tekemistäni tulkinnoista.

Tiedon arvioinnin kannalta on tärkeää, että myös tutkijan asema suhteessa aiheeseen on ilmaistu selvästi. Positioni tutkijana asettuu etenkin toimeentulotuen ratkaisutyön osalta sisäpiiriläisen ja ulkopuolisen välimaastoon. Olen työskennellyt Kelassa muutaman kuukauden mittaisen jakson vuonna 2021, jolloin tutkielman aihe alkoi muotoutua. Perustoimeentulotuki on viimesijaisuutensa vuoksi kuitenkin erittäin laaja sekä yksityiskohtaisia ohjeistuksia ja poikkeuksia sisältävä tukimuoto. Se kokee myös säännöllisesti erilaisia uudistuksia, ja sen ratkaisutyön ohjeistusta päivitetään tarvittaessa. Työkokemukseni perusteella tietoni perustoimeentulotuesta eivät näin luonnollisesti olleet tutkielman tekoa aloittaessani kaikenkattavat tai ajantasaiset. Tutkielman valmistuttuakin ne rajoittuvat tarkimmin tutkimusaiheen ympärille. Olen huomionnut tämän käsillä olevaa työtä kirjoittaessani, vaikka työkokemuksestani onkin ollut apua havainnollistamisessa. Olen pohjannut työssä esittämäni tiedot aiempaan tutkimuskirjallisuuteen, lakiin, etuusohjeisiin ja hallinnollisiin dokumentteihin sekä haastateltavieni kertomaan.

Väkivallan parissa tehtävään työhön kytkeytyy erityisiä työturvallisuusuhkia ja asiakkaiden turvallisuuteen liittyvää huomioitavaa, joiden asiantuntijoita tiedonlähteenäni toimivat väkivaltatyön organisaatiot ovat. Samalla ne tuottavat alalla laajasti tietoa ja kampanjoita. Lisäksi ne tukevat lähisuhdeväkivallan tekijöitä väkivallattomamman elämän opettelussa ja uhreja turvallisemman elämän tavoittelussa ja selviytymisprosesseissa. Organisaatioissa työskentelee alan asiantuntijoita, joilla katson olevan erinomaiset valmiudet arvioida perustoimeentulotuen perhekohtaisuutta perheväkivaltaa kohtaavien henkilöiden elämässä. Organisaatioiden asiakkaiden näkemyksiä on pro gradu -tutkielmassa käytössäni olevin resurssein haastavaa tavoittaa suoraan henkilöiltä itseltään. Siispä väkivaltatyön ammattilaiset tarjoavat kanavan tähän vaikeasti saavutettavaan tietoon sekä avaavat omaa asiantuntemustaan alan ammattilaisen näkökulmasta.

On tutkimuseettisesti välttämätöntä kunnioittaa organisaation asiantuntijuutta työntekijöidensä ja asiakkaidensa turvallisuuteen liittyen, ja tästä syystä jättää organisaatio heidän pyynnöstään nimeämättä asiantuntijastatuksesta huolimatta. Samalla on tärkeää

sanoittaa nämä perusteet, joiden vuoksi olen päättänyt käyttämään aineistonani myös nimettömien tahojen tietoa.

Tulokset

Toimeentulotuen rooli ja luonne

A1:n mukaan Suomen etuusjärjestelmä on kehittynyt eri tahojen tuottamasta köyhäinavusta (Rauhala, 2017, 146, 147-148) kohti erilaisiin yksilöityihin tarpeisiin vastaavia etuuksia ja nykyisenlaista verrattain universaalia sekä perhekohtaista toimeentulotukijärjestelmää. Viimesijainen toimeentulotuki onkin hänen mukaansa ollut olemassa eri muodoissaan ja erilaisilla nimityksillä koko sosiaaliturvamme historian ajan. Pirkko-Liisa Rauhala on jakanut modernin kansallisen sosiaaliturvan yli satavuotiaan syntyprosessin viiteen kehitysvaiheeseen (Rauhala 2017, 146–148). Sosiaaliturva alkoi kehittyä Suomessa 1800-luvun lopulla työntekijäin tapaturmavakuutuksen muodossa. Kehityksen toinen vaihe sijoittuu 1920–1930-luvuille, jolloin säädettiin huoltolait (1936), kansaneläkelaki (1937) sekä äitiysavustuslaki (1938). 1920-luvulla sosiaaliturvaan liitettiin ensimmäisiä kertoja perhepoliittinen agenda, ja 1930-luvulla väestöpoliittinen kiinnostus perheitä kohtaan heräsi Suomessa muun Euroopan tapaan. Rauhalan mukaan 1930-luvun uudistukset näyttäytyvät jälkiarvioissa ristiriitaisina. 1930-lukua on hänen mukaansa luonnehdittu toisaalta sosiaalipolitiikan laajentumisen ja uudistumisen aikakaudeksi ja toisaalta ajanjaksolla tehtyjen uudistusten ei ole nähty todellisuudessa johtaneen köyhäinhoidollisista menetelmistä luopumiseen. Vuoden 1936 huoltolaeilla pyrittiin ensimmäistä kertaa ennaltaehkäisemään sosiaalisiksi ongelmiksi arvioituja asioita. Olennaista näissä laeissa oli myös, että valtio ohjasi kuntia niiden huoltotehtävässä (Rauhala 1998, 84-86). Myös myöhemmin kehittynyt perustoimeentulotuki oli alkuun kuntien järjestämä lain velvoittama etuus, joka siirtyi Kelalle vuonna 2017 (ks. esimerkiksi Valtiontalouden tarkastusvirasto, 2020, 11). Ehkäisevä ja täydentävä toimeentulotuki on edelleen toteutettu alueellisesti hyvinvointialueiden kautta.

1920–1930-lukuja seurasivat sotien jälkeen kolmas vaihe sekä 1960-luvulta alkanut neljäs vaihe (Rauhala, 2017, 147-148). Kolmannessa vaiheessa tavoiteltiin uudistuksia erityisesti lapsista perheille aiheutuvien kustannusten tasaamiseksi. 1960-luvulta alkoi ajanjakso, jolloin hyvinvointivaltiota alettiin rakentaa tavoitteellisesti ¹³. Viides vaihe alkoi 1990-luvulla,

¹³ Juho Saari (2015, Luku: Eriarvoisuuden ulottuvuudet ja kehitys 1960-luvulta nykypäivään) on erotellut kehitystä seuraavasti: 1960-luku: hyvinvointivaltion ja erojen kaventumisen aikakausi, 1976-

ja se on Rauhalan mukaan jatkunut aina 2010-luvun tuolle puolen. Tätä vaihetta luonnehtivat hänen mukaansa yleisesti se, että sosiaalipolitiikan ennaltaehkäisevä tavoite nousi ensimmäistä kertaa esiin sanallistettuna tavoitteena, ja toisaalta julkisen talouden toimimisen tila on kaventunut (Rauhala 1998, 5-7, 116-117). Suuren linjan tavoitteina olivat sosiaalimenojen pienentäminen, syrjäytymisen estäminen sekä ”kestävän sosiaalipoliittisen järjestelmän ylläpitäminen”. Sosiaalipolitiikan painopistettä alettiin hänen mukaansa ehdottaa siirrettäväksi valtiolliselta tasolta kohti paikallista, kansalaisyhteiskunnan ja yksilöiden tasoa.

Juho Saari (2015, Eriarvoisuuden ulottuvuudet ja kehitys 1960-luvulta nykypäivään) näkee vuosien 1991–2000 välisen ajan muutoksena kohti kilpailua. 2000-luvulta alkaneessa vaiheessa keskeistä on hänen mukaansa luokkaerojen vakiintuminen. Myös esimerkiksi Lindberg ja muut (2020) ovat todenneet, että erityisesti monikkolapsiperheiden sekä yksinhuoltaja- ja pienituloisten lapsiperheiden pahoinvointi alkoi lisääntyä epävarmojen työmarkkinoiden ja sosiaaliturvaan tehtyjen leikkausten myötä 2010-luvulla. 2020-luvun puoliväliä lähestyessä työmarkkinoiden epävarmuuden ja sosiaaliturvaan kohdistuvien säästötoimien ei voi sanoa kadonneen. Esimerkiksi Heinonen katsoo, että 2020-luvun sosiaalipoliittisessa ympäristössä eriarvoisuus ja epävarmuus palkkatyöllä turvattavasta toimeentulosta tulevat kasvamaan (Heinonen, 2019, 20-luvun hyvinvointi ja hegemonia). Rauhalan luokittelun jälkeinen aika 2010-luvulta eteenpäin onkin hyvinvointivaltion kehityksessä oma lukunsa.

Rauhalan (2017) suomalaisen sosiaaliturvan kehitysvaiheiden luokitteluun nojaten voidaan kuitenkin sanoa, että historiassa Suomen sosiaaliturva on suurilta linjoiltaan kehittynyt niukasta köyhäinavusta, lapsiperheiden ja erityisin perustein apua tarvitsevien tukemisesta kohti laajempaa tukiverkkoa ja hyvinvointivaltiota. Hyvinvointivaltio on pohjoismaisuuskehityksen tuloksena pyrkinyt vakuuttamaan kansalaiset erilaisia riskejä vastaan siten, että yksilöt eivät olisi riippuvaisia perheestään, työnantajastaan tai varallisuudestaan. Suomi siis on perinteisesti kuulunut pääosin pohjoismaisen hyvinvoinnin järjestämismallin piiriin (Ks. myös Lindberg ja muut, 2020). Toimeentulotuki on kuitenkin ollut osin poikkeus Rauhalan tarkoittamasta kehityksestä ja pohjoismaisesta mallista. Perhekohtaisuudeltaan etuus nimittäin vastaa aineiston ja toimeentulotukilain (Laki toimeentulotuesta) perusteella Esping-Andersenin luokittelussa ¹⁴enemmänkin

1990, hitaampi erojen supistumisen aika, 1991-2000 laman jälkeinen muutos kohti kilpailua ja hyvin- / pahoinvoinnin kasautumista sekä 2000-luvulta alkanut luokkaerojen ja yläluokan vakiintumisen aika.

¹⁴ Gøsta Esping-Andersenin (1990, 26-28) hyvinvointimallien luokittelussa liberaali eli anglosaksinen järjestelmä pohjautuu niukalle ja tarveharkintaiselle avustukselle, jolla pyritään lievittämään köyhyyttä. Konservatiivinen eli keskieuropalainen hyvinvointijärjestelmä taas nojaa ydinperheen tuottamalle

keskieurooppalaista mallia. A1:n mukaan perheen rooli on toimeentulotuessa poikkeuksellisen keskeinen. Laista nähdään, että toimeentulotuen kohteena on toimeentulotukiperhe tai yksilö, mikäli hän ei asu samassa ruokakunnassa useamman perheen määritelmään sisältyvän henkilön kanssa (Laki toimeentulotuesta). Perheen etuus on yhteinen sekä viimesijainen, eli ”perhe” on ensi kädessä vastuussa yksilön taloudellisista tarpeista. Perheen raha-asiat käsitellään toimeentulotuessa yhden rationaalisen ja yhteistä hyvää tavoittelevan yksikön asiana.

Ensisijaiset etuudet ovat A1:n mukaan yleensä syyperusteisia, eli ne vastaavat johonkin tarkasti määriteltävään uhkaan, kuten riskiin jäädä työttömäksi. Syyperusteisten etuuksien rinnalla toimeentulotuen tärkeä tehtävä on A1:n mukaan ollut vastata universaalimmin tilanteisiin, joita muut etuudet eivät kata. Hän hahmottaa, että toimeentulotuki on kehittynyt perhekohtaiseksi juuri siitä syystä, että sen tarkoitus on viimekädessä turvata koko perheen välttämätön taloudellinen selviytyminen siinä, missä muut etuudet keskittyvät tarkemmin rajattuihin uhkiin vastaamiseen. Jotta tämä periaate olisi perusteltu, olisi nähdäkseni ajateltava, että perheenjäsenten katsotaan suomalaisessa sosiaalietuusjärjestelmässä olevan jokseenkin itsenäisiä, mutta viime kädessä yksilöistä huolehtiminen luetaan perheen tehtäviin. Aineistossa haastateltavien ”perheeseen” liittämät arvot ja heidän toimeentulotuen perhekäsitystä koskevat havaintonsa tukevat tätä logiikkaa. Yksilöiden oikeus erillisyyteen perheestään olisi näin tulkittuna sidonnaista heidän tulo- ja varallisuustasoonsa sekä siihen, kuinka paljon taloudellista huolenpitoa (elättämistä) he tarvitsevat.

A1:n mukaan Suomen sosiaaliturvajärjestelmä on pääosin työperusteinen (ansioturva), mutta vähimmäisturva (toimeentulotuki ja siihen väljästi rinnastuva yleinen asumistuki) perustuu enemmän asumiseen. Toimeentulotukea ja asumistukea voi saada asuttuaan laillisesti Suomessa riittävän pitkän ajan, vaikka työhistoriaa ei olisi. Samoin työmarkkinatukeen ei riitä ainoastaan Suomessa asuminen, vaan henkilöllä täytyy olla työhistoriaa. Yksilö- ja perhekohtaisuus myötäilevätkin A1:n mukaan pitkälti työ- ja asumisperusteista jakoa. Toimeentulotuki ja yleinen asumistuki ovat perhekohtaisia ¹⁵, mutta

hoivalle ja toimeentulolle, ja sosiaalidemokraattinen pohjoismainen malli tarjoaa laajaa sosiaaliturvaa universaalisti yksilöille. Ks. myös alaluku Perustoimeentulotuki.

¹⁵ Yleisessä asumistuessa perhekohtaisuutta nimitetään ruokakuntakuntakohtaisuudeksi. Toimeentulotuen perheen määritelmä eroaa yleisen asumistuen ruokakunnan määritelmästä esimerkiksi siten, että erilleen muuttaneet avioliiton osapuolet voivat saada asumistukea omiin asuntoihinsa siinä, missä toimeentulotuki edellyttää puolisoiden elättävän toisiaan myös asumuseroon muuttaessaan ennen mahdollisen virallisen eron lainvoimaisuutta (Kela. Yleinen asumistuki. (Yleisen asumistuen etuusohje) 2024, 4).

työmarkkinatuki ja opintotuki perustuvat pääosin yksilön tilanteelle huolimatta puolisosta (Laki yleisestä asumistuesta 4§, Työttömyysturvalaki 1§, Opintotukilaki 1§).¹⁶

Toimeentulotukikokonaisuudella (perusosa, ehkäisevä ja täydentävä tuki) tuetaan taloudellisesti henkilöitä ja perheitä, joiden tulot eivät riitä välttämättömiin menoihin, ja sen tavoitteita ovat muun muassa asiakkaan ihmisarvoisen elämän kannalta välttämättömän toimeentulon järjestäminen sekä itsenäisen selviytymisen edistäminen (Laki toimeentulotuesta 1§). Yksi etuuden perusajatuksista onkin A1:n mukaan se, että sen määrä mitoitetaan kotitalouden tulojen ja menojen mukaiseksi. Tämä on hänen mukaansa se ominaisuus, joka tekee toimeentulotuesta verrattain elämäntilanteen mukaan joustavan etuuden. Tuki on kuitenkin alkujaan tarkoitettu lähtökohtaisesti tilapäiseksi avustukseksi, jonka turvin henkilön on mahdollista saada edellytykset itsenäiseen selviytymiseen jatkoa ajatellen. Toimeentulotukilaissa (1§) mainittu tavoite edistää itsenäistä selviytymistä ei A1:n ja A6:n mukaan nykyisellään toteudu, sillä toimeentulotukiasiakkuudet ovat nykyisin usein pitkittyneitä. Perustoimeentulotuki on sidottu kansaneläkeindeksiin, jonka on tarkoitus varmistaa, että etuuksien määrät kehittyvät yleisen hintatason vaatimalla tavalla (Laki toimeentulotuesta 9 a §). Etuuden taso kuitenkin mietitytti asiantuntijoita myös kasvaneiden elinkustannusten osalta. A4 katsoi, ettei perustoimeentulotuki enää nykyisin riitä turvaamaan kaikkien välttämättömien menolajien kattamista:

“Ei se ole mikään sellainen summa, jolla juhliitaan. Se riittää just tasan tarkkaan siihen, että sä saat ne asumiskustannukset, terveydenhuoltomenot ja ruoat. Ei sillä tänä päivänä osteta enää, vaikka ajatellaan, että perusosasta 40 % on tavallaan se ruokakustannusten osuus, ja sitten loppuosuus on muuhun. Et sä sillä enää lapselle mitään vaatteita osta sillä perusosalla ja niitä arkielämän tarvikkeita.” (A4)

Koska tämän tutkielman aihe keskittyy perustoimeentulotuen yleisen toimivuuden sijaan sen perhekohtaisuuden etuihin ja haittoihin, olen jättänyt perustoimeentulotuen tason laajemman pohdinnan tutkielman ulkopuolelle. Niin ikään Sosiaaliturvakomitea (2023) on työssään tukeutunut mm. SATA-komitean (Sosiaaliturvan uudistamiskomitea, 2009, 46) linjaukseen, jonka mukaan sosiaaliturvan sopiva taso on poliittinen kysymys, johon voidaan saada ainoastaan tukea tutkimuksesta. Asiasta on silti syytä mainita, sillä köyhyys on eräs merkittävä tekijä perheiden elämäntilanteissa (ks. esimerkiksi Isola & Suominen. 2016). Näin ollen sitä ei voi täysin irrottaa myöskään perhekohtaisuuden etujen ja haittojen

¹⁶ Opintotukeen maksetaan kuitenkin huoltajakorotusta henkilölle, joka on alaikäisen lapsen vanhempi (Opintotukilaki 12§). Sen sijaan 01.4.2024 alkaen työmarkkinatukeen ei enää ole maksettu huoltajakorotusta (HE 73/2023).

tutkimuksesta, joka käsittelee hyvin pienituloisten henkilöiden ja perheiden tueksi suunniteltua etuutta.

Elatusvelvollisuus, perhekäsitys ja erilaiset perheet tuen saajina

”Yleensä perheessä on se yksi jääkaappi, johon ostetaan täytettä yhteisistä rahoista” - Perhekohtaisuus ja elatusvelvollisuus

Tässä luvussa käsittelemme perhekohtaisuutta elatusvelvollisuuden ja toimeentulotuen perhekäsityksen näkökulmista. Aloitan kuvaamalla asiantuntijoiden näkemyksiä perhekohtaisuuteen kytkeytyvästä elatusvelvollisuudesta yleisesti. Tämän jälkeen käyn yksityiskohtaisemmin läpi perhekohtaisuuden etuja ja haasteita erilaisissa perheissä ja perheiden tilanteissa. Luvun rakenne on muodostunut sen jaon pohjalta, jolla asiantuntijat pääasiassa käsittelevät perhekäsitystä ja elatusvelvollisuutta. Kaikki asiantuntijat nimittäin kertoivat, että he näkevät lain perhekohtaiseksi määrittämän tuen palvelevan pääasiassa melko hyvin erilaisia perheitä. Tarkemmassa analyysissä kuitenkin ilmeni, että se, näyttäytykö perhekohtaisuus toimivana, myötäilee suurelta osin Koulun ja muiden (2023) ajatusta perheiden normatiivisuudesta. Kuten todettu, Koulu ja muut esittävät, että perheen normiin eli perhekäsitykseen sopivat perheet eivät yleensä kohtaa ongelmia lakia sovellettaessa siinä, missä normista poikkeavat perheet tyypillisesti kohtaavat haasteita. Näin ollen luvun ensimmäisessä alaluvussa painottuu normatiivisten perheiden näkökulma, ja lopuissa alaluvuissa käsittelyssä ovat enemmän normista eli perustoimeentulotuen perhekäsityksestä poikkeavat tilanteet, joissa haasteet ovat suuremmissa roolissa, vaikkakin myös useita etuja nousee esiin.

Tämän tutkielman aineistossa asiantuntijat hahmottivat perhekohtaisuutta avioliittoon sisältyvän elatusvelvollisuuden kautta (Avioliittolaki 46§). Tämä vastaa suoraan Koulun ja muiden (2023) käsitystä normatiivisesta perheestä, joka perustuu avioliitolle tai muulle parisuhteelle. Lisäksi avioliittoinstituutio vaikuttaa vahvasti perustoimeentulotuen perhekohtaisuuden, perhekäsityksen ja elatusvelvollisuuden taustalla myös silloin, kun perhe ei perustu avioliitolle. Avioliittolaki peräänkuuluttaa puolisojen yhdenvertaisuutta ja keskinäistä luottamusta samaan tapaan kuin asiantuntijat kuvasivat toimeentulotukilain ja sen toimeenpanon tekevän (Avioliittolaki 1. luku, 2§). Tuen tulee lain mukaan esimerkiksi

jakautua perheenjäsenten kesken tasaisesti (3§). Niin ikään luottamus sopii yhteen Koulun ja muiden (2023) tunnistaman normatiivisen perheen kuvauksen kanssa¹⁷.

Perheet myös vastaavat tuen tasaisesta jakamisesta itsenäisesti (3§). Koulu ja muut hahmottavat, että normatiivinen perhe nähdään yhteiskunnan perustana – perusyksikkönä – jossa perhe vastaa yhteiskunnan jäsenten sosiaalistamisesta ja huoltamisesta (esimerkiksi valtion puolesta). Perhe on siis perhekohtaisessa etuudessa nähty sellaisena perusyksikkönä, joka luontevasti soveltuu rahan jakamisen tehtävään. Avioliiton osapuolten tulee lisäksi lain mukaan toimia yhteisesti perheen hyväksi (Avioliittolaki 1. luku, 2§), mikä voidaan niin ikään nähdä Koulun ja muiden (2023) tarkoittamana yhteiskunnan perusyksikön toimintavelvoitteena sekä lojaaliuden vaatimuksena. Tätä havainnollistaa esimerkiksi se, että mikäli Kela toteaa elatusvelvollisen puolison laiminlyövän toisen puolison elatuksen tahallisesti, se voi periä elatuksen velvolliselta puolisoilta (Laki toimeentulotuesta 4. luku 20§). Toimeentulotukilaki edellyttää, että elatusvelvolliset perheenjäsenet huolehtivat elätettäviensä taloudellisista tarpeista siten kuin avioliittolaissa, lapsen elatuksesta annetussa laissa ja muussa laissa säädetään (Laki toimeentulotuesta 2§). Tämä lain pykälä kokoaa yhteen kaikki normatiivisen perheen elementit: perustoimeentulotuki ymmärtää perheen yhteiskunnan perusyksikkönä, joka toisilleen (ja valtiolle) uskollisena ajaa yhteistä etua huolehtien puolisoista, yhteisistä lapsista ja yhteisestä kodista (Koulu ja muut 2023).

Toimeentulotuessa lapsen elatusvelvollisuus ja avioliitto ovat selvimmät syyt elatusvelvollisuuden syntymiselle. Lisäksi elatusvelvollisuus ja perhekasitys liittyvät yhteiseen kotiin. Jos henkilöt ovat parisuhteessa mutta eivät avioliitossa, ja he eivät asu yhdessä, ei heille synny toisiinsa nähden elatusvelvollisuutta, eivätkä he muodosta toimeentulotukiperhettä (Laki toimeentulotuesta). Mikäli he taas asuvat yhdessä, muodostuu parisuhteesta avioliitto, jonka myötä syntyy perustoimeentulotukilain perusteella elatusvelvollisuus puolisoa kohtaan. Sen sijaan avioliiton kohdalla elatusvelvollisuus ei ole riippuvainen yhteisestä asunnosta, vaan velvollisuus johdetaan avioliittolaista. Tässä toimeentulotuki eroaa yleisestä asumistuesta, joka on ruokakuntokohtaisena lähellä toimeentulotuen perhekohtaisuutta. Yleistä asumistukea maksetaan perhekohtaisesti vain yhteen asuntoon (Laki yleisestä asumistuesta 4§). Mikäli puoliso taas muuttavat erilleen suhteen päättymisen vuoksi, ruokakuntokohtaisuus raukeaa. Asumistuessa avioliitto on elatusvelvollisuutta tuottavana tekijänä alisteinen yhteiselle asunnolle, sillä liiton päättymistä tulkitaan joustavammin kuin avioliittolain suora soveltaminen saisi aikaan. Perustoimeentulotuki sen sijaan lähtökohtaisesti jatkuu avioliitossa perhekohtaisena myös

¹⁷Koulun ja muiden viides elementti on lojaalius. Luottamuksen vaadetta avaan lisää alaluvussa: Liitteet ja yksityisyyden suoja suhteessa puolisoon.

silloin, kun puoliset asuvat erillään, tai ovat asumuserossa (Toimeentulotuen etuosohje, 2024, 2–4). Perustoimeentulotuen perhekäsitys ja hyvinvoinnin järjestämismalli on siis tässä suhteessa asumistuen käsitystä konservatiivisempi, sillä se katsoo avioliiton elatusvelvollisuuden olevan voimassa lähtökohtaisesti juridisen avioliiton, ei asiakkaan ilmoittaman parisuhdetilanteen ja asumisen, perusteella (Esping-Andersen, 1990). Tämä on asiantuntijoiden mukaan olennaista erityisesti väkivaltaisten parisuhteiden ja erojen kohdalla.¹⁸

Puolisoiden keskinen ja vanhempien lapseensa liittyvä elatusvelvollisuus nähtiin aineistossa siis luontevina. A6 korosti, että tavallisesti ydinperhe huolehtii perheen jokapäiväisistä taloudellisista asioista, minkä vuoksi perhekohtaisuus on lähtökohtaisesti toimiva lähestymistapa perheen toimeentulon käsittelyyn. Näissä ajatuksissa korostuivat etenkin Koulun ja muiden (2023) tunnistamat yhteisten lasten ja yhteisen kodin ulottuvuudet normatiivisen perheen tunnusmerkkeinä. Kun puoliset ovat velvollisia elättämään toisiaan ja lapsiaan, on asiantuntijoiden mukaan hyödyllistä tarkastella perheen tilannetta kokonaisuutena. Normatiivisuus tuottaa tässäkin siis asetelman, jossa lain tulkinta on perhekäsityksen mukaisen perheen kannalta looginen.

Asiantuntijat eivät A1:ä lukuun ottamatta eritelleet elatusvelvollisuutta koskevissa puheissaan toisistaan avio- ja avoliittoja, jotka ovat arkikäsitelmissä paljolti toistensa vastineita, mutta eroavat juridisesti toisistaan (Avoliittolaki 2. luku, 35§, 4. luku 46§, Laki avopuolisoiden yhteistalouden purkamisesta, erit. 2. luku 4§ & 5§). Avoliiton perusteella henkilölle ei esimerkiksi välttämättä synny oikeutta yhteisenä pidettyyn omaisuuteen, kun parisuhde päättyy eroon tai puolison kuolemaan. A1 huomautti, että Suomen laki ei toimeentulotukea ja yleistä asumistukea lukuun ottamatta juuri tunne henkilön elatusvelvollisuutta tämän avopuolisoa kohtaan. Avoparit, jotka eivät ole toimeentulotuen asiakkaita, eivät ole velvollisia elättämään toisiaan, vaan esimerkiksi työttömäksi jäävä puoliso voi hakea itsenäisesti ensisijaisia yksilökohtaisia etuuksia kuten työmarkkinatukea. Toimeentulotuen asiakkuudessa elatusvelvollisuus kuitenkin syntyy. Aineiston analyysin perusteella avioliittoinstituutio vaikuttaa siis vahvasti perustoimeentulotuen perhekohtaisuuden, perhekäsityksen ja elatusvelvollisuuden taustalla myös silloin, kun perhe ei perustu avioliitolle.

¹⁸ Asiaa käsitellään tarkemmin luvussa Parisuhde, ero ja perhekohtainen toimeentulo.

”Se on suoja, hyvä asia, että nähdään se, että joku, joka on vanhempi, ei ole itsenäinen yksilö, vaan on joitain, jotka ovat hänestä riippuvaisia, ja se otetaan huomioon.”

Lapsen elatusvelvollisuus juontuu toimeentulotukisysteemiin lapsen elatusta koskevasta laista, johon toimeentulotukilain 2§:ssä suoraan viitataan (Laki lapsen elatuksesta, Laki toimeentulotuesta 1. luku, 2§). Aineistossa kaikki asiantuntijat niin ikään korostivat, että lapsen tulee saada olla riippuvainen vanhemmistaan¹⁹. Perheiden kokonaistilanteen huomiointi sai kiitosta etenkin A5:ltä. Hän kertoi:

”Aiemmassa työssäni (nuorten parissa) nuoret ihmiset, varsinkin lapsettomat, kokivat hyvin vahvasti, että yksilö on niin kuin itsenäinen toimija, että ei pitäisi olla sellaisia tilanteita, joissa jonkun toisen rahat vaikuttavat sun mahdollisuuksiin saada jotain etuutta esimerkiksi. Mutta nyt, kun olen siirtynyt tänne perhepuolelle, niin mä näen kyllä vahvasti, että on tarvetta tälle. Se on suoja, hyvä asia, että nähdään se, että joku, joka on vanhempi, ei ole itsenäinen yksilö, vaan on joitain, jotka ovat hänestä riippuvaisia, ja se otetaan huomioon.” (A5)

Mikäli elatusvelvollisuus purettaisiin vanhempien ja lasten väliltä, jouduttaisiin tuki A6:n mukaan Kelassa jyvittämään eli jakamaan se perheenjäsenten kesken vaikkapa asumismenojen osalta. Hän nostikin esiin, että olisi esimerkiksi ongelmallista pohtia, kuuluuko lapselle huomioida menona osuus vuokrasta. Vanhemman elatusvelvollisuuden korostumista lastaan kohtaan pidettiin aineistossa hyvänä asiana. Etenkin väkivaltatyön ja perheiden moninaisuuden asiantuntijat nostivat esiin, että usein lapsen elatus ei esimerkiksi eroperheissä toteudu sopimuksiin kirjatulla tavalla. Tästä syystä elatusvelvollisuuden korostaminen ja Kelan oikeus periä elatus tarvittaessa velvollisuuden laiminlyöneeltä henkilöltä sai aineistossa kiitosta.

Etenkin väkivaltatyön asiantuntijat pitivät ohittamattomana puolisoiden velvollisuutta toistensa elättämiseen. He nostivat velvollisuutta esiin etenkin suurten tuloerojen perheiden

¹⁹ Tämän tutkielman tarkoitus ei ole kyseenalaistaa lapsen oikeutta vanhempansa elatukseen. Haastatteluissa asiantuntijat kuitenkin korostivat lapseen liittyvän elatusvelvollisuuden tärkeyttä, joten asiaa on syytä painottaa tutkielman tuloksissa sekä mahdollisten sosiaaliturvan uudistusten yhteydessä.

osalta sukupuolten tasa-arvon edistämisen ja taloudellisen väkivallan ehkäisemisen näkökulmasta, jotka onkin huomioitava mahdollisena perhekohtaisuuden etuna: A4 pohti:

“Kun haetaan toimeentulotukea, ja tehdään ne yhteiset laskelmat, niin tulee se elatusvelvollisuus paremmin esille, kuin jos verrataan perheeseen, joka ei ole toimeentulotuen piirissä. Silloin on niin paljon helpompi kontrolloida sitä toista. ... Jos ajattelee sitä perustoimeentulotuen laskelmaa, niin siinä lämästään kaikki tulot yhdelle puolelle ja kaikki menot yhdelle puolelle, eli siinä täytyy se elatusvelvollisuus ja perhekohtaisuus. Siinä pystytään niin sanotusti jo velvoittamaan sitä toista, että maksaa isommista tuloistaan. Että nämä on meidän perheen tulot ja nämä on meidän perheen menot, ja miten nämä jaetaan.” (A4)

Toimeentulotuen perhekohtaisuuteen liittyvästä elatusvelvollisuudesta voikin olla hyötyä tilanteessa, jossa toinen avopuolisoista käyttää taloudellista väkivaltaa kieltäytymällä vastaamasta perheen yhteisistä tai jopa omista menoistaan. Kaikki väkivaltatyön asiantuntijat, A2, A3 ja A4, kertoivat tavanneensa paljon tällaisen väkivallan kokijoita, jotka maksoivat pienistä tuloistaan kaikki omat menonsa ja lastensa menot siinä, missä puoliso käytti kaikki omat rahansa haluamallaan tavalla. A4 kertoi joidenkin asiakkaidensa joutuneen rahoittamaan myös puolisonsa rahapeliongelmia ja muita riippuvuuksia.

Elatusvelvollisuus näyttäytyi aineistossa näiltä osin tarpeellisena interventiona, jolla perheiden toimintaa voitiin tukea ja ohjata. A4 oli työskennellyt kunnan sosiaalitoimessa toimeentulotuen etuuskäsittelijänä ennen perustoimeentulotuen siirtymistä kunnilta Kelalle. Hän kertoi keskustelleensa aiemmassa ammatissaan usein asiakkaiden kanssa perheelle kuuluvista velvollisuuksista: *“Hyvin pitkälti joutui nimenomaan käymään asiakkaiden kanssa läpi sitä keskustelua, että ei, te huolehditte toisistanne, te olette perhe. (A4)”* Perheen elatusvelvollisuuden lähtökohdasta käsin asiantuntijat myös huomauttivat, että yksilökohtaisena perustoimeentulotuki sisältäisi perhekohtaista versiotaan enemmän väärinkäytön mahdollisuuksia. He pitivät perhekohtaisuuden tärkeänä etuna sitä, että se ehkäisee henkilöä, jonka puolisoilla on koko perheen elättämiseen riittävät tulot, nostamasta etuutta perusteettomasti. Elatusvelvollisuuden voi siis ajatella ohjaavan taloudellista tukea perheille, jotka sitä eniten tarvitsevat. Toisaalta aineistossa pohdittiin tämän sementoivan perheiden sisäistä taloudellista epätasa-arvoa:

”Tulee myös mieleen esimerkiksi se, että on tehty laskelmia tuosta asumistuesta, että sen muuttaminen yksilökohtaiseksi maksaisi hurjan paljon, ja hyödyttäisi nimenomaan hyvätuloisia. Ja tällöin on lähdetty siitä, että hyvätuloisuus määritellään sen perheen,

ruokakunnan kokonaistulojen perusteella. Eli jos kulut nousisivat, niin se tarkoittaisi sitä, että monissa ruokakunnissa olisi aiemmin ollut hyvin epätasainen tulotilanne. Siitähän se kertoo.”
(A5)

” Usein näillä kokijoilla näyttäytyy, että se taloudellinen tilanne olisi hyvä, mutta käytännössä sitten näistä edellä mainituista syistä se on hyvinkin tiukka. Ja myöskin siitä, jos puhutaan tilanteesta, jossa ollaan vielä parisuhteessa, voi olla sillä tavalla, että tuloero on niin merkittävä, että se nainen elää tosi tosi tosi tiukilla, ja sitten sillä miehellä on tosi isot tulot.”
(A2)

Henkilöiden pakottaminen 'elätettävän' rooliin voi asiantuntijoiden mukaan aiheuttaa haitallisia valta-asetelmia puolisoiden välille. Työelämän ja perheroolien sukupuolistuneisuuden vuoksi vaikutus kohdistuu erityisesti naisiin. Lewis (1992) puhuu hyvinvointivaltiosta vahvan, keskimääräisen ja heikon mieselättäjyyden kautta. Perhekohtainen perustoimeentulotuki henkiikin elatusvelvollisuudellaan mieselättäjyydellä mukaista suunnittelua, vaikka Suomi on yleisesti Julkusen mukaan ollut esimerkki nimenomaan heikosta mieselättäjyydestä (Julkunen, 2005, 363). Vahvan mieselättäjyyden malli myötäilee myös ajatusta normatiivisesta perheestä yhteiskunnan perustana (Koulu ja muut 2023).

Kaiken kaikkiaan asiantuntijat siis näkivät perhekohtaisuuden sekä puolisoiden keskinäisen ja vanhempien lapseensa kohdistuvan elatusvelvollisuuden olevan yleisesti legitiimejä ja tarpeellisia tapoja järjestää viimesijaista toimeentuloturva. Ongelmat ilmenevät heidän mukaansa lähinnä erityistilanteissa. Vaikka perheelle ei muodostuisi liian suurten tulojen vuoksi oikeutta toimeentulotukeen, voi tulojakauma puolisoiden välillä olla kuitenkin todellisuudessa mitä tahansa hyvin tasaisen ja epäsuhtaisen rahatilanteen väliä. Asiantuntijoiden puheessa lähtökohtana oli elatusvelvollisuudesta säättäviä lakeja²⁰ mukaillen, että mahdollisten lasten lisäksi myös mahdollisen puolison elättäminen on parisuhteen osapuolten velvollisuus, jota toimeentulotuen tulee edistää, mutta samalla he hahmottivat ongelmalliseksi sen, että elatusvelvollisuus tuottaa puolisoiden välille valta-asetelmaa ja perhekohtaisuudesta voi seurata kohtuuttomalta tuntuvia tilanteita. Toimeentulotuen perhekohtaisuus vaikuttaa myös joidenkin sellaisten perheiden elämään, jotka eivät ole sen asiakkaita. Koska toimeentulotuki edellyttää puolisoiden elättävän toisiaan, se tulee samalla uudistaneeksi sellaisten perheiden taloudellista epäsuhtaa, jotka

²⁰ Ks. Avioliittolaki, Laki lapsen elatuksesta, Laki avopuolisoiden yhteistalouden purkamisesta

eivät saa toimeentulotukea. A6:a lukuun ottamatta kaikki haastateltavat katsoivat, että lähtökohtaisesti kannatettava perhekohtaisuus ja sen sisältämä elatusvelvollisuus voivat muodostua haasteellisiksi tilanteessa, jossa perhe ei vastaa toimeentulotuen perhekäsitystä, vaan perheessä on esimerkiksi väkivaltaa. A6 sen sijaan näki perustoimeentulotuen kaikille perheille yhdenvertaisena etuutena, sillä myös erityistilanteisiin on saatavilla Kelasta erityistä tukea.

Seuraavissa alaluvuissa erittelen Koulun ja muiden (2023) mallin tukemana normatiivisesta perheestä poikkeavia perhemalleja ja -tilanteita sen näkökulmasta, millaisia etuja ja haittoja asiantuntijat hahmottivat perheille aiheutuvan. Esillä ovat enimmäkseen tilanteet, joissa perhekohtaisuus voi tuottaa hankaluuksia, sillä näitä nousi haastatteluissa esiin normeihin sopimattomien perheiden osalta eniten. Jako vastaa Koulun ja muiden näkemystä normatiivisten ja ei-normatiivisten perheiden eroista lain soveltamisen kohteina. Luvussa käydään kuitenkin läpi myös joitakin erityisiä onnistumisia sellaisten ryhmien kohdalla, jotka tavalla tai toisella eroavat etuuden perhekäsityksestä, tai kohtaavat muualla yhteiskunnassa usein ongelmia.

Erilaiset perheet ja perheenjäsenet perhekohtaisen toimeentulon piirissä

Vähemmistöstatus ja yhdenvertaisuus

Asiantuntijat eivät tunnistaneet juurikaan erillisiä haasteita sellaisten perheiden kohdalla, joissa yksi tai useampi perheenjäsen kuuluu johonkin vähemmistöön. A6 painotti, että Kelan näkökulmasta vähemmistöstatus ei näyttäyty toimeentulotuen käsittelyssä millään tavalla poikkeavasti, eikä sen myöskään kuulu erottua muista käsittelytilanteista. Kelan näkökulmasta olennaista on hänen mukaansa toimeentulotukilain osoittama perheen määritelmä, joka ohjaa käsittelytyötä. A4 ja A6 näkivät perustoimeentulotuen huomioivan monipuolisesti erilaiset perheet hakijan oman ilmoituksen mukaisesti. Tulkitsin heidän tässä viittaneen erityisesti seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin, joista haastatteluissa oli vähemmistöistä puhuttaessa tähän saakka keskusteltu.

A5 toi esiin, että hedelmöityshoitojen tai muiden perheellistymisen muotojen vaatimat resurssit voivat vaikuttaa siihen, miksi toimeentulotukiperheistä on olemassa varsin yksipuolista tietoa:

“Vasta muutaman vuoden on ollut julkisesti mahdollista esimerkiksi naisparin saada hedelmöityshoitoja, että pystyy lapsiperheellistymään. Ja se vaatii sellaisia resursseja, on

vaatinut varsinkin aikaisemmin, että sateenkaariperheissä on aika korkea koulutustaso ja tulotaso. Niin nämä vaikuttavat varmasti siihen, että tää perustoimeentulotuki ei näyttäydy siinä ryhmässä kovin yleisenä etuutena.” (A5)

(A5) Erilaisten lapsiperheellistymiskeinojen tarjonnan kasvaessa on entistä tärkeämpää, että perhekohtaisuuden merkitystä tutkitaan tarkemmin perheiden moninaisuus huomioiden.

Kuten johdannossa todettiin, toimeentulotukiperheen määrittelyssä käytetään asiakkaan ilmoituksen lisäksi esimerkiksi väestötietorekisterin tietoja. Näin ollen siis myös muut lait ja järjestelmät määrittelevät toimeentulotuen 'perhettä'. A5 ja A6 huomauttivat, että joidenkin asiakkaiden perheeseen voi kuulua myös jäseniä, joita laki ei perheenjäseniksi tunnista. Juha Jämsä (2008, a, 41) toteaaakin, että yksi apilaperheiden yleisesti kohtaamista ongelmista on, ettei kaikkia lapsen vanhempia tunnisteta juridisesti vanhemmiksi ja siten kuuluviksi perheeseen. Tämä tekee lasten ja vanhempien asemasta turvattoman. Myös huoltajuusjärjestelmässä on Jämsän mukaan apilaperheiden osalta kehitettävää. Viranomaiset ja palvelujärjestelmä eivät usein osaa huomioida apilaperheiden vanhempien vanhemmuutta, mikä on aineiston perusteella tuttu ilmiö myös esimerkiksi etävanhempien ja itsellisten vanhempien perheissä. Kun etuus on perhekohtainen, on sen käsityksellä perheestä ja perheenjäsenistä erityisen painava merkitys. Jos esimerkiksi lasta tasavertaisesti hoitava apilaperheen vanhempi ei saa lapsen hoitamiseksi toimeentulotukeensa lapsikorotusta tai hänen kohtuullisiin asumiskustannuksiinsa ei lasketa mukaan lapsen huonetta, voi tämä aiheuttaa konkreettisen tulonmenetyksen ja taloudellisesti eriarvoisen tilanteen muihin vanhempiin verrattuna. Ongelma on tietenkin yhteinen monen muun lain kanssa, ja perustuu siihen, että Suomessa laki ei tunnista lapsen vanhemmaksi useampaa kuin kahta henkilöä, eikä myöskään sosiaalisen vanhemmuuden huomioiminen ole A5:n mukaan ihanteellisella tasolla. Pienikin rahallinen menetys tai se, ettei yhteiskunta tunnista omaa vanhemmuutta, voivat olla henkisesti kuormittavia syrjinnän kokemuksia. A5:n mukaan erilaisten sosiaalisten vanhemmuuksien huomioiminen toimeentulotueessa voisikin olla yksi tapa tukea paremmin perheiden moninaisuutta.

Koulun ja muiden (2023) mukaan normatiivisessa perheessä, joka on yhteiskunnan perusta, kellään perheenjäsenellä ei ole erityistarpeita tai toimintarajoitteita, jotka haittaisivat perheen sosiaalistavan ja huolehtivan tehtävän toteuttamista. Haastatteluissa keskusteltiin tähän liittyen vammaisuudesta ja esimerkiksi neurokirjosta. Kukaan asiantuntijoista ei nimennyt kysyttäessä erityisiä perhekohtaisuuteen liittyviä haasteita, joita kohtaisivat sellaiset perustoimeentulotuen asiakasperheet, joissa on vammaisia perheenjäseniä. Perheiden moninaisuuden asiantuntija A5 kertoi:

“Se me kuitenkin tiedetään, että erityistarpeisten lasten perheissä on vanhemmilla suurempi eroriski. Yhden vanhemman perheiden ryhmässä on enemmän erityistarpeisiä lapsia. Voi olla kyse vammasta, mutta voi olla myös neurokirjon asioita tai muuta sellaista, mitä ei ehkä ihan suoraan vammaksi lasketa, mutta vaatii ehkä enemmän aikuisen vanhemman läsnäoloa. Niin tämän kautta välillisesti.”

A5 ei eritellyt tarkemmin mainitsemiaan välillisiä vaikutuksia. Tällaisiksi voitaisiin kuitenkin luokitella esimerkiksi se haastateltavien muissa yhteyksissä mainitsema seikka, että toimeentulotuen hakemiseksi perheen on toimitettava erilaisia liitteitä, joiden toimittamiseen vaaditaan aikaa ja osaamista. Nämä voivat vamman tai neurokirjon piirteiden vuoksi olla joillekin hakijoille haastavia vaatimuksia joko heidän oman ominaisuutensa tai vaikkapa erityislapsiperheessä tarvittavan runsaan läsnäolon vuoksi²¹. Toisaalta A5:n pohdinnan voi tulkita myös siten, että perhekohtaisena perustoimeentulotuella on vammaisuuksia täydentäen edellytykset huomioida perheen tilanne kokonaisuutena, kun perheenjäsenen erityistarve vaikuttaa toistenkin perheenjäsenten tilanteeseen. A5:n mukaan vammaisten ja erityistarpeisten lasten vanhemmat kokevat palveluiden suhteen myös paljon väliinputoamista ja pompottelua. Olisikin tärkeää selvittää, onko vastaava tilanne haaste perheille myös etuuksien osalta²². A6:n mukaan suurimpia yksittäisiä kehittämiskohteita perustoimeentulotukeen liittyen olisivat juuri viranomaisten välinen yhteistyö ja tiedonsiirto. Aineistossa oli puhetta myös siitä, että vammaisuuksien vuoksi vammaisilla henkilöillä olisi vain harvoin tarvetta toimeentulotukeen. Kelan tutkimusblogin (2022) mukaan vammaisuuksien saajat kuitenkin saavat selvästi muuta väestöä yleisemmin perustoimeentulotukea. Tuen saaminen on heillä usein lyhytaikaista, mutta tämä kertoo kirjoittajien mukaan todennäköisesti siitä, että kyseisten henkilöiden tulotaso on matala läpi vuoden. Ensisijaisten etuuksien taso vaikuttaakin suoraan toimeentulotuen tarpeeseen. Lisäksi on syytä huomata, että vaikka yksittäisen ensisijaisen etuuden taso olisi korkea, on kyseisen etuuden saajat silti huomioitava potentiaalisina toimeentulotuen saajina, sillä viimesijaisen etuuden on turvatta jokaisen toimeentulo myös ensisijaisten etuuksien äkillisissä muutostilanteissa.

Aineistosta ilmeni, että tietoa eri vähemmistöryhmistä perhekohtaisen perustoimeentulotuen asiakkaina ei ole riittävästi. Esimerkiksi kieli- ja kulttuurivähemmistöjen osalta aineisto ei

²¹ A6 toi haastattelussa esiin, että Kelalla on olemassa useita erilaisia interventioita, joilla asiakasta voidaan tukea erityistilanteissa. Esimerkiksi Kelan erityispalvelut voivat tukea asiakasta, jolla on asiakkuuksia useassa etuudessa, tai jolla on erityisiä haasteita tuen hakemisessa.

²² Esimerkiksi Kela on tutkimusblogissaan (julkaistu 28.02.2022) peräänkuuluttanut tutkitun tiedon lisäämisestä vammaisten henkilöiden toimeentuloon ja toimeentuloetuuksien saamiseen liittyen, sillä tietoa ei ole riittävästi saatavilla.

tarjoa lainkaan perhekohtaisuutta koskevaa tietoa. Asiantuntijat toivoivatkin tiedeyhteisöltä lisää vähemmistöjen asemaa ja kokemuksia koskevaa tutkimusta.

Yhden vanhemman perheet ja lapsen vuoroasuminen

A5 kertoi, että elatusavun suhteen ilmenee usein käytännön haasteita, vaikka asiasta olisi sovittu yhteisymmärryksessä. Etävanhempi ei usein suostukaan enää sopimuksen laatimisen jälkeen huolehtimaan lapsen tarpeista määritellyllä tavalla, jolloin kustannukset painottuvat lähivanhemmalle. Perustoimeentulotuen etuna tällaisessa tilanteessa voi olla, että tilotteiden seurannan tai asiakaspalvelun yhteydessä Kelalla on mahdollisuus puuttua asiaan. Ammatillaiset voivat esimerkiksi nostaa tilanteen esiin tai neuvoa asiakasta. Toimeentulotuen ratkaisija voi myös mahdollisesti tukea asiakasta taloudellisesti epäselvän tilanteen yli käyttämällä toimeentulotukilain mahdollistamaa harkintaa. Harkinnalla henkilölle voitaisiin esimerkiksi maksaa elatusapu Kelan kautta, jotta asiakasperheen välttämätön toimeentulo ei vaarantuisi. Tämä on mahdollista, sillä toimeentulotuessa huomioidaan henkilöllä *käytettävissään* olevat tulot ja varat.

Haastateltavat A1 ja A5 totesivat, että yksi perustoimeentulotuen suurista onnistumisista liittyy lasten vuoroasumisen huomioimiseen. Miettisen ja muiden (2020, 9-10) mukaan vuoroasumisella tarkoitetaan tilannetta, jossa lapsen vanhemmat asuvat eri osoitteissa, ja lapsi asuu heidän kummankin luonaan jota kuinkin yhtä paljon. Lapsen vuoroasuminen on voinut alkaa vanhempien erosta, tai hänen vanhempansa eivät ehkä ole koskaan asuneet yhdessä esimerkiksi kumppanuusvanhemmuuden tai muun valitsemansa järjestelyn takia. Vuoroasumisen määritelmä kuitenkin vaihtelee. Lainsäädännössä se tunnistettiin lapsen asumisvaihtoehdoksi ensimmäisen kerran vuoden 2019 joulukuussa voimaan tulleessa lapsenhuoltolaissa. Samana vuonna vuoroasumisesta kirjattiin sopimuksia 3300 kappaletta (THL, 2020). Luku kuvaa kuitenkin vain niitä sopimuksia, jotka on vahvistettu sosiaalitoimessa, sillä vanhemmat voivat sopia asioista myös keskenään (Miettinen ja muut 2020, 9-10).

Kirjoittajien ja aineistoni haastateltavien mukaan lapsen asumisjärjestelyt vaikuttavat hänen ja hänen vanhempiansa oikeuteen saada monia etuuksia ja palveluita. Etuudet ja palvelut usein ratkaistaan lapsen virallisen osoitteen perusteella, vaikka lapsella olisi kaksi kotia. Tämän tutkielman aineistossa perustoimeentulotuki sai kiitosta vuoroasumisen huomioimisesta. Koska perhekohtaisuus ymmärtää perheen joko avioliiton tai samassa taloudessa asumisen kautta, on etuutta mahdollista käsitellä useammassa kodissa

asumisen perusteella. A1:n ja A5:n mielestä toimeentulotuki huomioi lapsen vuoroasumisen jopa kaikista olemassa olevista etuuksista parhaiten, ja sillä kyetään vastaamaan muuttuviin elämäntilanteisiin etuuksista ketterimmin. Perhekohtainen perustoimeentulotuki siis on hyväksynyt perhenormiinsa laajemman perhekäsitteen kuin Koulun ja muiden (2023) muun muassa yhteiselle kodille perustuva perhenormi antaisi odottaa.

A1 ja A5 näkivät asiassa kuitenkin myös kehittämiskohteita. A5:n mukaan lapsen kulut harvoin jakautuvat tasaisesti huoltajuussopimuksen mukaisesti, ja ne ovat usein yhteensä korkeammat kuin yhdessä kodissa asuvan lapsen kulut. Perustoimeentulotuessa lapsen osuus tuesta kuitenkin jaetaan tasan kahdelle vanhemmalle. Perustoimeentulotuen perhekohtaisuus siis tulkitsee vuoroasuvan lapsen perheitä niin, että lapsi kuuluu laskennallisesti ikään kuin puoliksi kumpaankin perheeseen. A5 kertoi:

”Me nähdään, että silloin lapsesta tosiasiallisesti syntyy vanhemmalle isompia kustannuksia kuin lapsesta, jolla on yksi koti, jossa lapsi asuu koko ajan. Lapsi tarvitsee tiettyjä juttuja tuplasti niin kuin sängyt ja siihen liittyviä tekstiilejä. Voi myös olla, että hän tarvitsee tuplasaappaat tai -muut, jotta pystyy elämään niin, ettei aina tarvitse olla autoa, kun vanhempi kuljettaa ne tavarat lapsen mukana toiseen kotiin. Toisaalta on kuluja, jotka ovat kiinteitä riippumatta siitä, asuuko lapsi kodissa 50% ajasta vai 100% ajasta. Esimerkiksi tietoliikenneyhteydet ja se huone tai tila, jossa lapsi on, niin eihän sitä voi ottaa pois siksi aikaa, kun lapsi ei siellä ole. Se on siellä sataprosenttisesti odottamassa sitä, että hän palaa.”

A5 kehittäisi etuutta vastaamaan vuoroasuvan lapsen todellisia kustannuksia. Hän viittaa Judi Bartfeldin ja Trisha Chandan (2020) arvioon kulujen jakautumisesta. Heidän mukaansa vuoroasuvan lapsen kustannukset ovat todellisuudessa kummassakin kodissa 75% yhdessä kodissa asuvan lapsen kokonaiskustannuksista siinä, missä niiden on tavallisesti arvioitu olevan 50% lapsen kokonaiskustannuksista kummassakin kodissa. Perhekohtaisuus siis huomioi vuoroasumisen kohdalla kustannusten 'maantieteellisen jakautumisen' muttei kustannusten määrän muutosta. Puolittaminen on kyseenalaista myös siitä näkökulmasta, että lapsen perusosasta vain puolet on tarkoitettu kattamaan lapsen päivittäisiä kuluja, kun toinen puolisko kattaa hänen kiinteitä kulujaan (Kela. Toimeentulotuen etuusohje. 2024, 7, ²³). Lapsen perusosasta puolet on varattu kiinteiden kulujen, kuten lapsen tarvitsemien

²³ Ks. myös Yhden vanhemman perheiden liitto ry. Toimentulotukilaki pitää uudistaa perusteellisesti. Tiedote. STT:n verkkosivut, 2022.

asuineliöiden, kattamiseen. Kun lapsen osuus jaetaan puoliksi kahteen kotiin, jää lapsen kiinteiden kulujen kattamiseen suhteessa vähemmän rahaa kuin yhden kodin lapsen tilanteessa. Tämä asettaa vuoroasuvien lasten perheet heikompaan asemaan kuin muut perheet. Lisäksi A5:n mukaan kustannukset usein painottuvat toiselle vanhemmalle, sillä vanhemmat eivät useinkaan todellisuudessa maksa puoliksi tai vuorotellen esimerkiksi lapsen puhelinliittymää, harrastusmaksuja tai julkisen liikenteen kuukausilippua. Tästä syystä A5 näkisi toimivana mallin, jossa esimerkiksi valitulle lähivanhemmalle maksettaisiin 75% ja toiselle vanhemmalle 50% lapsen toimeentulotuen perusosasta.

Perhekohtainen perustoimeentulotuki on siis edelläkävijä perheiden moninaisuuden tunnistamisessa vuoroasumisen kohdalla, mutta vuoroasuvan lapsen kulujen arviointi kaipaa kehittämistä. Aineiston perusteella lisäksi asumisjärjestelyjen huomioiminen on järkevää. A1:n mukaan perustoimeentulotuki toimii lapsen vuoroasumisen suhteen oikeuden päätösten ja juridisen huoltajuuden pohjalta. Mikäli lapsen arjessa on tarvetta asumispaikan lyhytaikaiselle muutokselle, ei perustoimeentulotuessa pystytä tätä hänen mukaansa kovin ketterästi huomioimaan. Vuoroasuvan lapsen vanhemmilla on tavallisesti vapaus valita, haluavatko he sopia lapsen asumisjärjestelyistä keskenään vai virallisemmin sosiaalitoimessa (Miettinen ja muut 2009, 9-10). Toimeentulotukiperheillä vastaavaa valinnan vapautta ei tässäkään asiassa ole, sillä Kela tarvitsee hakemuksen käsittelemiseksi viralliset tiedot lapsen asumisjärjestelyistä.

Perustoimeentulotuki elämän erityisissä tuen tarpeissa

Perustoimeentulotuessa myös lapset huomioidaan perheenjäseninä, ja heitä kohden lasketaan toimeentulotukeen omat perusosat eli osuudet. Lapsen perusosan määrä riippuu lapsen iästä sekä siitä, kuinka monta sisarusta hänellä on. Kun lapsia syntyy perheeseen enemmän, nostaa tämä usein lasten elättämiseen liittyviä kustannuksia esimerkiksi ruoka-, vaate-, matkustus-, harrastus-, tietoliikenne- ja asumismenojen osalta. Perheiden monimuotoisuuden asiantuntija A5 huomautti, että perheet, joihin syntyy kerralla useampi lapsi, tarvitsisivat kuitenkin nykyistä merkittävämpää erityistä tukea. Monikkoperheissä samaan aikaan syntyneet sisarukset eivät voi periä toisiltaan vaatteita ja tarvikkeita, ja vanhemmat joutuvat hankkimaan niitä kerralla useampia. Monikkoperheissä myös lasten hoivan tarve on suuri. Monikkoraskauksiin liittyy A5:n mukaan suurempi riski komplikaatioihin ja ennenaikaiseen syntymään, joiden myötä lapsi voi olla tavallista infektioherkempi, tai hänellä voi olla kehitysviivästymiä. Muun muassa tällaisten tekijöiden vuoksi vanhemmat voivat kokea parhaaksi, että lapsi on päivähoiton aloittamisen sijaan

kotona pidempään, kuin muussa tapauksessa olisi. Pidentynyt tarve kotihoidolle vaikuttaa perheen taloudelliseen tilanteeseen. Perustoimeentulotuen asiakkailta vaikutus voi olla erityisen merkittävä, sillä perheen toimeentulo on jo lähtökohtaisesti matala. Perustoimeentulotuki on myös suunniteltu tueksi lyhytkestoiseen tilanteeseen, mutta monissa perheissä tulotason alenemiseen johtanut tilanne jatkuu pitkäaikaisesti. A5 huomautti, että perheiden tilanteeseen voivat vaikuttaa yhtäaikaisesti useat tekijät. Esimerkiksi yhden vanhemman perheissä, joihin syntyy monikkolapsia, on riski toimeentulon haasteille usean vanhemman perheitä merkittävämpi.

A5 nosti esiin myös menetystapaukset. Perheenjäsenen kuolema tai tieto kuolemaan johtavasta sairaudesta vaikuttaa inhimillisen kärsimyksen lisäksi perheeseen usein myös taloudellisesti. Tämä pätee etenkin, kun kuoleva perheenjäsen on perheen vanhempi. Kahden vanhemman perheessä voi jo kauan ennen henkilön kuolemaa muodostua tosiasiallinen yksinhuoltajuuden tilanne, joka voi vaikuttaa perheen talouteen suorien tulonmenetysten lisäksi myös välillisesti, kun perheen toimeentulosta vastaavan aikuisen aikaa ja huomiota tarvitaan myös muualla kuin työelämässä tai työnhaussa. Aktiivinen työnhaku on toimeentulotuen täysimääräisen perusosan edellytys. Tämä tarkoittaa, että mikäli henkilö ei edistä työllistymistään määritellyllä tavalla voidaan hänen toimeentulotukeaan leikata väliaikaisesti pienemmäksi.

Perhekohtaisuus vaikuttaa mainittujen perhenormista (Koulu ja muut 2023) poikkeavien tilanteiden taustalla toimeentulotukiperheiden elämään, vaikka sen merkitys ei olekaan näiden osalta yksiselitteisesti edullinen tai haitallinen. Näissä tilanteissa onkin kyse enemmän siitä, että perhekohtaisen järjestämismallin tukipotentiaalia ei ole etuuden suunnittelussa hyödynnetty täysin. Esimerkiksi se, että lapsen taloudellinen paikka sisaruskatraassa esikoisena tai kuopuksena on erilainen, on luontevaa perhekohtaisessa etuudessa. Useamman yksöslapsen eli eri raskauksista syntyneiden lasten perheissä tuen suhteellinen määrä vähenee jokaisesta lapsesta, sillä aiempien lasten myötä kaikkia lapsen tarvikkeita ei mahdollisesti ole tarpeen hankkia uudelleen. Sitä vastoin tuen määrä nousee lapsen iän myötä porrastetusti. Aineiston perusteella perhekohtaisessa etuudessa olisikin yhtä lailla luontevaa, että monikkoperheiden lasten perusosat olisivat korotettuja monikkotilanteen perusteella. Tällöin perhekohtaisuuden idea kaikkien perheenjäsenten tulojen, varojen ja menojen sekä kokonaistilanteen huomioimisesta toteutuisi nykytilaa täydellisemmin. Samoin tilanteessa, jossa kuolevan henkilön perheessä vallitsee tosiasiallisesti yksinhuoltajuus, tulisi tilanne huomioida kokonaisuutena. Huomiota tulisi kiinnittää sekä perheen taloudelliseen tukemiseen että perheenjäsenten jaksamisen ja

inhimillisyyden huomioimiseen. Jälkimmäinen voitaisiin toteuttaa esimerkiksi siten, että työnhakuvelvoitteesta ja varallisuustilanteen selvittämisestä tehtäisiin joustavampia.

Alaikäisen nuoren tulot ja ylisukupolvisuus

“Jos vedetään liian tiukille, niin nuori menettää sen oman motivaationsa. Ja sitten ollaan siinä ylisukupolvisuudessa, kun nuori ajattelee, että yhteiskunta rankaisee häntä tällä tavalla.” (A4)

A1 kertoi, että alaikäisen lapsen työssäkäynnin huomioiminen on herättänyt keskustelua. Lapsi ei ole elatusvelvollinen vanhempiinsa nähden, mutta hänen säännölliset tulonsa vaikuttavat hänen perusosansa määrään. Esimerkiksi nuoren säännöllisesti yli kolmen kuukauden ajan ansaitsemat palkkatulot opintojen ohella tehtävästä työstä lasketaan hänen huoltamiseensa tarkoitetuiksi käyttövaroiksi, eikä perheelle makseta niiden osalta tukea. Alaikäinen on toimeentulotuessa velvollinen elättämään kykijensä mukaan vain itseään, joten tukea ei voida vähentää kuin maksimissaan rahaa ansainneen lapsen perusosan verran.²⁴ A1, A4 ja A5 pohtivat aineistossa, millainen kannustinloukku tilanne on perustoimeentulotukea saavien perheiden lapsille. Lapsi voi huolehtia omasta elatuksestaan myös muulla kuin toimeentulotukilain perusteella. Esimerkiksi Laissa lapsen elatuksesta (2§) todetaan, että arvioitaessa vanhempien elatusvastuun laajuutta suhteessa lapseensa otetaan huomioon myös lapsen kyky ja mahdollisuudet vastata itse elatuksestaan. Lapsen ansaitsemat rahat ovat Suomessa kuitenkin hyvin yleisesti lapsen omassa käytössä sen sijaan, että lapsi käyttäisi palkkansa esimerkiksi omaan osuuteensa perheen ruokaostoksista. Toimeentulotuessa asia tulee tyypillisimmin esille, sillä siinä lapsen tulot lasketaan hänen elatukseensa kuuluviksi. Yhdessä viimesijaisuuden ja lapsen oman elatuskyvyn (Laki lapsen elatuksesta 2§) tiukan tulkinnan kanssa perhekohtaisuus voi vahvistaa lapsen tai koko perheen ristiriitaista suhtautumista lapsen käyttörahan ja työkokemuksen hankkimiseen.

²⁴ Vähäisiä ja satunnaisia tuloja kuten kesätyörahoja alle kolmelta kuukaudelta tai yksittäisiä syntymäpäivälahjoja ei huomioida alaikäisen osalta tuloiksi. Näitä tuloja toimeentulotukiperhe ei kuitenkaan voi laittaa tililleen tai lapsen tilille säästöön. Rahat on käytettävä samaisen kolmen kuukauden aikana, sillä tämän jälkeen ne lasketaan jälleen lapsen tuloiksi. Samoin toimitaan muidenkin lapsen tulojen kuten lahjojen, stipendien tai aiempien säästöjen ja sijoitusten suhteen (Kela. Toimeentulotuen etuusohje. 2024, 42)

“Onhan se tietyllä lailla vähän kohtuutonta, että hän joutuu elättämään itse itseään. Että nuori, joka vaikka kerää säästöjä, ettei tarvitse nostaa opintolainaa, tai että ostaa vaikka jonkun mopon, niin sitten se kostaatuu hänelle tuossa vaiheessa, kun toimeentulotuki on viimesijainen etuus. Mutta toivon, että nuoria (jo) kannustettaisiin (parhaillaan käytännön ratkaisutyössä) siihen, että hei, tee kesätöitä ja tee joitain pieniä juttuja, eikä sitten rankaistaisi tuossa toimeentulotukilaskelmassa.” (A4)

”Me vähän ollaan huolissaan siitä, että tämä (nuoren tulojen huomioiminen) heikentäisi yhden vanhemman perheiden mahdollisuuksia ja vaikka motivaatiota hankkia työkokemusta ja sillä tavalla pedata itselle hyvää tulevaisuutta. Tietysti toimeentulotuki on viimesijaista, eli sitä ei ole tarkoitus saada, jos pystyy elättämään itsensä. Mutta ikäluokan edustajien välisen yhdenvertaisuuden näkökulmasta on hyvin ikävää, jos tällaiset perheeseen ja vanhempiin liittyvät tekijät estävät nuorta hankkimasta sellaisia kokemuksia, joita vertaiset hankkivat vapaasti, ja saavat omia rahojaan käyttöönsä.” (A5)

A4:n mukaan asiaan voidaan vaikuttaa myös perustoimeentulotukea ratkaisevan organisaation tasolla. Hän kertoi, että sosiaalitoimessa työskennellessään (ennen perustoimeentulotuen siirtymistä Kelalle) hänellä kollegoineen oli ollut mahdollisuus käyttää asiassa harkintavaltaa, joka on edelleen osa toimeentulotuen käsittelyä:

“Pystyi kokonaistilanne huomioiden ja harkintaa käyttäen tukemaan sitä perhettä ja nuorta etenkin. Koska jos nuori lytätään heti tuommoisissa, niin eihän se motivoi missään nimessä yrittämään edes pärjätä omillaan. Vaan enemmänkin, jos vedetään liian tiukille, niin nuori menettää sen oman motivaationsa. Ja sitten ollaan siinä ylisukupolvisuudessa, kun nuori ajattelee, että yhteiskunta rankaisee häntä tällä tavalla.” (A4)

Vakiintumaton parisuhde ja opiskelijat

Nuoruusaika erottui analyysissä yhtenä aivan erityisenä jaksone, jolloin perhekohtaisuuden haittapuolet voivat tulla esiin ihmisen elämässä. Nuoret pariskunnat poikkeavat normatiivisesta perheestä toisinaan kaikilta normatiivisen perheen osa-alueilta katsottuna (Koulu ja muut 2023). Nuoret eivät välttämättä ole avioliitossa tai edes kovin vakiintuneessa parisuhteessa keskenään. Heillä ei usein ole yhteisesti huollettavia lapsia, ja yhteinen koti saattaa olla parille aivan uusi asia. Nuoret, jotka ovat vielä vakiintumattomassa parisuhteessa, istuvat toimeentulotukiperheenä huonosti ajatukseen, jonka mukaan perhe on yhteiskunnan peruspilari. Keskinäisen lojaaliuden odotus saattaa näyttäytyä

kohtuuttomana, kun yhteen muuttamisen myötä vasta kokeillaan, olisiko vierelle löytynyt kumppani, johon haluaisi sitoutua.

Alaikäisiä nuoria koskevien kysymysten jatkumona perhekohtainen järjestämismalli kietoutuu haastavalla tavalla yhteen etenkin opintotukijärjestelmän kanssa. Tilanteessa, jossa nuoret aikuiset haluavat muuttaa yhteiseen asuntoon kokeilemaan yhteistä elämää, astuu perhekohtaisuuteen kytkeytyvä elatusvelvollisuus avoliiton myötä voimaan. Näin ollen esimerkiksi opiskelijan etuuksia ja osa-aikaisen työn palkkatuloa saava opiskelija on velvollinen elättämään toimeentulotuen piirissä olevaa kumppaniaan heti yhteiseen kotiin muuton jälkeen. Perhekohtaisuuden ja viimesijaisuuden näkökulmasta hän saa ensisijaista etuutta, joka lasketaan koko perheen tuloksi.

Opiskelijoiden tilanteessa vallitsee kuitenkin muihin ensisijaisiin etuuksiin nähden mielenkiintoinen poikkeus. Opintorahan lisäksi opiskelijan tuloina nähdään myös opintolainaa. Opiskeleva henkilö voidaan siis velvoittaa nostamaan opintolainaa tai käyttämään säästöjään myös kumppaninsa elatukseen ennen, kuin pariskunta on oikeutettu toimeentulotukeen. A4 kertoi:

“Mullakin oli paljon opiskelijapariskuntia, joista toisella ei ollutkaan luottotietoja, ja toisella oli parempi tilanne. Se toinen teki vaikka palkkatöitä sen eteen, että ei tarvitsisi nostaa opintolainaa. Saattaisi siis olla niin, että mä pärjäisin vaikkapa jollain kesätyösäästöillä tai keikkatyöllä, mutta kun toimeentulotuki käsitellään perhekohtaisesti, niin silloinhan se toinen edellytetään nostamaan opintolainaa, että pystyy elättämään sitä toista (avopuolisooan, joka ei opiskele). Se oli sellainen, mihin itse törmäsi, että on tavallaan kohtuutonta, että se on perhekohtainen. Kun kuitenkin tällaisissa parisuhteissa on oltu tosi vähän aikaa, niin onhan se tosi kohtuutonta velvoittaa toinen nostamaan lainaa, että pystyy elättämään toista, kun sillä toisella ei riitä tulot.” (A4)

Opiskelijat ovat ainoa väestöryhmä, johon kuuluvia velvoitetaan nostamaan lainaa, jotta he voivat sen jälkeen saada perustoimeentulotukea. Tämän lisäksi opiskelijaa voidaan siis velvoittaa elättämään lainalla samassa taloudessa asuvaa kumppaniaan ja mahdollisia lapsiaan. Asiantuntijat pohtivat asiaa nuorten näkökulmasta, ja se on relevantti myös aikuisopiskelijoiden tilanteissa viimeisimpien hallitusten jatkuvan oppimisen edistämistavoitteiden kannalta²⁵. Toimeentulotuen viimesijaisuus ja perhekohtaisuus tekevätkin perustoimeentulotuesta tästäkin näkökulmasta etuuden, jonka asiakkaat ovat

²⁵ Ks. Pääministeri Petteri Orpon hallituksen ohjelma 20.06.2023, 2023, 90 & Pääministeri Sanna Marinin hallituksen ohjelma 10.12.2019, 2019, 213.

erityisen riippuvaisia ensisijaisten etuuksien riittävydestä sekä niihin kohdistuvista muutoksista.

Parisuhde, ero ja perhekohtainen toimeentulo

Rahan hallinta perheissä – yksilöllisten tapojen ja taloudellisen väkivallan erottamisesta

Aineistossa perhekohtaisuuden edut ja erityisesti haitat liittyivät monilta osin siihen, miten rahan hallinnan tavat vaihtelevat perheissä. Tässä luvussa käyn läpi, miten parisuhteen dynamiikka voi vaikuttaa perhekohtaisuuden tuottamiin etuihin ja haittoihin. Aloitan puhumalla rahan hallinnan käytännöistä. Tämän jälkeen erittelen perustoimeentulotuen perhekohtaisuuden etuja ja haittoja sukupuolittuneen perheväkivallan vastaisessa taistelussa interventiovastuun ja parisuhde-erojen näkökulmasta.

Parisuhteissa ja perheissä on monenlaisia tapoja jakaa, hallita ja käyttää rahaa. Aikuisten väliseen rahasuhteeseen perheessä voivat vaikuttaa heidän keskinäiset sopimuksensa, mieltymyksensä ja arvonsa sekä yhteiskunnassa vallitsevat olosuhteet (Sailio, 2014, 132; Kaittila, 2017, 26–30). Rahaan, perheeseen, sukupuoleen ja muihin henkilöön liittyviin tekijöihin kytkeytyvät käsitykset, poliittinen ilmapiiri sekä toimeentuloa tarjoavat instituutiot kuten sosiaalietuusjärjestelmä ja työpaikat ovat osa sitä ympäristöä, jossa rahankäyttötavat syntyvät.

Pariskunnat tekevät valintoja rahanjaossa esimerkiksi sen suhteen, ovatko rahat yhteisiä, vai onko kummallakin omat rahat (Sailio, 2014, 132). Jako voidaan perheissä toteuttaa vapaasti. Perustoimeentulotuen perhekohtaisuus ohjaa lisäksi nimellisesti jakamaan rahat tasan, ja sen käsittely toimii tasajako-oletuksen pohjalta (Laki perustoimeentulotuesta, 2. luku, 3§). Normatiivinen, toimeentulotuen perhekäsityksen mukainen, perhe toteuttaa siis paitsi erilaisia yhteisyyden periaatteita myös lojaaliuden odotusta.

Väkivaltatyön asiantuntija A4 kertoi, että oli aiemmassa työssään kunnan toimeentulotukikäsittelijänä kohdannut paljon asiakkaita, jotka toivat esiin perheen talousasioihin liittyvää työnjakoa, ja toivoivat, että tämä voitaisiin huomioida etuuksien maksussa. Joissakin asiakasperheissä yksi aikuinen hoiti laskujen maksamisen, ja tästä syystä toivoi tuen maksua omalle tililleen. Perustoimeentulotukea hakiessaan asiakkaat ilmoittavat nykyisinkin Kelalle vain yhden tilinumeron, jolle koko perheen tuki maksetaan. Perhe voi siis ohjata tuen maksun toiveidensa mukaiselle tilille. Vastaavasti perheellä ei

nykyisellään ole mahdollisuutta ilmoittaa tavanomaisella hakemuksella kahta tilinumeroa, tai tiettyä jakoa, jonka mukaisesti perhe toivoo rahan maksua eri tileille. Se, että koko perheen kaikki tulot maksetaan yhden henkilön tilille, luo väkivaltatyön asiantuntijoiden mukaan alustan sille, että yksi henkilö toimii perheen rahojen portinvartijana:

”Siinä on tietyllä lailla se haaste, että saadaan valita, kumman tilille se maksetaan. Sekin tietyllä tavalla mahdollistaa sen, että jos siellä on kontrollointia ja väkivaltaa siellä suhteessa, niin se tulee sitten tekijän tilille se koko summa rahaa. Niin hän pystyy sitten kyllä kontrolloimaan.” (A4)

”Onhan se niin, että tällainen kokonaisuus mahdollistaa altistumisen sellaiselle vallankäytölle perheessä.” (A5)

Se, että järjestelmä on rakennettu huomioimaan vain yksi henkilö perheen maksunsaajana, sopii niin ikään vahvahkon mieselättäjäysmallin mukaiseen hyvinvointivaltioregiimiin. Vahvan mieselättäjäysmallin elementit puolestaan edesauttavat sukupuolistuneiden hoiva- työ- ja valtarakenteiden säilymistä yhteiskunnassa myös toimeentulotuen asiakaskuntaa laajemmin.

”Siinä on ehkä ajateltu, että perheen sisäinen dynamiikka toimii.” (A3)

Toimeentulo liittyy jollain tavalla lähes jokaiseen ihmisen elämän osa-alueeseen, ja siksi se on myös asia, jolla henkilön toimintaa voidaan pyrkiä ohjaamaan. Asiantuntijoiden mukaan toimeentulotukeen on liittynyt alusta saakka kontrolloivia elementtejä (ks. myös Rauhala, 2017, 147-148), ja asiakas on nykyisinkin valvonnan kohde. Haastatteluissa asiantuntijat toivat monin tavoin esiin sitä, että siinä, missä valtio ja ammattilaiset voivat pyrkiä ohjaamaan asiakkaan toimintaa tiettyyn suuntaan tai valvoa hänen vointiaan ja toimiaan, voi samoja asioita tehdä perhekohtaisuuden vuoksi myös oma perheenjäsen. Väkivaltatyön asiantuntijat katsoivatkin, että vaikka perhekohtainen perustoimeentulotuki on lähtökohtaisesti toimiva tukimuoto, liittyy siihen parisuhdeväkivallan näkökulmasta useita haasteita. Se, näyttäytyykö perhekohtaisuus ongelmallisena, riippuu heidän mukaansa pitkälti siitä, millainen perheen dynamiikka on. Normatiivisessa perheessä haasteita ei juuri ilmene, mutta perhekäsityksestä poikkeava perhe, jossa on esimerkiksi väkivaltaa, tuo haasteet esiin. Toisaalta perustoimeentulotukiasiakkuuteen liittyvä asiakaspalvelu, valvonta ja kontrolli voivat heidän mukaansa auttaa ammattilaisia tunnistamaan tilanteita, joissa tarvitaan muitakin interventioita ja tukea. Tämä oli myös yksi vuoden 2017 toimeentulotuki uudistuksen ja Kela-siirron tavoitteista (Näätänen, 2020 186-187). Kaikki

väkivaltatyön asiantuntijat katsoivatkin, että perustoimeentulotuki on tärkeä instituutio väkivallan tunnistamisen ja siihen puuttumisen näkökulmasta.

Väkivaltatyötä tekevät asiantuntijat A2, A3 ja A4 totesivat, että raja jokaisen perheen omien käytäntöjen ja taloudellisen väkivallan välillä voi olla häilyvä tai vaikeasti havaittavissa. A2:n mukaan tärkeää on, että raha-asioista voidaan keskustella perheessä avoimesti. Hän painotti, että rahaan liittyy valtaa ²⁶, ja kummankin valta omista asioistaan on yksi tekijä asianmukaisessa parisuhteen rahan hallinnassa:

”Mä ajattelen, että jokaisella pitäisi olla oikeus sellaiseen taloudelliseen itsenäisyyteen. Että olisi sitä omaa rahaa käytettävissä. Ok, on olemassa sellaisia perheen yhteisiä menoja, mutta pitäisi olla jonkinlainen oma vapaus käyttää rahoja sillä tavalla, kuin haluaa.” (A2)

Haitallinen dynamiikka jakautui asiantuntijoiden puheessa kahteen kategoriaan. He kertoivat tilanteista, joissa pakottavan kontrollin ja väkivallan taustalla on jonkinlainen riippuvuus tai muu sairaus, jonka tuottaman toiminnan tarkoitus ei ole ensisijaisesti vahingoittaa tai kontrolloida kokijaa. A2 esimerkiksi kertoi, että joissakin tilanteissa asiakas oli kattanut pienillä tuloillaan koko perheen menot, ja lisäksi joutunut rahoittamaan puolisonsa riippuvuuskäyttäytymistä. Toisaalta taloudellinen väkivalta voi olla myös hyvin tarkoitushakuista vallankäyttöä. Molemmissa tapauksissa se, että perustoimeentulotuki on perhekohtaista ja nojautuu (myös puolisoitten väliseen) elatusvelvollisuuteen, voi muodostua ongelmaksi yhdessä toimivan perhedynamiikan ideaalin kanssa.

Taloudelliseen väkivaltaan liittyy usein salailua tai tahallista toisen tilanteen sabotointia. Taloudellista väkivaltaa voi väkivaltatyöntekijä A2:n mukaan olla esimerkiksi, kun tekijä ei kerro puolisolleen riittävässä määrin puolisonkin tilanteeseen vaikuttavia raha-asioitaan, tai esimerkiksi salaa velkojaan, tulojensa määrää taikka omia tai lasten tekijän hallussa olevia tilejä. Intressi voi olla esimerkiksi estää taloudellinen itsenäisyys erotilanteessa, salata omia asioitaan, haitata puolison arkea ylipäättään tai esimerkiksi ohjata puoliso tekemään mahdollista taloudellista hyötyä tuottava petos tämän nimissä: *”Ja sitten on ollut myös sellaisia tilanteita, että se puoliso ei ole halunnut toimittaa niitä liitteitä. Koska taloudelliseen väkivaltaan liittyy sellaista salailua.”...* *”Jos vaikka minä hakisin meidän perheelle toimeentulotukea, ja ilmoitan kaikki ne tilit, joista minä tiedän. Niin sitten voi olla, että on myös sellaisia tilejä, joista minä en tiedä, eikä puolisoni niistä minulle myöskään kerro. Sitten joutuu sellaiseen kollektiiviseen vastuuseen niistä.” (A2)*

²⁶ Ks. rahasta ja vallasta perheessä esimerkiksi Sailio, 2005, 126-14.

Perustoimeentulotukihakemuksen yhteydessä kaikkien perheenjäsenten tulot, menot ja varat asetetaan kuin yhteiseen koriin. Hakija on velvollinen ilmoittamaan kaikki perheen taloustilannetta koskevat pyydetyt tiedot. Mikäli puoliso tällöin esimerkiksi salaa toiselta Kelan lähettämiä kirjeitä tai ei suostu toimittamaan takanaan olevia vaadittavia liitteitä, voidaan tuki evätä koko perheeltä. Tällaisessa tilanteessa myös tekijä itse kuitenkin menettää tuen, mikä voi parhaassa tapauksessa suojata muuta perhettä. Tukea ei voi saada henkilö yksin, mikäli hän kuuluu toimeentulotukiperheeseen. Vanhempi voi A2:n mukaan toimia taloudellisesti väkivaltaisesti myös omaa lastaan kohtaan. Lapsi ei kuitenkaan ole vanhempansa nähden elatusvelvollinen riippumatta siitä, onko perheellä perustoimeentulotukiasiakkuus vai ei. Perustoimeentulotuen kohdalla lapsen maksamat tulot huomioitaisiin kuitenkin perhekohtaisuuden ja viimesijaisuuden vuoksi perheen (lapsen) tuloina, jotka vähentäisivät perustoimeentulotuen määrää. Näin ollen perhekohtaisuus ei kannusta vanhempaa lapsensa taloudelliseen hyväksikäyttöön. Voisiko jopa olla, että yhteinen laskelma kannustaisi perheitä puhumaan raha-asioista?

Perhekohtaisuus, avun hakeminen ja taloudellinen väkivalta erotilanteissa

Ero parisuhteesta ja yhteistaloudesta vaikuttaa tavallisesti ihmisen taloudelliseen tilanteeseen. Toimeentulotuen asiakasperheissä perheenjäsenet jakautuvat erotilanteessa yleensä kahdeksi toimeentulotukiperheeksi, ja sekä perheen tulot että menot muuttuvat. Erittelen seuraavaksi perhekohtaisen toimeentulotuen onnistumisia ja ongelmia etenkin väkivaltaisten erotilanteiden kannalta.

Erotilanteet ovat erityisen haastavia perheissä, joissa on väkivaltaa. Väkivaltaisesta suhteesta lähteminen on A2:n mukaan usein haastavaa niin psyykkisesti kuin taloudellisestikin: *”Lähes aina, kun parisuhteessa on väkivaltaa, niin siinä on mukana myös taloudellista väkivaltaa. Tämä tarkoittaa sitä, että väkivaltaisessa suhteessa elävän ihmisen talous on jo lähtökohtaisesti heikommalla tasolla kuin muiden.”* (A2) Hyvin usein väkivaltaisesta suhteesta ei A2:n mukaan pystytä lähtemään taloudellisista syistä. Hänen mukaansa ilmiö on merkittävä haaste esimerkiksi liberaalin hyvinvointivaltiomallin mukaan toimivassa Iso-Britanniassa (Kuivalainen & Ukkola, 1997, 15). Women’s Aid -järjestön mukaan erilaisten kriisien aiheuttama elinkustannusten nousu on hankaloittanut tilannetta entisestään, ja tämä on A2:n mukaan kehityssuunta myös Suomessa. Väkivaltaan puuttumiseen ja sen ehkäisemiseen liittyvä kehitystyö on tärkeää, jotta toimeentulotuki olisi todellinen vaihtoehto taloudellista itsenäisyyttä tarvitsevalle

Kelan toimeentulotuen etuusratkaisijoita on asiantuntijoiden mukaan koulutettu tunnistamaan pakottavaa kontrollia ja puuttumaan siihen. A6 kertoi, että Kelalla on olemassa keinovalikoima taloudelliseen ja muuhun väkivaltaan vastaamiseksi. Kelan palveluissa asiakkaat kuitenkin hoitavat asioitaan pääosin verkossa, ja väkivaltatyön asiantuntijat kantoivat huolta siitä, millä keinoilla ammattilaisten on todellisuudessa mahdollista havaita ongelmia perheen aikuisten välisessä dynamiikassa. Väkivaltatyön asiantuntijat painottivat väkivallan valtasuhteiden ja moniulotteisuuden merkitystä. Väkivalta esiintyy ja vaikuttaa tavallisesti saman perheen sisällä pitkäaikaisesti sekä useissa eri muodoissa, mikä hankaloittaa uhrin asemaa. Taloudellisen väkivallan tilanteessa asiakas on A2:n mukaan alisteisessa asemassa, ja tekijän uhmaaminen voi olla jopa vaarallista:

”Meillä on ollut vaikkapa sellaisia tilanteita, että asiakas tietää, että se väkivallan tekijä esimerkiksi käyttää etuuksia väärin, mutta hän ei uskalla tehdä siitä ilmiannon sen takia, koska se väkivallan tekijä tietäisi, kuka sen ilmiannon on tehnyt. Ja siitä sitten seuraisi jonkinlaisia seuraamuksia joko hänelle tai lapsille. Usein siihen liittyy pelko sen asian suhteen. Ei välttämättä uskalleta tarttua niihin toimenpiteisiin, vaikka ehkä joitakin olisikin tehtävissä.”

Ronkainen (2008) kuvaa väkivaltaa ihmisiä ja heidän välisiään suhteita haavoittavaksi kokemukseksi. Vain osalla väkivallan kokijoista on hänen mukaansa jäljellä tarpeeksi voimia eli toimijuutta, jotta he voivat hakeutua avun piiriin. Väkivaltatyön asiantuntija (A2) kertoikin, että heidän auttamistyössään korostuvat tosiasiallisesti tai näennäisesti paremmin toimeentulevat perheet. Tällaisissa perheissä taloudellinen tilanne on hyvä tai tavanomaista vauraampi, mutta joissakin perheissä väkivallan kokija elää tosiasiallisesti hyvin niukasti, sillä hänen tulonsa eivät ole hänen käytössään. A2 kuvasi taloudellisen väkivallan ilmenemistä seuraavasti:

”Siellä on hyvin tyypillistä sellainen, että perheessä on isoja tuloeroja. Eli puoliso saattaa ansaita hyvin merkittävänkin paljon palkkatuloja tai pääomatuloja. Ja sitten saattaa olla, että puolisollla on ihan ok työ, tai sitten hän ei ansaitse hirveästi mitään. Ja hyvin usein taloudelliseen väkivaltaan liittyy sellaista voimakasta kontrollia, eli väkivallan tekijä haluaa voimakkaasti kontrolloida sitä rahankäyttöä ja talousasioita perheessä. Jolloin sitten usein ihmiset elää aika niin kuin... Saattavat niillä pienillä tuloillaan maksaa koko perheen menot. Vaikka se puoliso ansaitsisi miten paljon, niin se voi silti olla, että se vaimo joutuu elättämään koko perheen. Tai sitten voi olla tällainen eron jälkeinen tilanne, että siellä voi olla vielä vaikka ositus tekemättä. Ja se omaisuus saattaa olla sen väkivallan tekijän hallussa.” (A2)

A2:n organisaation auttamispalveluihin ei siis ole päätyntä samoissa määrin toimeentulotuen asiakkaita kuin paremman toimeentulon olosuhteissa eläviä asiakkaita. Myös A5 kertoi, että heidän järjestötoiminnassaan aktiivisia ovat henkilöt ja perheet, jotka ovat suhteellisen hyvinvoivia, ja joilla on perheiden etujen ajamiseksi aikaa ja muita resursseja. Siispä mitä monimutkaisempi ja sattumanvaraisempi palvelujärjestelmä on, sitä enemmän avun löytäminen edellyttää osaamista ja jaksamista. Aineistossa pohdittiinkin, onko toimeentulotuen avun piiriin ohjaava vaikutus ollut päinvastainen, kuin mitä toimeentulotuen Kela-siirrolla tavoiteltiin. Perustoimeentulotuki muodostaa edelleen asetelman, jossa toimeentulotukiperheenjäsenet ovat riippuvaisia perheensä sisäisestä yhteistyöstä. Erotuksena kuntien aikaiseen tukeen Kelan perustoimeentulotuessa ei kuitenkaan A4:n mukaan tavata asiakkaita kasvotusten samaan tapaan, kuin kuntien sosiaalityössä toimittiin.

Eropäätökseen vaikuttavat taloudelliset tekijät voivat liittyä epävarmuuteen siitä, miten väkivallan kokija turvaa oman ja lastensa toimeentulon, mutta A2:n mukaan myös esimerkiksi tekijän harjoittamaan taloudelliseen väkivaltaan. Taloudellinen väkivalta voi saada väkivallan uhrin sinnittelemään suhteessa vieläkin pidempään, tai se voi aiheuttaa merkittävää elämänlaadun laskua, pelkoa, käytännön haasteita ja taloudellisia ongelmia vielä suhteen päättymisen jälkeen. Esimerkiksi omistusasunnon lainan maksun suhteen väkivallan uhri voi pelätä menettävänsä luottotietonsa, mikäli puoliso jättää osuutensa yhteisestä lainasta maksamatta aiheuttaakseen kokijalle ongelmia. Erityisesti ero avioliitosta on myös juridinen prosessi, jonka myötä velvollisuudet ja oikeudet suhteessa puolison asioihin muuttuvat. A4 kertoi kohdanneensa niin toimeentulotuen etuuskäsittelijän kuin väkivaltatyön rooleissaan tilanteita, joissa puoliset olivat päätyneet asumuseroon, mutta virallista avioeroa ei ollut vielä haettu, tai se ei ollut astunut voimaan. Tällainen tilanne on hänen mukaansa riski väkivaltaisesta suhteesta eroavalle, mikäli Kela lähettää puolisolle elatusvelvollisuudesta kertovan kirjeen tai lisäselvityspyynnön. Usein kuulee puhuttavan, että ero on vaarallisin tilanne naiselle tai väkivaltaisessa suhteessa elävälle naiselle²⁷. Järjestelmän tulisikin analyysin perusteella mahdollistaa toimeentulotuen ja vuokra-asunnon vakuusmaksun hakeminen yksityisesti jo siinä vaiheessa, kun virallista eroa ei ole vielä otettu puheeksi kumppanin kanssa tai haettu. A2 peräänkuulutti yhteiskunnalta myös enemmän taloudellista tukea väkivaltaisen suhteen päättämiseen. Turvakotijakson jälkeen moni näet palaa väkivaltaiseen suhteeseen (Ojuri, 2001, 20-21). Taustalla ovat hyvin moninaiset syyt kuten erilaiset toiveet, pelot ja riippuvuudet sekä näiden yhdistelmät. Haastattelujen perusteella toimeentulon varmuus on yksi tärkeistä tekijöistä, joilla henkilöä ja erityisesti naisia voidaan tukea suhteesta lähtemisessä.

²⁷ Ks. Esimerkiksi Naisten linja Suomessa ry:n verkkosivut, 2024: Ero on väkivaltaisen suhteen vaarallisin hetki. Saatavilla: <https://naistenlinja.fi/fyysinen-vakivalta/>

Toisinaan vallankäyttö ulottuu myös parisuhteen päättymisen jälkeiseen elämään: ”Se voi olla vaikkapa erilaista huoltajuudella ja lasten osoitteella kikkailua. Eli ei vaikka suostuta lasten osoitteita kääntämään sinne, missä he todellisuudessa asuu, eli pyritään hankaloittamaan sitä prosessia.” (A2) A4 kertoi vastaavanlaisia esimerkkejä: ”Tällä naisella saattaa olla aika paljon velkojakin, mitä hän on ottanut tuossa kaikessa, mitä on jo parisuhteen aikana tapahtunut. Ja tyypillisesti he elävät, siitä parisuhteen sosioekonomisesta asemasta ja tuloistaan huolimatta, ihan älyttömän tiukin. Siellä saattaa olla yli sadantuhannen euron velkoja siitä, että se puoliso järjestelmällisesti käyttää oikeusjärjestelmää hyväkseen. Haastaa siis oikeuteen sillä tavalla, että siitä tulee puolisolle hirveän isoja kustannuksia.” (A4) Kela huomioi perustoimeentulotukioikeutta ratkaistessaan asiakkaan tuloista vain osuuden, jota ei ulosmitata (Laki toimeentulotuesta, 5. luku, 26§). Tässä mielessä perustoimeentulotuen voikin katsoa suojaavan asiakkaan taloudellista tilannetta väkivallan jälkeen.

Asiantuntijat mainitsivat myös muita perustoimeentulotuen onnistumisia erotilanteisiin liittyen. On ensiarvoisen tärkeää, että erotilanteessa molempien osapuolten aivan välttämättömät menot katetaan perustoimeentulotuella. Näin ollen parisuhde tai avioliitto ei ole Suomessa ainoa selviytymisen taloudellinen turva. Etuudella voidaan kattaa myös vuokravakuus ja muuttokustannuksia, kuten muuttopalvelu tarvittaessa. A6 näki, että toimeentulotuen ratkaisijoilla oleva harkintavalta on tehokas tapa tukea eroprosessin keskellä olevaa asiakasta: ”Välillä tulee niitä tilanteita, että asiakas on turvakodissa. Jos puhutaan tällaisesta, että on perheväkivaltaa, niin mä kyllä näkisin, että toimeentulotuessa on joustovaraa. Me vähän venytämme sitä perhekäsitettä siinä kohtaa, kun tiedetään, että on tällainen tilanne, ja on vaikka ero päällä ja pitäisi saada oma asunto, että pääsee tilanteesta pois. Niin mun kokemus on, että näissä tilanteissa toimeentulotuki pystyy joustamaan perhekäsitteestä, ja tukemaan tätä henkilöä irtautumaan siitä tilanteesta.” (A6) Kela myös pyrkii A6:n mukaan tunnistamaan aktiivisesti mahdollisia väkivaltatilanteita perheissä sekä ohjaamaan asiakasta avun piiriin. A6 lisäksi myös väkivaltatyön asiantuntijat A2 ja A4 antoivatkin suuren painoarvon väkivallan ehkäisemisessä juuri Kelan etuusratkaisijoiden osaamiselle.

Toimeentulotuen digitaalistuminen

Liitteet ja yksityisyyden suoja suhteessa puolisoon

”Sehän saattaa jopa olla niin, että se toinen haluaa vahingoittaa sitä toista. Tai ei edes ole niin, että hän haluaa sen perheen parasta. Tai ei ainakaan itse näe koko kuvaa siinä. Niin kyllä se kokonaiskuva saattaa silloin olla hyvin erilainen kuin perheessä, jossa ei ole väkivaltaa.” (A2)

Väkivaltatyön asiantuntijat puhuivat haastattelussa paljon hakemuksen yhteydessä toimitettavien liitteiden roolista toimeentulotuen asiakkaiden yksityisyyden suojan näkökulmasta. Hakemuksen liitteeksi toimitettavat tiliotteet ja laskut sisältävät paljon tietoa, johon ihmisen puolisollla ei ole yleensä automaattista oikeutta (ks. esimerkiksi Perustuslaki 10§, Laki sosiaali- ja terveydenhuollon asiakastietojen käsittelystä, 4§). Aineistossa todettiin, ettei oikeus yksityisyyden suojaan omalta puolisolta toteudu täysin toimeentulotuessa. Väkivaltatyön asiantuntijat A2, A3 ja A4 havainnollistivat esimerkein haasteellisia tilanteita näihin liittyen. A4 ja A2 kertoivat, että esimerkiksi tiliotteelta voidaan saada paljon tietoa asiakkaan tai asiakasperheen tilanteesta, minkä ansiosta toimeentulotuen etuusratkaisijalla on mahdollisuus puuttua vaikkapa asiakkaan rahapelihaasteisiin tai päihdeongelmaan. Tiliotteelta voidaan nähdä muun muassa toistuvia maksuja tietyille tileille ja yrityksille, mikä voi herättää huolen siitä, kuluuko kuukausittaisesta etuudesta toistuvasti johonkin menoon niin suuri osa, ettei asiakas kykene maksamaan vuokraa. Siinä, missä ammattilaiset saavat hakemuksen yhteydessä toimitettavista tiliotteista tietoa, jonka avulla voidaan päästä keskustelemaan asiakkaan mahdollisista rahankäytön kautta esiin tulevista haasteista, voidaan tiliotteelta nähdä myös paljon muuta. Mikäli yksi perheenjäsen toimittaa koko perheen tiliotteet, voi tästä muodostua uusi keino, jolla väkivaltainen puoliso valvoo ja kontrolloi toisen rahaliikennettä tai jopa liikkumista. A4 kertoi:

”Vaikka sä pystyisit muuten pitämään ne sun verkkopankkitunnukset ja tilitapahtumat siltä toiselta piilossa, niin viimeistään siinä vaiheessa, kun haetaan toimeentulotukea, niin siinä ne tulee sitten näkyville. Toinen näkee ihan tasan tarkkaan sen sun tiliotteen sisällön, että mihin sä olet käyttänyt rahaa, mistä sä olet saanut rahaa. Sieltä pystyy periaatteessa näkemään, että missä sä olet edes liikkunut sinä päivänä. Koetapa mennä katsomaan oma tiliote, että mihinkäs kaikkeen sitä menee. Voin sanoa itse sen, että ne oli ihan äärettömän hyvä työkalu silloin, kun itse käsitteli toimeentulotukea. Että tavallaan se on ihan äärettömän hyvä kontrollin väline myös siinä (tilanteessa, jossa perheenjäsen harjoittaa taloudellista väkivaltaa toista jäsentä kohtaan).”

Tiliotteelta voidaan nähdä myös se, kenen tilille maksuliikennettä on ollut, jolloin tekijä voi kontrolloida tai aiheuttaa uhkaa myös uhrin sosiaalisille suhteille. A4 painotti tässä alueellisia

eroja, sillä pienillä paikkakunnilla tiliotteella näkyvä tieto voi olla vieläkin yksilöivämpää kuin tiheämmin asutuilla seuduilla.

Hakemuksen liitteeksi perhe voi toimittaa myös muita tositteita menoistaan. Tällaisia voivat olla esimerkiksi sähkö-, lääkäri- ja terapialaskut tai matkaliput lapsen tapaamiseen liittyvältä matkalta. Hyväksytyjen laskujen summa näkyy A6:n mukaan yksilöitynä (tieto siitä, mihin asiaan meno liittyy) asiakkaan toimeentulotukipäätöksellä. A4 katsoi, että käytäntö asettaa eri tulonlähteisiin nojaavat perheet keskenään eriarvoiseen tilanteeseen, sillä toimeentulotuen asiakkaan yksityisyydensuoja suhteessa puolisoonsa ei tässäkään toteudu. A2 toi esiin, että asiakas ei välttämättä haluaisi puolison tietävän omista tai lastensa lääkäri- ja terapiakäynneistä. Perhe kuitenkin saa toimeentulotuesta yhteisen päätöksen, jolta kaikki jäsenet voivat lukea päätöksen perustelut sekä sen yhteydessä maksetut menot. A3 kertoi, että väkivaltaisessa suhteessa väkivallan tekijä on saattanut kieltää toista hakemasta itselleen lääketieteellistä hoitoa, keskusteluapua tai esimerkiksi tarvitsemiaan lääkkeitä. Tällaisessa tilanteessa väkivallan kokija voi joutua uhkaavaan tilanteeseen, mikäli puoliso saa tietää kokijan käyttäneen tällaisia palveluita ja uhmanneen tekijän tahtoa. Voidaankin kysyä, joutuuko pieni osa asiakkaista valitsemaan, käyttävätkö palveluita, vai salaavatko asian puolisoltaan, mikäli ovat itse tietoisia siitä, mitä tietoja väkivaltainen puoliso voi saada hakemuksen kautta haltuunsa. Tilanteessa, jossa perhe ei ole turvallinen, voivat järjestelmän toiminnallisuudet näin olla merkittävä asia sen kannalta, millaisiin toimiin henkilö uskaltaa ryhtyä. Väkivaltaa arjessaan kohtaavat asiakkaat voivat myös joutua vaaratilanteisiin, koska eivät tiedä, mitä tietoja puolisolle päätyy. Tutkielmaa varten tekemäni tiedonhaun pohjalta havaitsin, että asiakkaan on hyvin haastavaa löytää tietoa siitä, millaisiin häntä koskeviin tietoihin ja dokumentteihin puoliso saa toimeentulotukihakemuksen myötä pääsyn. A6 vahvisti, että toimeentulotukipäätöksen laskelmalla yksilöityjen tietojen lisäksi puolisoilla ei ole pääsyä muihin tietoihin. Hän ei esimerkiksi pääse Kelan asiointipalvelussa tarkastelemaan puolisonsa toimittamia laskutiedostoja, vaikka perheen hakemus on yhteinen. Tämä on yksityisyyden suojan kannalta tärkeää.

A4:n mukaan kunnan sosiaalitoimen aikaisessa perustoimeentulotuen käsittelyssä asiakasperhe ei saanut tietoonsa, mitä laskuja päätöksen perusteella oli maksettu, vaan tieto jäi ainoastaan ammattilaisten haltuun. Seuraavassa alaluvussa käsiteltävän Kela-siirron myötä asiakkaiden tiedon saanti on parantunut siten, että toimeentulotukipäätöksellä ovat esillä nykyisin kaikki päätökseen liittyvät perustelut – siis myös päätökseltä maksettujen laskujen summat ja menolajit. Asiakkaan lisääntynyt tiedonsaanti voidaankin aineiston perusteella nähdä yhtäältä parempana hallinnollisena läpinäkyvyytenä. Toisaalta asiakkaan

yksityisyyden suoja ja häntä koskevien henkilötietojen suoja ovat jääneet tässä kehityksessä hämmäisiksi.

Digitalisaatio ja kasvokkaisen palvelun väheneminen

Vuoden 2017 alussa toteutettiin Kela-siirroksi kutsuttu toimeentulotukiudistus, jossa toimeentulotuen perusosa eli perustoimeentulotuki siirtyi kunnilta Kelaan (Näätänen (2020, 186-187). Uudistuksella tavoiteltiin asiakkaiden aseman parantamista kolmella tavalla. Pyrkimyksenä oli madaltaa toimeentulotuen hakemisen kynnyistä sekä parantaa sosiaalipalveluja tarvitsevien asiakkaiden ohjaamista niiden piiriin Kelan ja kuntien sosiaalityön yhteistyötä parantamalla. Hakemista pyrittiin helpottamaan kehittämällä toimeentulotuen verkkoasiointia. Lisäksi tavoitteena oli lisätä asiakkaiden välistä yhdenvertaisuutta erityisesti vähentämällä toimeentulotukikäsitteilyn käytäntöjen alueellisia eroja. Heinosen ja Laatun (2020, 88) mukaan uudistus aiheutti heidän tutkimuksensa tarkastelujaksolla haasteita Kelan ja kuntien väliseen yhteistyöhön, sillä yhteistyön järjestämistä ei ollut vastuutettu millekään taholle, eikä yhteiskoordinointi saanut erillistä valtion rahoitusta. Heidän mukaansa kunnissa myös suhtauduttiin Kela-siirtoon osin passiivisesti ja kriittisesti, eikä Kela näin saanut työnsä tueksi riittävästi tietoa kuntien aiemmista käytännöistä ja yhteistyön edellytyksistä. Ylätason suunnittelun, taustatiedon ja tavoitteiden asettamisen puuttuessa kuntayhteistyön laadussa oli siirtymävaiheessa suurta alueellista vaihtelua.

Perustoimeentulotuen siirryttyä Kelaan hakemukset ovat A4:n mukaan olleet pääasiassa kirjallisia ja enemmistö sähköisiä. Hän piti asiakkaiden elämäntilanteissa tarvittavien interventioiden kannalta tärkeänä kunnan sosiaalitoimen aikaista kasvokkaista vuorovaikutusta asiakkaiden kanssa. A4 katsoi, että Kela-siirtymässä menetettiin muunkin kuin taloudellisen avun tarpeessa olevien kannalta tärkeät kasvokkaiset kohtaamiset, sillä Kelan asiakkaista valtaosaa palvellaan täysin etänä, ja ainoa 'kontakti' asiakkaaseen saattaa olla tämän lähettämä hakemus²⁸:

”Ei, ei. Kato meillähän ei ollut sähköistä hakemusta ollenkaan. Ne oli kaikki paperihakemuksia. Eli siinä mielessä sanotaanko, että meidän kunnan aikaan se on ehkä ollut

²⁸ Vuoden 2017 Kela-siirtymän jälkeen myös kuntien palveluissa sähköinen asiointi on yhä selvemmin arkipäivää. Sähköisiin hakemuksiin siirtymistä ei siis voi nähdä ainoastaan Kela-siirtymään liittyvänä muutoksena. Se on kuitenkin luultavasti voimistanut sähköisen asioinnin yleisyyttä, kun tavattavana ei ole enää omaa sosiaalityöntekijää, vaan Kelan palvelu on erikoistunut sosiaaliasioiden sijaan taloudellisen tuen tarjoamiseen.

turvallisempaa tällaisessa tilanteessa. Ne liitteet tuli silloin meille aina paperisena, ja siinä tapauksessa tietty me tottakai kirjattiin, jos joku lasku laitettiin laskuttajalle suoraan. Mutta kyllä itse kun muistelen, niin mulla saattoi olla silleen, että hakemuksen liitteenä oli vaikka toisen tiliotteet, ja toinen vaikka tulosti ne meillä siinä aulassa, niin silloin se toinen ei nähnyt niitä toisen tiliotteita. Ja, jos ne oli siinä meidän asiakastietokoneella tulostettuja, niin ne ei koskaan edes menneet asiakkaalle takaisin. Siinä mielessä se on ollut ehkä tavallaan turvallisempi, ja ehkä toi yksityisyydensuoja on pätenyt paremmin. Koska sitten taas siitä me ei tehty erikseen minkäänlaista päätöstä, että jos on myönnetty perustoimeentulotuki vaikkapa kesäkuulle, ja toinen toimittaakin vaikkapa lääkärilaskun, jossa päällä lukee, että saa maksaa suoraan laskuttajalle. Niin siitä ei tullut mitään erillistä päätöstä, vaan ihan vaan meidän etuuskäsittelijä laittoi sen laskun suoraan laskuttajalle, ja se tavallaan näkyi tottakai meillä tiedostoissa sitten, että mitä kaikkea sieltä päätökseltä on maksettu, mutta se ei mennyt sitten asiakkaalle tiedoksi enää uudelleen. Siinä mielessä tää haaste, että näkyy niitä lääkärilaskuja, tai näkyy niitä apteekkiostoja, ei esiintynyt meillä. Ja esimerkiksi sitten johonkin reseptilääkkeisiin, niin monta kertaa joko ne korvattiin kuittia vastaan, tai sitten asiakas toi meille e-reseptin. Ja siitä laitettiin maksusitoumus sitten apteekkiin, mutta sitäkään ei toinen osapuoli nähnyt. Että siellä kunnan puolella yksityisyydensuoja täytyi kyllä paremmin, kuin mitä Kelan aikana.” (A4)

A2:n mukaan se, että Kelan ammattilaisilla on riittävästi tietoa taloudellisesta väkivallasta sekä uskallusta puuttua perheen tilanteeseen tarvittaessa, voi olla jopa keskeisempää kuin järjestelmän ominaisuudet ovat. A2 kertoi, että hänen edustamansa organisaatio on kouluttanut Kelan etuusratkaisijoita lähisuhdeväkivallan tunnistamiseen liittyen. Hän on havainnut, että esimerkiksi Kelan erityispalveluyksikössä on selvästi osaamista lähisuhdeväkivaltaan ja taloudelliseen väkivaltaan liittyen. Samalla hän kuitenkin katsoi, että järjestelmä ei nykyisellään mahdollista väkivaltaan liittyvien ongelmien tunnistamista perheessä. A3 ja A4 pohtivat, kuinka todennäköisesti väkivaltaan on mahdollisuus Kelassa puuttua ilman kasvokkaisia asiakaskohtaamisia: “Miten se sitten käytännössä toteutuu oikeasti se, että sen pystyy nähdä, jos ihmisellä on jotain esteitä (hakea tukea tai käyttää rahaa), ja paljonko siihen puututaan, jos jotain huomataan”. (A3) Väkivaltatyön asiantuntijat painottivatkin ammattilaisten osaamisen tärkeyden lisäksi sitä, että järjestelmä ja palveluiden siirtyminen verkkoon voivat pahimmillaan piilottaa väkivallan yhä syvemmälle perheen kodin seinien suojiin. (A3)

Siihen, millä tavalla perustoimeentulotuen perhekohtaisuus näyttäytyy sukupuolten tasa-arvon näkökulmasta, vaikuttavat useat tekijät. Laki, ammattilaisten toiminta, järjestelmä, perheiden tilanteet tai tekniset välineet eivät ole olemassa toisistaan irrallisina, vaan ne

vaikuttavat toinen toisiinsa. Vaikka toimeentulotukilain mukaan etuus myönnetään hakijalle hänen sekä hänen perheensä elatukseen, vaikuttavat lain tuottamaan todellisuuteen myös esimerkiksi Kelan tulkinta laista (ja sen pohjalta Kelan etuusohje) sekä teknisten järjestelmien toiminnallisuudet. A4 kertoi, että vielä muutamia vuosia sitten (ks. esimerkiksi Harmaala, M. 2017, Savon Sanomat) osassa Suomen kunnista perustoimeentulotukipäätös tehtiin miehen ja naisen avo- tai avioliitossa miehen nimiin huolimatta siitä, kuka tuen oli perheessä hakenut. Sillä, kenen nimissä päätös tehdään, voi olla vaikutuksia esimerkiksi siihen, kuka toimeentulotukea koskevia kirjeitä saa avata, tai kuka niistä voi tehdä valituksen. Osassa kunnista tietojärjestelmä ei kyennyt käsittelemään perhekokonaisuutta siten, että perheenjäsenillä olisi useampi kuin yksi sukunimi. Tästä syystä toimeentulotuen käsittelyssä oli paikoin päädytty siihen, että selkeyden vuoksi myös tuen maksu tehtiin A4:n mukaan miehen tilille. A4:n mukaan tietojärjestelmän toiminnallisuuksien vuoksi tehty päätös asetti miehen hallinnollisesti ja symbolisesti korkeampaan valta-asemaan kuin naisen. Kelan järjestelmässä tuella on A1:n mukaan edelleen vain yksi hakija, mutta etuus myös maksetaan aina hakijalle, ellei tämä ilmoita hakemuksella muuta tilinumeroa. Perhekohtaisuuden erilaiset tekniset toteutukset voivatkin tuoda esiin erilaisia etuja ja haittoja, minkä vuoksi on tärkeää, että perhekohtaisuuden vaikutukset huomioidaan käytännön ratkaisutyötä kehitettäessä tai uudistettaessa.

Vastuista

2000-luvulla on korostettu yksilön ja perheen vastuuta hyvinvoinnista sekä julkisen vallan ja vastuun rajoittamista (Rauhala, 2017, 159). Oikeuksia, vastuita, yksilön rationaalista toimijuutta, autonomiaa ja velvollisuuksia koskevat merkitysten sopimukset on ajateltu uudelleen, ja mahdollistavan valtion sekä aktiivisen kansalaisuuden ihanteet kuuluvat tiuhassa (Julkunen, 2006, 147). Pohjoismainen hyvinvointiregiimi nojaa Raija Julkusen (2006, 152) mukaan laajaan julkiseen vastuuseen. Tästä huolimatta yksilön valintoja ja vastuullisuutta on Suomessakin 1990-luvun jälkeen painotettu. Heli Valokiven mukaan kansalaisuuteen kuuluu nykyisin vastuu tunnistaa oma tilanteensa, ymmärtää säädöksiä sekä esittää asiansa oikeassa valossa (Valokivi, 2008, 68). Yksilö toimii julkisen vallan tai palvelujen kanssa sopimuksellisessa suhteessa, jossa kansalainen nähdään vapaana, täysivaltaisena, toimintakykyisenä ja yksilövastuullisena toimijana (Valokivi, 2008, 76). Uusliberalistinen asiakaslähtöinen hyvinvointi edellyttää kansalaiselta toimintakyvyn lisäksi muita resursseja, joiden avulla hän tunnistaa oikeutensa, valvoo ja vaatii niiden toteutumista sekä noudattaa sopimustaan julkisen järjestelmän kanssa. Vastuun kantoa ja valintoja koskevat odotukset ovat myös Husson ja Virkin (2008, 259-260) mukaan selvästi

sukupuolistuneita. Erittelen seuraavaksi perhekohtaisuuden hyödyntämiseen ja ongelmien ratkaisemiseen liittyvää vastuun jakamista aineistossa.

Vastuu syrjinnän ehkäisemisestä paikantui haastatteluissa melko selvästi ensisijaisesti lain ja toissijaisesti lain toimeenpanon eli ammattilaisten työn alueille. Tämä on tärkeää, vaikkakin haastateltavien näkemyksissä oli eroja siinä, miten yksiselitteisen yhdenvertaiseksi he mielsivät nykyisen toimeentulokijärjestelmän, ja millaisia syrjiviä elementtejä he siinä hahmottivat olevan. Sen sijaan aineistossa korostuu kysymys siitä, kenelle kuuluu vastuu ehkäistä perheen sisäisiä tasa-arvo-ongelmia kuten taloudellista epätasa-arvoa ja väkivaltaa. Erittelin aineistosta neljä tapaa jäsentää vastuuta perhekohtaisuuden etuja ja haittoja pohdittaessa.

Vastuuta kategorisoitiin ensinnäkin rakenteelliselle tasolle eli esimerkiksi lainsäädännölle ja teknisille ratkaisutyön edellytyksille. Näissä näkemyksissä perhekohtaisuus ja perhekäsitys näyttäytyivät vastuullisina sukupuolistuneiden rakenteiden uusintamisessa. Kuvauksissa ne asettavat perheenjäsenet toisistaan riippuvaisiksi vastoin sosiaalidemokraattisen hyvinvointivaltiomallin erityisesti naisten itsenäisyyttä tukevia periaatteita. Se, että tuki tulee perheeseen kokonaisuudessaan yhden henkilön tilin kautta, portinvartijan hallinnoimana, sai aineistossa osakseen arvostelua Lewisin (1992) mieselättäjyyden näkökulman tapaan. Lisäksi muusta lainsäädännöstä tulevat määritelmät, tekniset ehdot (kuten mahdollisuus käsitellä hakemuksia muidenkin kuin miesten nimissä) sekä vähentyneet asiakaskohtaukset nostettiin esiin. Asiantuntijat pohtivat, millaiset mahdollisuudet väkivaltaa kohtaavalla asiakkaalla on todellisuudessa rationaalisesti päättää uhmata tekijää ja hakea apua, ja miten myös tekniset järjestelmät tähän vaikuttavat. Siksi rakenteita pohdittiin kynnyksen madaltajina ja toisaalta avun saannin esteinä. Myös yksittäisen työntekijän toiminnan mahdollisuudet nähtiin rajallisina suhteessa järjestelmän vaikutusvaltaan:

”Muistan, kun aikanaan pohdittiin siellä kunnan puolella, että kun se on perhekohtainen etuus, että, no tottakai, ensin laskut laskuttajille suoraan, että ne ei ainakaan jääneet maksamatta. Niin mietittiin, että voisiko sen loppusumman jakaa sillä tavalla, että maksettaisiin puolet toisen tilille ja puolet toisen tilille. Mutta siinä olikin sitten ilmeisen paljon haasteita siinä, että miksi sitä ei voida tehdä. Mutta sehän ois kaikkein reiluinta silleen.” (A4)

A4:n mainitsemiin ilmeisiin haasteisiin kuului hänen mukaansa esimerkiksi edellisessä alaluvussa mainittu käytäntö, jonka myötä hänen työnantajakuntansa sosiaalitoimessa päätökset tehtiin ainoastaan miehen nimiin.

Toiseksi vastuuta kategorisoitiin aineistossa toimeentulotuen toimeenpanolle. Toimeenpanon vastuussa korostuivat esimerkiksi etuusratkaisijoiden ammattitaito, jolla nämä voivat tunnistaa ja puuttua väkivaltaan. Tässä luokassa ammattilaisten osaaminen nähtiin niin tärkeänä, että itse järjestelmän ei niinkään katsottu ratkaisevan sitä, onko perhekohtaisuus lopulta enemmän etu vai haitta perheille. Toimeentulotuen Kela-siirron ja etuuksia toimeenpaneuvien elinten kuten Kelan ja kuntien tulkinnat laista nähtiin merkityksellisinä. Kolmanneksi vastuu osoitettiin perheille. Näissä näkemyksissä katsottiin, että perheiden ja erityisesti parisuhteen sisäisen elatusvelvollisuuden korostuminen perhekohtaisuuden myötä on hyvä asia, sillä perheen tehtävä on huolehtia jäsenistään. Perheillä on näiden näkemysten mukaan myös erilaisia mahdollisuuksia, joita he voivat hyödyntää saadakseen itselleen perhekohtaisuuden edut. Esimerkiksi rakenteellisesta näkökulmasta osakseen arvostelua saanut ominaisuus, jossa hakija voi ilmoittaa Kelalle toivomansa maksutilin, näyttäytyi tästä kulmasta perheen valinnanvapauden ja yksilöllisen palvelun mahdollisuutena. Neljännessä kategoriassa peräänkuulutettiin yksilöiden vastuuta. Henkilöillä on mahdollisuuksia ilmoittaa Kelaan, mikäli heidän tilanteessaan tarvitaan erityisiä toimenpiteitä. Aineistossa keuhuttiin esimerkiksi Kelan keinovalikoimaa väkivaltaan puuttumisessa. Juuri mainittu tilinumeron ilmoittamisen mahdollisuus oli lisäksi esillä myös tässä luokassa. Perhekäsitteen venyttäminen on yksilön vastuun näkökulmasta ratkaisutyössä mahdollista, mikäli asiakas vain ilmoittaa tarvitsevansa apua.

Aineistossa ilmeni siis sekä pohjoismaisen mallin mukaista julkisen ja rakenteellisen vastuun näkökulmaa että enemmän yksilöiden vastuuseen perustuvaa pohdintaa. Tässä ei ollut selvää eroa haastateltavien välillä. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että toimeentulotuen Kela-siirron myötä tuen järjestäjän rooli asiakkaiden sosiaalisessa tukemisessa on laimentunut, ja vastuu tuen tarpeen tunnistamisesta on valunut makrotasolta kohti työntekijöitä, perheitä ja etenkin yksittäisiä asiakkaita. Toisaalta myös asiakasperheiden erilaisia tilanteita tunnistetaan toimeentulotuessa asiantuntijoiden mukaan usein paremmin kuin muissa etuuksissa, sillä viimesijaisessa perhekohtaisessa tuessa on erityinen tarve palvella hyvin monenlaisten perheiden tarpeita. On kuitenkin huomionarvoista, että yksilön vastuun luokassa näyttäytyivät yksinomaan uhrien ja naisten vastuu ehkäistä ongelmia ja saada perhekohtaisuuden hyödyt irti. Husso ja Virkki (2008, 259-260) näkevät, että vastuu väkivallasta ja sen lopettamisesta jätetäänkin usein perheissä naisen harteille. Naisen vastuusiin luetaan myös parisuhdetta ja perhettä ylläpitävän luottamuksen rakentaminen, vastuurationalisuus ja tunnetyö. Aineiston perusteella herää kysymys, onko kaikkein haavoittuvaisimpiin yhteiskunnan jäseniin kuuluvien perheväkivallan kokijoiden tukeminen vaarassa jäädä kuluttajuuden ajatuksen tuottaman toimijuuden vaateen jalkoihin (Valokivi, 2008, 76-80). Myös väkivallan uhrin oman toimijuuden tunnistaminen ja kunnioittaminen on

aivan olennaista. Sukupuolistuneen väkivallan vastaisessa työssä ei kuitenkaan voida päästä puusta pitkälle, mikäli vastuunjako säilyy epäselvänä. Uhrin toimijuuden tukeminen vaatii myös sen tunnistamista, miten rakenteet, kuten hyvinvoinnin järjestämismalli ja ammattilaisten toiminnan resurssit, siihen vaikuttavat.

Yhteenveto ja pohdintaa

Yhteenveto

Tässä pro gradu –tutkielmassa olen selvittänyt, minkälaisia etuja ja haittoja liittyy perustoimeentulotuen perhekohtaisuuteen erilaisissa perhetilanteissa. Tutkielman lähtökohta ja myös keskeinen tulos on ollut kyseenalaistaa viimesijaisen toimeentuloturvan perhekohtaisuus. Kyseenalaistamisella tarkoitan kriittistä mutta avoimen uteliasta perhekohtaisuuden tuottamien olosuhteiden tarkastelua. Työtäni ovat ohjanneet Gøsta Esping-Andersenin (1990) kolmen hyvinvoinnin järjestämismallin luokittelu sekä Jane Lewisin (1992) siihen kohdistama feministinen kritiikki. Esping-Andersen jakaa hyvinvoinnin järjestämisen mallit 1. niukkaan ja tarveharkintaiseen, köyhyyttä lievittävään anglo-saksiseen malliin, 2. perheen tuottamaan hoivaan ja vakuutuksiin perustuvaan keskieurooppalaiseen malliin sekä 3. sosiaaliturvan vahvaan rooliin nojaavaan, yksilökohtaiseen ja universaaliin, pohjoismaiseen malliin. Lewisin mukaan Esping-Andersenin malli ei ota riittävässä määrin huomioon sukupuolta. Hän ehdottaa, että malleja tulisi tarkastella heikon, keskivahvan ja vahvan mieselättäjyyden käsitteiden avulla sekä huomioiden muita sukupuoleen liittyviä ulottuvuuksia kuten naisten asemaa kansalaisina, työntekijöinä ja hoivaajina. Lisäksi olen hyödyntänyt analyysissä Koulun ja muiden ajatusta perheiden normatiivisuudesta tai normatiivisuudesta, joita voidaan analysoida viiden ulottuvuuden kautta. Näitä ovat 1. avioliitto tai parisuhde, 2. yhteiset (biologiset) lapset, 3. yhteinen koti, 4. perheyhteiskunna perustana sekä 5. lojaalius.

Keskeisiä käsitteitä tutkielmassa ovat olleet viimesijainen perustoimeentulotuki, perhe- ja yksilökohtaisuus, perhe sekä perheväkivalta ja sukupuolittunut väkivalta. Käsitteiden avaamisessa olen hyödyntänyt perhekohtaisuuden ja perheen määrittelyn osalta toimeentulotukilakia (Laki toimeentulotuesta) sekä kirjallisuutta aiheesta. Väkivaltakäsitteistön osalta etenkin Suvi Ronkaisen (2017) sekä Laura L. O’Toolen ja muiden (2007) näkemykset ovat olleet tutkielmassa keskeisiä. Valotin heidän avullaan keskustelua väkivallan sukupuolistuneisuuden tunnistamisesta. Päädyin viittaamaan

perheissä tapahtuvan väkivallan monisyiseen ilmiöön perheväkivaltana ja perheissä esiintyvänä sukupuolistuneena väkivaltana korostaen sukupuolistuneisuuden roolia.

Aineistona käytin yhteensä kuuden Kelassa, lähisuhdeväkivallan parissa sekä perheiden monimuotoisuuden äärellä työskentelevän asiantuntijan haastatteluita, jotka toteutin touko- – kesäkuussa 2023. Analysoin aineistoa faktanäkökulmasta käsin, mutta suhtauduin asiantuntijatietoon tilallisesti, ajallisesti ja tilanteisesti rakentuneena tietona, jonka luotettavuudessa myös tutkijan työ ja tulkinta ovat keskeisessä roolissa. Asiantuntijat kertoivat runsaasti esimerkkejä siitä, miten perhekohtaisuus vaikuttaa etuuden tuottamaan tasa-arvoon ja yhdenvertaisuuteen perheiden erilaisissa tilanteissa. He kuvailivat suoraan ja epäsuorasti erilaisia aiheen kannalta olennaisia perhetilanteita, ja toivat esiin perhekohtaisen toimeentulotuen onnistumisia ja kehittämiskohteita. Tässä alaluvussa vedän yhteen tutkielman keskeisimpiä tuloksia.

1. Perustoimeentulotuki on tulosten mukaan poikkeus suomalaisessa sosiaaliturvajärjestelmässä, joka on historiassa muilta osin pohjautunut lähinnä pohjoismaille tyypilliseen sosiaalidemokraattiseen hyvinvointivaltiojärjestelmään (Esping-Andersen, 1990; Rauhala, 2017). Ajatuksena asiantuntija A1:n mukaan asumis- ja perheperusteisessa viimesijaisessa toimeentulotuessa on ollut vastata perheiden ja henkilöiden tilanteisiin yksilöllisemmin, kuin syyperusteiset ensisijaiset etuudet kykenevät vastaamaan. Perustoimeentulotuessa perheen rooli on poikkeuksellisen keskeinen.
2. Perustoimeentulotuen perhekäsitys on normatiivinen kaikilla Koulun ja muiden (2023) mainitsemilla tavoilla. Käsitukset tulevat ilmi suorien lain määräysten lisäksi siinä, millaisia haasteita erilaiset perheet kohtaavat toimeentulotuen asiakkaina. Perustoimeentulotuki huomioi poikkeuksellisen hyvin moninaisuutta ja normeista poikkeamista, mutta aineistosta ilmeni lukuisia asioita, joiden perusteella normeista poikkeaminen saa perhekohtaisuuden näyttäytymään erilaisena. Yleensä näissä tapauksissa perhekohtaisuus tuottaa perheille ongelmia. Asiantuntijat näkivät perhekohtaisuuden ja elatusvelvollisuuden olevan kuitenkin pääosin luontevia ominaisuuksia viimesijaiselle tuelle, sillä he arvioivat, että tavallisesti ydinperhe huolehtii perheen jokapäiväisistä tarpeista. He näkivät, että perhekohtaisuus ja elatusvelvollisuus perustuvat avioliittolakiin, minkä he katsoivat olevan pääosin tarkoituksenmukaista. Tältä osin myös heidän perustelunsa näkemyksilleen myötäilivät selvimmin Koulun ja muiden perhenormia. Monet perhekäsityksen osat perustuvat juuri avioliitolle. Perustoimeentulotuen perheen määrittelyssä todetaankin muun muassa: *”Tässä laissa tarkoitetaan perheellä yhteistaloudessa asuvia vanhempia, vanhemman alaikäistä lasta,*

aviopuolisoita sekä kahta henkilöä, jotka asuvat avioliiton omaisissa olosuhteissa” (Laki toimeentulotuesta. 1. luku. 3§). Avioliiton omaisiksi olosuhteiksi nähdään parisuhde, jonka osapuolet asuvat yhteisessä asunnossa. Näin ollen avioliiton sisältämä elatusvelvollisuus ulottuu myös avopuolisoihin. Avioliitossa olevat eivät saa tukea kahteen eri asuntoon, vaan heidän odotetaan asuvan yhteisen katon alla. Perheiltä odotetaan keskinäistä lojaaliutta: siis rationaalista toimintaa yhteiseksi hyväksi. Perheet esimerkiksi vastaavat siitä, että tuki jakautuu kaikille sen jäsenille tasaisesti. Avioliiton ajatus lojaaliudesta ulottuu elatusvelvollisuuden ja yhteisten päätöskirjeiden muodossa saman katon alla asuvien perheiden lisäksi myös avioliitosta asumuseroon muuttaneisiin henkilöihin kunnes avioero astuu voimaan. Lähtökohtaisesti yksi jäsen riittää edustamaan koko perheyksikköä, eikä perheenjäsenillä ole tarvetta salata toisiltaan rahankäyttötietojaan. Perheenjäsenet ovat riittävän toimintakykyisiä huolehtimaan perheen elatuksesta ja yhteisestä asiasta, tai he kykenevät ja osaavat hakea apua tarvittaessa.

3. Haastatteluissa asiantuntijat jakoivat näkemyksen siitä, että perhekohtaisuus on lähtökohtaisesti kannatettava ja luonteva muoto perustoimeentulotuelle. Perhekohtaisena etuus toimiikin lähtökohtaisesti hyvin tilanteessa, jossa perheen kaksi aikuista elävät vakiintuneessa parisuhteessa – normatiivisessa perheessä - tehden rationaalisesti yhteistyötä perheen hyväksi. Perustoimeentulotuen merkittävin etu on aineiston perusteella se, että tuki painottaa elatusvelvollisuutta positiivisessa mielessä ja tarkastelee perhettä kokonaisuutena. Asiantuntijat näkivät myönteisenä, että toimeentulotuen laskelma korostaa elatusvelvollisten vastuuta puolisoaan ja mahdollisia lapsiaan kohtaan. Asiaa voi tarkastella perheen sisäisellä ja perheiden välisellä tasolla Väkivaltatyön asiantuntijoiden mukaan perhekohtaisen toimeentulotuen elatusvelvollisuudessa on potentiaalia tasapainottaa taloudellisia vastuita perheissä, sillä toimeentulotuen laskelmalla koko perheen menot ja tulot lasketaan yhteen, ja kullakin perheenjäsenellä on oikeus tukeen yhdenvertaisesti. Toimeentulotuki tarjoaa ikään kuin ulkopuolisen pakotteen, jonka avulla elatusvastuita voidaan osoittaa. Samalla elatusvelvollisuuteen ja perheisiin nojaava järjestelmä ohjaa tuen perheille, joissa perheenjäsenten yhteenlaskettu taloustilanne on heikoin. Asiantuntijat arvioivat tämän vähentävän tuen väärinkäyttöä perheiden välisestä näkökulmasta katsottuna. Järjestelmään sisältyvä perhekohtainen tulovalvonta ja asiakaspalvelu voivat myös parhaimmillaan tuoda esiin perheen avun tarpeita kuten riippuvuuksiin, elatusapumaksujen laiminlyöntiin tai väkivaltaan liittyviä ongelmia. Myös se, että viime kädessä Suomessa on olemassa taloudellinen turva, jonka perhekäsitys tunnistaa naisen ilman puolisoa taloudeksi, on asiantuntijoiden mukaan välttämätöntä sukupuolittuneen

perheväkivallan ehkäisemiseksi ja naisten tasavertaisen kansalaisuuden edistämiseksi (Haueter, 2020, McKeen ja muut, 2004, 10-15). Naisen oikeus omaan elantoon ilman holhoajaa ei ole itsestään selvää historiallisesti tai kansainvälisesti. Kuten todettua se, että järjestelmä mahdollistaa yksilölle toimeentulon myös ilman parisuhdetta, perhettä, työtä tai yksityisiä vakuutuksia, on ominaista Esping-Andersenin (1990, 26–28) näkemykselle pohjoismaisesta tavasta järjestää hyvinvointia. Tämäkin ominaisuus on toimeentulotuessa silti sidoksissa perheeseen, sillä avo- tai avioliitoissa sekä rekisteröidyissä parisuhteissa henkilöllä ei ole oikeutta omaan toimeentuloon, vaan oikeus muodostuu ainoastaan ikään kuin 'perheen' puuttumisen kautta. Lisäksi toimeentulotuki huomioi poikkeuksellisen hyvin lapsen vuoroasumista. Tämä tarkoittaa, että toimeentulotuessa lapselle voidaan kirjata kaksi kotia toisin kuin monessa muussa etuudessa. Tämä onkin perheiden välisen yhdenvertaisuuden näkökulmasta merkittävää, sillä lasten vuoroasumisen on todettu olevan selvästi yleisempää korkeammin koulutetuissa ja paremmin toimeentulevissa perheissä kuin perheissä, joissa on matalampi koulutus- ja tulotaso (ks. esim. Miettinen ja muut; 2020, 33). Vuoroasumisen tunnistaminen on yksi tärkeä osa etuutta, joka mahdollistaa joustavasti kunkin lapsen parhaan mukaisen arjen. Asiantuntijat kehuivat perustoimeentulotukea lisäksi siitä, että perhekohtaisena ja viimesijaisena se toimii melko monipuolisesti erilaisten perheiden erilaisiin tilanteisiin. He näkivät, ettei perhekohtaisuus aiheuta juurikaan syrjiviä rakenteita perheille, joissa on johonkin vähemmistöön kuuluvia perheenjäseniä.

4. Perhekohtaisuuden haittapuolet tulevat asiantuntijoiden mukaan esiin niin sanotuissa poikkeustapauksissa, eli normista poikkeavissa tilanteissa. Kehuttu elatusvelvollisuuden korostuminen ei kuitenkaan takaa tasaista rahanjakoa perheessä. Perhekohtaisuuteen yhdistettynä se nähtiin aineistossa myös riskitekijänä etenkin perheissä, joissa joku (tai useampi) perheenjäsenistä on väkivaltainen. Lojaaliutta ja perheen yhteisen hyvän tavoittelua olettava perhekäsitys on tuottanut perhekohtaisessa etuudessa käytäntöjä, joiden myötä esimerkiksi toimeentulotuen asiakkaina olevien puolisoitten välinen yksityisyyden suoja ei toteudu yhtäläisesti muiden ihmisten yksityisyyden suojan kanssa²⁹. Yksilöiden mahdollisuus itsenäisyyteen perheestään näyttäytyy aineiston perusteella olevan sidonnaista heidän taloudelliseen tilanteeseensa. Toimeentulotuessa perheenjäsenet ovat ilmeisen sidottuja toisiinsa, mutta toisaalta myös parempituloisen perheen sisällä pienituloisen henkilö on taloudellisesti sidottu puolisoonsa, sillä hänellä ei ole oikeutta toimeentulotukeen, jos puolisoilla on laskettu olevan elatuskykyä. Usein

²⁹ Lain nojalla jokaisella on oikeus yksityisyyden suojaan myös puolisoaan kohtaan esimerkiksi terveysasioissa tai kirjesalaisuuden osalta (ks. esimerkiksi Perustuslaki 10§, Laki sosiaali- ja terveydenhuollon asiakastietojen käsittelystä, 4§).

elätettävän rooliin päätyy näissä perheissä väkivaltatyön asiantuntijoiden mukaan nainen, sillä muiden muassa työelämä, tuloerot ja sukupuoliroolit ovat vahvasti sukupuolistuneita. Lewisin (1992) ja Esping-Andersenin (1990) käsittein konservatiiviseen hyvinvointiregiimiin sijoittuva perhekohtainen perustoimeentulotuki tulee ulottaneeksi vahvan mieselättäjyyden mallin asiakaskuntansa lisäksi joihinkin sellaisiin perheisiin, jotka eivät ole toimeentulotuen asiakkaita. Toimeentulotuessa tiliotteet ja liitteeksi toimitettavien laskujen tiedot antavat mahdolliselle väkivaltaiselle puolisolalle paljon tietoa siinä, missä Kelakin hyödyntää tietoja asiakkaan tilanteen kartoittamisessa ja tulovalvonnassa. Perheet eivät voi myöskään itse ilmoittaa kahta eri tilinumeroa, joille Kela voisi suorittaa maksun puoliksi. Sen sijaan koko perheen tuki maksetaan lähtökohtaisesti yhden henkilön kautta. Asiantuntijat olivat huolissaan siitä, että yhden henkilön portinvartija-asema altistaa puolison rahavälitteiselle hallinnalle, eli taloudelliselle tai muulle väkivallalle. Kaikki haastateltavat olivat kuitenkin yhtä mieltä siitä, että Kelasta löytyy osaamista ja keinoja väkivaltatilanteisiin puuttumiseen. Samalla väkivaltatyön asiantuntijat pitivät taloudellisen väkivallan ja tavanomaisen perheensisäisen taloudellisen työnjaon välistä rajanvetoa ulkopuolelta haastavana etenkin, kun Kelan perustoimeentulotuessa asiakkaita tavataan vain harvoissa tapauksissa kasvotusten. Ainoa kontakti asiakkaaseen onkin usein tämän sähköinen tai paperinen hakemus. Ennen toimeentulotuen siirtymistä Kelaan kuntien sosiaalitoimessa kasvokkaista palvelua oli runsaammin, mikä mahdollisti perheiden tilanteen arviointia tilioteseurantaa laajemmin. Aineistossa perhekohtaisuuden haittapuolia yhdistikin se, että vaikka tuki toimii päällisin puolin hyvin tai jopa muihin etuuksiin verrattuna poikkeuksellisen hyvin, vaaditaan poikkeustilanteissa asiakkaalta tai työntekijältä sellaista toimintaa, johon näillä ei aina ole mahdollisuuksia. Asiakkailla vastaavia haasteita voivat olla erilaiset toimintakykyyn, resursseihin tai toimijuuteen liittyvät seikat. Väkivaltatyön asiantuntijat painottivat, että etenkin väkivaltaisessa parisuhteessa avun hakeminen on hyvin haastavaa. Heidän mukaansa perhekohtaisuus voi pahimmillaan vaikeuttaa tilannetta. Asiakas on nimittäin aineiston perusteella perhekohtaisessa etuudessa alttiimpi puolison valvonnalle. Myös erilaiset lisäselvityspyynnöt ja muut puolison saamat tiedot voivat väkivaltatyön asiantuntijoiden mukaan kärjistää tilannetta. Lisäksi pelko siitä, että puoliso saa tietää esimerkiksi kotoa poistumisesta (rahankäyttötiedot ja julkisen liikenteen maksut) tai lääkäri- ja terapiakäynneistä, voivat estää henkilöä hakemasta itselleen apua. Olisikin hyvin tärkeää, että asiakas saisi helposti kuvan siitä, mitä hänen tilanteessaan seuraavaksi tapahtuu, ja mihin hänen antamansa tieto vaikuttaa tai kulkeutuu. Perheideaalista poikkeavia tilanteita voivat olla myös esimerkiksi riippuvuuksia tai muita käyttäytymisen hallinnan ongelmia aiheuttavat sairaudet tai yhden vanhemman perheitä tai erityislapsiperheitä koskevat palveluverkon puutteet, joiden myötä esimerkiksi

vanhemmalla ei ole todellisuudessa mahdollisuutta kokoaikatyön tekemiseen. Perhekohtaisen toimeentulotuen perhekäsitys ei lisäksi tunnista kaikkia perhemalleja kuten apilaperheitä. Sosiaaliturvan perhekäsitykset ovat viestejä siitä, millaiset perheet tunnustetaan yhteiskunnassa perheeksi, joten perustoimeentulotuen perhekäsitys on samaan aikaan muusta yhteiskunnasta (ja laeista) riippuvainen sekä siihen vaikuttava. Toimeentulotuki ei myöskään erottele toisistaan esimerkiksi kymmeniä vuosia avoliitossa eläneitä pariskuntia ja juuri yhteen muuttanutta nuorta paria, mikä voi haastateltavien mukaan aiheuttaa kohtuuttomia tilanteita. Erityisesti toisen avopuolison ollessa opiskelija, on hänellä velvollisuus elättää itseään ja kumppaniaan opiskelijan etuuxsin ja lainan turvin ennen, kuin pari on oikeutettu toimeentulotukeen.

5. Kaikki perhekohtaisuuden edut ja haasteet vaikuttavat perustoimeentulotuen asiakasperheiden lapsiin. Vaikkapa se, että lapsen kaikki vanhemmat tunnustetaan sujuvasti osaksi tämän perhettä ja tämän vuoroasuminen huomioidaan joustavasti, voi näyttäytyä lapselle turvallisena, kyseenalaistamattomana, vakautena sekä luontevana perhe-elämänä, joka taipuu arjen tarpeisiin. Lapsen näkökulmasta esimerkiksi byrokraattiset solmut tai vanhempien epätietoisuus raha-asioista voivat toisaalta luoda epäluottamusta tai turhautumista, kun niiden monimutkaiset syyt eivät avaudu ikätasoisesti. Asiantuntijat painottivatkin, että lapsen tulee saada olla riippuvainen vanhemmistaan tai vanhemmastaan. Perustoimeentulotuen asiakasperheen lapsen asema on aineiston perusteella useilta osin heikompi kuin ikätovereidensa, joskaan kaikki haasteet eivät johdu perhekohtaisuudesta. Asiantuntijat kritisoivat esimerkiksi sitä, että vuoroasumistilanteessa lapsen perusteella maksettava osuus puolitetaan kahdelle eri osoitteissa asuvalle vanhemmalle. Kustannukset kahdessa kodissa asuvan lapsen elämässä eivät kuitenkaan asiantuntijoiden mukaan jakaudu todellisuudessa tasan asuinpaikkojen mukaisesti. Lapsen perusosasta puolet on varattu kiinteiden kulujen, kuten lapsen tarvitsemien asuineliöiden, kattamiseen. Kun lapsen osuus jaetaan puoliksi kahteen kotiin, jää lapsen kiinteiden kulujen kattamiseen vähemmän rahaa kuin yhden kodin lapsen tilanteessa. Tämä asettaa vuoroasuvien lasten perheet heikompaan asemaan kuin muut perheet. Tilannetta voidaan ennalta kompensoida mahdollisella elatusavulla, joka on jaettu maksettavaksi painotetusti toiselle vanhemmalle, mutta asiantuntijat painottivat erityisesti toimeentulotuen merkitystä viimesijaisena keinona. Yleisesti ottaen lasten kokema köyhyys ja sen ylisukupolvistuminen, perhe-elämän joustamattomuus, erilaisten perhemallien yhdenvertaisuus ja turva perheessä ovat asioita, joihin perustoimeentulotuen perhekohtaisuudella ja sen tulkinnalla voidaan osaltaan vaikuttaa.

6. Aineistosta piirtyi analyysissä kuva siitä, että perustoimeentulotuen perhekohtaisuuteen voi liittyä poikkeustapauksissa joitakin haasteita, mutta ei ole selvää, minkä tahon näitä tulisi ehkäistä. Hahmotin aineistosta neljä erilaista vastuun ulottuvuutta, joiden kautta asiantuntijat jäsensivät sitä, kuka tai mikä on vastuussa perhekohtaisuuden etujen realisoitumisesta ja etenkin haittojen minimoimisesta. Rakenteellisella tasolla vastuuta peräänkuulutettiin aineistossa esimerkiksi toimeentulotukilain ja muiden lakien taholta. Myös tekniset ratkaisutyön välineet nousivat tässä luokassa esiin. Toiseksi vastuun nähtiin kuuluvan toimeentulotuen toimeenpanijoille käytännön ratkaisutyössä. Heidän osaamisensa esimerkiksi väkivaltaan puuttumiseen liittyen nähtiin keskeisenä. Kolmanneksi vastuuta kategorisoitiin perheille. Heillä nähtiin olevan erilaisia mahdollisuuksia ja velvollisuuksia, joiden avulla omalla toiminnallaan he voisivat lunastaa perhekohtaisuuden edut ja välttyä mahdollisilta varjopuolilta. Neljännessä kategoriassa vastuu osoitettiin yksilöille, jotka voivat hyödyntää Kelan erityisosaamista esimerkiksi tarvitessaan apua väkivaltaisesta suhteesta lähtemiseen.

7. Se, minkä hyvinvoinnin järjestämismallin (Esping-Andersen 1990) mukaisesti viimesijainen toimeentuloturva on suunniteltu, voi näyttäytyä perheissä hyvin monin tavoin. Kaiken kaikkiaan haastatteluaineistossa ilmeni kiinnostava ristiriita perheen elatustehtävää ja perhekohtaisuutta koskevissa ajattelun lähtökohdissa. Yhtäältä perhekohtaisen perustoimeentulotuen nähtiin siis olevan melko toimiva malli tilanteissa, joissa perheessä vallitsee jokseenkin tasa-arvoinen ja yhteistä hyvää tavoitteleva ilmapiiri. Toisaalta sen hahmotettiin olevan samalla riski ongelmien syventymiselle perheissä, joissa perheenjäsenten välinen dynamiikka oli epätasa-arvoinen. Myös se, vastaako perhekäsitys perheen todellisuutta, on aineiston perusteella merkityksellistä. Perhekohtaisuuden toimivuus tai ongelmallisuus riippuukin asiantuntijoiden mukaan pitkälti perheen dynamiikasta ja siitä, onko perheen kohdalla kyse niin kutsutusta erityistapauksesta eli epänormatiivisuudesta (Koulu ja muut 2023). Riskien suhteen asiantuntijat toivoivat etuusjärjestelmän kehitystyöltä ratkaisukeinoja. A6 ei muista poiketen nähnyt perhekohtaisuutta kaksinapaisena. Hän katsoi, että Kelalla on kattava valikoima tukitoimenpiteitä, jotka voidaan ottaa käyttöön tarvittaessa. Hänen haastattelussaan painottuivat toimeentulotuen yhdenvertainen ratkaisutyö sekä yksittäisten perheiden tukeminen ja avun hakeminen kriiseissä. Tätä vastoin toimeentulotuen perhekohtaisuus ei hänen näkökulmastaan näyttäytynyt osallisena näihin haasteisiin. Aineistossa korostuivat siis samanaikaisesti sekä perheiden vastuuttamisen tärkeys ja edut että perhekohtaisuuden ongelmat. Rajallisella määrällä asiantuntijahaastatteluita voidaan tavoittaa vain osa perhekohtaisuuden merkityksistä, mutta tutkielman tulokset antavat selvän viestin siitä, että aihetta koskevaa tietoa on

syytä hankkia lisää ja soveltaa kehittämistyössä ja päätöksenteossa. Perhekohtaisuus on monelta osin toimiva, mutta myös aineiston analyysin perusteella ristiriitainen tapa järjestää toimeentulotuki. Sen toimivuus ja merkitys riippuukin jokseenkin siitä, mikä sen tavoitteeksi asetetaan. Mikäli A1:n mainitsema toimeentulotuen syntyaikainen tavoite halutaan pitää voimissaan, on pohdittava, millä keinoilla viimesijainen etuus palvelee perheiden tarpeita yksilöllisesti muodostamatta väliinputoamisen paikkoja.

Tutkielman rajoitukset ja jatkotutkimusehdotukset

Tutkielman keskeisimpiä tuloksia on, että tietoa yksilö- ja perhekohtaisuuden merkityksestä toimeentulotukiperheiden arjen olosuhteisiin ei ole tarpeeksi. Olen tässä tutkielmassa tehnyt katsauksen aiheeseen hyödyntäen asiantuntijoiden tietoa, joka tarjosi käyttööni sekä hyödyllistä kokonaiskuvaa että käytännön esimerkkejä. Pro gradu-tutkielman laajuudessa työssä on ollut mahdollisuus haastatella vain rajallista määrää asiantuntijoita. Näin ollen tuloksia on pidettävä uusina kysymyksiä virittävänä katsauksena aiheeseen. Tulokset antavat kuitenkin selvän viestin siitä, että perustoimeentulotuen perhekohtaisuus on rakenne, joka muotoilee tukea saavien perheiden arkea. Se, miten perhekohtaisuus vaikuttaa kunkin perheen arkeen, riippuu perheestä ja sen tilanteesta. Myös muut tekijät kuten etuusratkaisijoiden ammattitaito, kasvokkaisen kohtaamisen mahdollisuudet ja teknologiavälitteisyys vaikuttavat lopputulemaan. Lisäksi perhekohtaisuus myös symbolisesti kuvaa, millä tavalla perheet, ihmisryhmät ja sukupuolet tulevat nähdyiksi yhteiskunnassa.

Kuten johdannossa todettiin, perustoimeentulotukea sai vuonna 2022 yhteensä 417 071 ihmistä eli 251 958 kotitaloutta, joista 90 496³⁰ oli muita kuin yhden hengen ruokakuntia (Kelan Taskutilasto 2023, 34). Kelan toimeentulotuen piirissä on suuri määrä ihmisiä, ja onkin erittäin tärkeää selvittää tarkemmin, miten viimesijainen toimeentuloturva ja sen perhekohtaisuus näyttäytyvät heidän elämässään. Lisäksi olisi sosiaaliturvaa tutkivan sosiologian ja sosiaalipolitiikan näkökulmasta kiinnostavaa saada tietoa myös yksilökohtaisten etuuksien eduista ja haitoista perheille niiltä osin, kuin asiaan ei ole saatu tässä tutkielmassa perhekohtaisuuteen perehtymällä vastauksia.

Tässä tutkielmassa perustoimeentulotuen perhekohtaisuuden etuja ja haittoja erilaisissa perhetilanteissa on käsitelty ainoastaan asiantuntijoiden kuulemisen kautta. Valitsemillani

³⁰ Näihin useamman henkilön ruokakuntiin kuului vuonna 2022 yhteensä 221 721 ihmistä (Kelan taskutilasto, 2023, 34).

asiantuntijoilla on työnsä puolesta ensikäden tietoa aiheesta yksittäistapauksia laajemmalla tasolla. Lisäksi väkivaltatyön ja perheiden moninaisuuden asiantuntijat toivat työhön arvokkaan elementin kertomalla esimerkkejä asiakaskohtaamisissa ilmi tulleista kysymyksistä. Jatkotutkimuksissa olisi kuitenkin ensiarvoisen tärkeää saada tietolähteeksi monipuolisesti perustoimeentulotuen asiakkaita, jotta päästään käsiksi sellaiseen arjen tietoon, joka ei välity ammattilaisille.

Asiantuntijat tekivät näkyviksi myös asiantuntijuutensa rajoja. Erityisesti Kelassa työskentelevät haastateltavat toivat esiin, että heidän tietonsa keskittyy arjen asiakastilanteiden sijaan suuriin linjoihin asiantuntijaroolin mukaisesti. Toisaalta väkivaltatyön asiantuntijat painottivat, että heidän kohtaamansa asiakkaat eivät ole usein (paperilla) kaikkein heikoimmassa asemassa olevia ja niukkuutta kokevia ihmisiä, vaan asiakaskunnassa korostuvat paremmin toimeen tulevat perheet. Sekä väkivaltatyön että perheiden moninaisuuden asiantuntijat olivat harmissaan siitä, ettei tietoa perustoimeentulotuen perhekohtaisuuden vaikutuksista asiakasperheiden arkeen ole tarpeeksi. Tulevan tutkimuksen olisikin tärkeää selvittää asiakasperheiden kokemuksia perhekohtaisuudesta, jotta etuus tukisi mahdollisimman monen hyvinvointia. Yksilötason lisäksi perhekohtaisuuden vaikutuksilla on tulosteni mukaan merkitystä niin perheiden sisäiselle kuin niiden väliselle yhdenvertaisuudelle. Näiden vaikutusten tutkiminen on tärkeää, jotta perustoimeentulotuella voidaan edistää perustuslain mukaista yhdenvertaisuutta (Suomen perustuslaki 6§). Poliitikko ja valtion käytännöt osallistuvat sukupuolten valtasuhteiden muotoilemiseen. Ne edistävät tai jarruttavat naisten ja vähemmistöjen täysivaltaisen kansalaisuuden ja autonomian toteutumista (McKeen, 2004, 5). Perustoimeentulotuessa onkin tämän suhteen paljon potentiaalia. Perhekohtaisuuden etuja ja haittoja kartoittavan tutkimuksen tulisi jatkossakin kiinnittää huomiota yhdenvertaisuusteemaan kolmella tasolla: perheen sisällä, erilaisten toimeentulotukiperheiden välillä sekä toimeentulotukiperheiden ja muiden perheiden välillä. Lisäksi olisi tärkeää tutkia perhekohtaisuuden vaikutuksia yhden hengen ruokakunnille ³¹, joita ei tässä tutkielmassa ole käsitelty.

Pyrin tutkielmassa selvittämään perhekohtaisuuden etuja ja haittoja myös sellaisten perheiden näkökulmasta, joissa yksi tai useampi perheenjäsen kuuluu johonkin vähemmistöön. Valitettavasti en saanut aiheesta aineiston perusteella kovin kattavaa tietoa. Pyrin sisällyttämään haastattelukysymyksiin esimerkkejä erilaisista vähemmistöstatuksista, joiden kannalta asiaa voitaisiin pohtia. Aiheen käsittely rajoittui kuitenkin lopulta lähinnä

³¹ Yhden hengen ruokakunnilla tarkoitetaan toimeentulotuen saajakotitalouksia, joihin kuuluu vain yksi henkilö. Ks. luvun ensimmäinen kappale. Ks. lisäksi esim. Kelan taskutilasto 2023, 34)

sateenkaariperheisiin, joiden asiantuntijat kokivat olevan yhdenvertaisessa asemassa muihin perheisiin verrattuna. Tässä poikkeuksen muodostavat heidän mukaansa kuitenkin perheet, joissa on useampi kuin kaksi vanhempaa, sillä laki ei tunnista lapselle useaa vanhempaa. Aiemman tutkimustiedon perusteella tutkielman tulokseen, jonka mukaan sateenkaariperheet ovat lähes täysin yhdenvertaisessa asemassa perustoimeentulotuen asiakkaina, on syytä suhtautua varovaisen ilahtuneesti mutta jatkokysymyksiä esittäen. Asiantuntijoiden näkemykset siitä, että toimeentulotuen perhekäsitemalli hyväksyy perheenjäseniksi verrattain kattavasti ne ihmiset, jotka henkilö perheekseen kokee, ovat lupaavia. Koska toimeentulotuen perhekäsitemalli ei ota kantaa esimerkiksi perheenjäsenten sukupuoleen ja seksuaalisuuteen, se taipuu hyvin monenlaisten perheiden tarpeisiin. Kuitenkin havainnot useamman kuin kahden vanhemman sekä yhden vanhemman perheiden asemasta antavat vihjeen siitä, että toimeentulotuen perhekäsityksen yhdenvertaisuusvaikutuksia on tulevassa tutkimuksessa tarkasteltava myös sateenkaariperheiden osalta. Esimerkiksi Kuosmasen ja Jämsän (2007, 102–103) mukaan sosiaali- ja terveyspalvelujärjestelmä oli vielä vuonna 2006 laadittu heteroydinperheitä ajatellen, ja sateenkaariperheiden mahdollisten erityistarpeiden huomioiminen oli vaikeaa. Tämän osalta asiantuntijat katsoivat, että tilanne on parantunut.

Muiden vähemmistöjen osalta aineisto ei vastaa kysymykseen perhekohtaisuuden eduista ja haitoista. Asiantuntijat toivoivatkin tiedeyhteisöltä lisää tietoa erilaisten vähemmistöjen kokemuksista perustoimeentulotuen perhekohtaisuuteen liittyen. Jatkossa olisi tärkeää tutkia sosiaaliturvaa perhekohtaisuuden etujen ja haittojen näkökulmasta myös esimerkiksi Suomen romanien, saamelaisten ja muiden Suomessa asuvien (kieli- ja) kulttuurivähemmistöjen osalta (Ks. esim. aiempi tutkimus saamelaisista sosiaaliturvan asiakkaina Majja Faurie, 2011, erit. s. 41-45.)

Eräs keskeinen aihealue haastatteluissa oli perheväkivalta ja sen sukupuolittuneisuus. Tässä tutkielmassa olen kuvannut sellaisia viimesijaisessa toimeentuloturvassa huomionarvoisia seikkoja, joilla voi olla merkitystä perheväkivallan ja sukupuolittuneen väkivallan vastaisessa työssä. Aineistossa korostuu, että viimesijaisen toimeentuloturvan järjestämismallin ja sukupuolittuneen väkivallan välisestä suhteesta ei ole Suomessa tarjolla tutkittua tietoa. Näin ollen myöskään ammattilaisilla ei ole työnsä tukena riittävästi tieteellistä pohjaa sosiaaliturvan asiakkaiden kokemaan väkivaltaan puuttumisesta. Aiheen laajempi tutkiminen olisi tulosteni mukaan välttämätöntä, sillä haastatteleman asiantuntijat nimesivät lukuisia huolia siitä, että perhekohtainen toimeentulotuki osallistuisi perheväkivallan mahdollistamiseen. Intersektionaalinen feministinen tutkimus ei voi jättää huomiotta

viimesijaisen toimeentuloturvan piirissä olevia ihmisiä, kun tieteen keinoin etsitään välineitä sukupuolittuneen ja perheissä tapahtuvan väkivallan rakenteelliseen ehkäisemiseen.

Suvi Ronkaisen (2017, 20-21) mukaan väkivaltaa olisi tärkeää tutkia yli tieteenalojen rajojen, sillä väkivalta tapahtuu aina jossakin kontekstissa. Tavoitteenani on tässä tutkielmassa ollut osoittaa, että monitieteisesti virittyneellä sosiologisella tutkimuksella on paljon annettavaa usealle eri tieteenalalle. Sosiologinen tutkimus, joka yhdistää toisiinsa väkivallan tutkimusta sekä sosiaalipoliittisia teemoja kuten sosiaaliturvan ja köyhyyden tutkimusta, pääsee hyvin hedelmällisellä tavalla kiinni monimutkaisten yhteiskunnallisten ongelmien yhteyksiin. Tulevalle tutkimukselle antoisia näkökulmia tuottaisi myös monialainen kiinnostus perheiden tutkimukseen, feministisiin ja sukupuolen tutkimuksen näkökulmiin sekä hallinnollisiin mekanismeihin, hyvinvointitutkimukseen ja teknologiavälitteisyyden ilmiöihin.

Johtopäätökset sekä huomioita kehittämistyötä ajatellen

Olen tuloksillani tuonut näkyväksi, että valinta perhekohtaisuuden, yksilökohtaisuuden tai näiden yhdistelmän välillä ei ole sosiaaliturvassa neutraali. Se on merkityksellinen, moniulotteinen ja jopa monella tavalla poliittinen. Valinnalla voi tulosten mukaan olla merkitystä esimerkiksi sukupuolten tasa-arvoa, toimeentulotuen asiakasperheiden ja muiden perheiden välistä yhdenvertaisuutta sekä toimeentulotuen hakemista ja saamista ajatellen. Lisäksi se voi vaikuttaa vuoroasuvien lasten tai uusperheiden tilanteeseen sekä sukupuolittuneen väkivallan ja perheväkivallan kasvuolosuhteisiin. Valinta siitä, millainen hyvinvointijärjestelmä otetaan käyttöön, vaikuttaa olosuhteisiin, joissa perheet elävät, ja ammattilaiset tekevät työtään.

Tutkielmani ei osoita yhtäkään vaihtoehtoa yksiselitteisesti toista paremmaksi, vaan korostaa, että asiaa on syytä tarkastella sosiaaliturvaa uudistettaessa. Sosiaaliturvakomitea onkin välimietinnössään ilmoittanut, että se tulee tarkastelemaan etuuksien yksilö-, perhe- ja kotitalouskohtaisuutta ottaen huomioon myös perhesuhteet, elatusasiat, lasten oikeudet ja sukupuolten tasa-arvon (Sosiaaliturvakomitean välimietintö, 2023, 145–147). Tämän tutkielman tulosten perusteella komitean ja päättäjien olisi lisäksi tärkeää arvioida ainakin vuoroasuvien lasten todellisia kustannuksia perheissä sekä toimeentulotuessa vallitsevan elatusvelvollisuuden vaikutusta tuoreisiin avoliittoihin ja opiskelijoiden tilanteeseen. Tutkielman tulokset tukevat komitean huomiota siitä, että sosiaaliturvaa kehitettäessä on kiinnitettävä huomiota etuuksien ja palveluiden yhteensovittamiseen. Tähän liittyen on syytä perehtyä etenkin erityislapsiperheiden, monikkoperheiden ja yhden vanhemman perheiden

tarpeisiin. Aineistossa A5 painotti erityisesti, että uudistustyössä tulisi noudattaa huolellisuutta, jotta ne eivät tuottaisi heikennyksiä tai sudenkuoppia ihmisten erityistilanteisiin. Myös sosiaaliturvan roolia sukupuolittuneen väkivallan ehkäisijänä tai mahdollistajana on komitean työssä ja etuusjärjestelmän kehittämisessä välttämätöntä tarkastella Istanbulin sopimuksen³² mukaiseen valtion huolellisuusvelvoitteeseen vastaamiseksi (Euroopan neuvosto, 2011, 6).

Tutkielman tulosten perusteella perustoimeentulotuen kehittämisessä on tärkeää huomioida, että myös viimesijaisen etuuden piirissä olevien henkilöiden joukossa on ihmisiä ja perheitä, jotka ovat erityisen haavoittuvaisessa asemassa. Toimeentulotuen tehtävä on olla viimeinen keino turvata välttämätön toimeentulo. Viimeisellä keinolla on turvattava kaikkien – ei vain suuren osan – ihmisarvoisen elämän edellyttämä toimeentulo. Etuus ei saa myöskään syventää ihmisten haasteita entisestään. Tästä syystä viimesijaisen toimeentuloturvan uudistuksissa on paneuduttava siihen, miten sen toteutus ja yksilö- tai perhekohtaisuus vaikuttavat erilaisiin arjen tilanteisiin. Toisin sanoen myös toimeentulotuen perhekäsitystä tulisi päivittää siten, että se tunnistaa erilaiset perhetilanteet mahdollisimman todenmukaisesti.

Tutkielman tulosten perusteella perhekäsitys huomioi yleisesti hyvin erilaiset perheet. Sen ongelmalliset puolet tulevat asiantuntijoiden mukaan esiin yleensä silloin, kun perhe poikkeaa perhekäsityksestä olennaisesti. Perhekäsitys olettaa perheiden olevan yhteiseksi hyväksi toimivia yksiköjä. Henkilön tai perheen oman elämän asiantuntijuuden kunnioittaminen on luonnollisesti hyvä lähtökohta. Puutteistaan huolimatta perustoimeentulotuen perhekäsityksellä olisikin tämän suhteen paljon annettavaa muiden etuuksien kehittämistyölle. Kuten johdannossa todettiin, sosiaaliturvakomitea on arvioinut, että etuuksien erilaiset perhekäsitteet aiheuttavat ongelmia sosiaaliturvan käytännön työssä. Perhe- ja yksilökohtaisuuden sekä perhekäsitteiden etu- ja haittapuolten vertailu eri etuuksien välillä voisi auttaa löytämään järjestelmään kaivattua yhtenäisyyttä. (Sosiaaliturvan tutkimus- ja arviointijaosto, 2021, 31–33)

Perhekohtaisuuden tuottamiin vaikutuksiin osallistuvat kuitenkin perhekäsityksen lisäksi myös elatusvelvollisuuden tuottamat rakenteet. Perheen sisäisen prososiaalisuusoletuksen lisäksi elatusvelvollisuus aiheuttaa perheenjäsenten välille riippuvuutta, mikä on suomalaisessa sosiaaliturvassa melko poikkeuksellista. Asiantuntijat katsoivat riippuvuuden korostavan elatusvelvollisuutta positiivisella tavalla, mutta toisaalta perhekohtaisuus ja

³² Istanbulin sopimuksella tarkoitetaan vuoden 2011 Euroopan neuvoston yleissopimusta naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemisestä ja torjumisesta.

elatusvelvollisuus voivat hankaloittaa perheväkivallan uhrin tilannetta ja vahvistaa mieselättäjämallin mukaista kuvaa.

Toimeentulotuen Kela-siirtymää tarkastelleessa tutkimuksessa todettiin, että siirtymän alkuaikoina sosiaalihuollossa ei oltu lainkaan tyytyväisiä siihen, kuinka paljon sosiaalihuollon asiantuntemusta tai palveluja tunnettiin ja hyödynnettiin Kelassa (Blomgren ja muut 2020, 226-227). Asiantuntijat arvioivat, että alueellinen yhdenvertaisuus perustoimeentulotuen käsittelyssä on lisääntynyt siirtymän myötä. Käsittelyn valtakunnalliseen yhtenäisyyteen ja toisaalta alueellisten erojen huomioimiseen on tärkeää kiinnittää huomiota myös jatkossa. Sen sijaan asiantuntijat näkivät, että perheiden välisen yhdenvertaisuuden tukeminen on kokenut siirtymässä iskuja sen vuoksi, että sosiaalitoimen kasvokkainen palvelu on vaihtunut pääosin sähköiseksi ja paperiseksi hakemuksiksi. Ammattilaisilla ei ole enää samanlaisia mahdollisuuksia kohdata asiakkaitaan, vaan asiakkaan vastuu ilmoittaa mahdollisesta muusta avuntarpeestaan on kasvanut. Jotta asiakkaan kasvanutta vastuuta avun hakemisesta voidaan paremmin arvioida, olisi tärkeää selvittää, missä määrin Kelan ja kuntien sosiaalitoimen välinen yhteistyö on vakiintunut toimivammaksi, kuin uuden rakenteen alkumetreillä. Viimesijaista toimeentuloturvaa uudistettaessa on tärkeää mahdollistaa asiakkaalle kasvokkainen palvelu. On pohdittava, miten taataan sujuva sekä yksityisyyttä ja jaksamista kunnioittava palvelu, joka huomioisi myös erityiset tuen tarpeet ajoissa. Pohdinnassa on tunnistettava myös yksilö- ja perhekohtaisuuden tuottamat edut ja haitat. Yksityisyyttä tulee tarkastella sekä suhteessa asiakkaan perheeseen että siihen, millaisen tarkkailun ja raportointivelvollisuuden kohteena asiakas on.

Toimeentuloturvan tulee jatkossakin ohjata siihen, että lapsen oikeus vanhempansa tai tarvittaessa muun huoltajan tarjoamaan hoivaan ja elatukseen toteutuu. Eri osoitteissa asuvien vanhempien lapsen oikeutta hänelle parhaaseen asumisjärjestelyyn on tuettava. Vuoroasuminen tulee siis jatkossakin huomioida asumismuotona, ja lapsen sekä toisaalla asuvan vanhemman tapaamisten sujuvuutta on tuettava edelleen siten, että siihen myönnetään taloudellista tukea ja asiaan liittyvä byrokratia on saavutettavaa. Perustoimeentulotuen kehittämisessä olisi tärkeää tunnistaa etuuden mahdollisuudet perheiden autonomian ja vanhempien välisen kommunikaatioyhteyden tukemisessa. Esimerkiksi mahdollisuus tehdä sujuvasti muutoksia lapsen luonapitopäiviin tekisi vuoroasuvan lapsen ja vanhempien arjesta joustavampaa.

Se, että aikuisella on ongelmia elämänhallinnassa, hän on uupunut sosiaaliturvan ja palveluiden parissa navigoimisesta tai aikuinen ei saa riittävää tukea oman ja perheensä elämän taloudellisiin edellytyksiin, voivat muodostaa ongelmia paitsi aikuiselle myös lapselle.

Universaalit elementit sekä ammattilaisten mahdollisuus neuvoa ja käyttää työssään harkintaa ovat haastattelemieni asiantuntijoiden mukaan onnistuneita tapoja tukea asiakkaiden arkea. On tärkeää tunnistaa, että vanhemmille aiheutuva kuormitus voi näyttäytyä myös lapsen elämässä aikuisten jaksamattomuutena, riitaisuutena tai ennakoimattomana arkena. Ylisukupolvisen huono-osaisuuden ehkäisemiseksi on välttämätöntä, ettei toimeentulotuen järjestämismalli ainakaan syvennä näitä elementtejä lapsen elämässä.

Perustoimeentulotukeen nähden ensisijaisten etuuksien ³³ rooli on keskeinen. Ensisijaisten etuuksien tason ja saatavuuden tulee olla riittäviä, jotta perhekohtaisen toimeentulotuen tarkoitus koko perheen viimeisenä turvana toteutuu. Toimeentulotuki on osin vastikkeellista, sillä jotta sitä voi saada täysimääräisenä, on esimerkiksi työttömän henkilön oltava aktiivinen työhaussa (Laki toimeentulotuesta 2a§). Etuus on myös suunniteltu hetkelliseksi tueksi, ikään kuin trampoliiniksi ³⁴, joka auttaa asiakkaan haastavimman vaiheen yli, ja palauttaa takaisin yhteiskunnan ensisijaisiin toimintoihin. Väliaikaisuuden ajatuksen voi myös ajatella perustelevan perhekohtaisuutta. Kun toimeentulotuki on sitä kehitettäessä nähty hetkellisenä taloudellisena tukena, ei yksilöiden pärjäämistä ole suunniteltu yhtä vahvasti perheen hoivan ja elatuksen varaan, kuin miten tilanne nykyisin näyttäytyy. Aineiston ja tutkimuskirjallisuuden (Ahola & Hiilamo, 2013, 67 sekä Parpo & Moisio, 2006) mukaan toimeentulotuki on kuitenkin yhä useammalle yksilölle ja perheelle pitkäaikainen toimeentulon lähde. Näin ollen on tärkeää, ettei perustoimeentulotukeen toteuteta leikkauksia tai vastikkeellisuutta lisääviä uudistuksia etenkin, mikäli ensisijaiset etuudet ja palvelut eivät takaa perheille tosiasiallista mahdollisuutta pärjäämiseen.

Tulokset osoittavat, että sillä, millaiselle hyvinvointimallille ja perhekäsitykselle perusturva pohjautuu, on merkitystä erilaisten perheiden saaman tuen kannalta. Viimesijainen perhekohtainen perustoimeentulotuki on monin tavoin onnistunut ja tarpeellinen välttämättömän toimeentulon turva. Nykyisellään se kuitenkin osallistuu myös useiden elämänkriisien ja eriarvoisuuksien syventämiseen, tai ei onnistu riittävällä tavalla tukemaan perheitä, jotka kamppailevat näiden haasteiden kanssa. Erilaisten hyvinvointimallien eduista ja haitoista sosiaaliturvassa tarvitaan lisää tutkimusta, ja tutkimustiedon soveltaminen kehittämistyöhön ja päätöksentekoon on ensiarvoisen tärkeää. Sosiaaliturvan kehittämisessä ja tutkimuksessa etuudet on nähtävä vahvemmin instituutioina, jotka

³³ Ensisijaisella etuudella tarkoitetaan etuutta, jota henkilön tulee hakea ennen, kuin hänelle voidaan myöntää oikeus toimeentulotukeen. Ensisijaisia etuuksia ovat esimerkiksi työmarkkinatuki ja opintotuki.

³⁴ Ks. esimerkiksi Ihalainen & Kettunen. Turvaverkko vai trampoliini – sosiaaliturvan mahdollisuudet. Sanoma Pro Oy 2016. Erit. sivut 11, 136-147.

osallistuvat perheiden elämäntilanteiden muotoilemiseen muiden yhteiskuntarakenteiden tavoin.

Lähteet

Ahola, E. & Hiilamo, H. (2013) Köyhyyttä Helsingissä: Toimeentulotuen saajat ja käyttö 2008–2010. Kelan tutkimusosasto, Helsinki.

Alastalo, M., Åkerman, M. & Vaittinen, T. (2017) Asiantuntijahaastattelu. Teoksessa: Hyvärinen, M. K., Nikander, P., Ruusuvoori, J. Tutkimushaastattelun käsikirja. Vastapaino, Tampere. Print.

Alasuutari, Pertti. (2011). Laadullinen tutkimus 2.0. (4. uud. p.). Vastapaino, Tampere.

Anthias, F. (2021). Translocational belongings: intersectional dilemmas and social inequalities. Routledge.

Avoliittolaki. 13.6.1929/234

Bartfeld, J. & Chanda, T. (2020). 2018–2020 Child Support Policy Research Agreement Task 13: Shared Placement and Post-Divorce Economic Well-Being.

Bildjuschkin, K., Ewalds, H., Hietämäki, J., Kettunen, H., Koivula, T., Mäkelä, J., Nipuli, S., October, M., Peltonen, J. & Siukola, R. (2019) Väkivaltakäsitteiden sanasto. Terveystieteiden tutkimuskeskus, Helsinki.

Boyce, C. & Neale, P. (2006). CONDUCTING IN-DEPTH INTERVIEWS: A Guide for Designing and Conducting In-Depth Interviews for Evaluation Input

Haueter, C. (2019) "I Can't Afford to Leave Him" Divorcing a Spouse with Superior Financial Resources, 31. Hastings Women's L.J. 237.

Ensi- ja turvakotien liiton verkkosivut. (n.d.) Tunnista väkivalta. Perhe- ja lähisuhdeväkivallan vaikutukset lapsiin ja nuoriin. Saatavilla: <https://ensijaturvakotienliitto.fi/tukea-ammattilaiselle/perhe-ja-lahisuhdevakivalta/tunnista-vakivalta/#vaikutukset-lapset-nuoret> . Viitattu 14.2.2024.

Faurie, M. & Kalliomaa-Puha, L. (2010) Jääkaappi, osoite vai sukuside? Perheen määritelmät sosiaalilainsäädännössä. Teoksessa U. Hämäläinen, & O. Kangas (toim.), Perhepiirissä (28–61). Kela.

Harmaala, M. (29.3.2017) Päätös toimeentulotuesta nyt aina hakijalle – ennen osalle kunnista kelpasi vain miehen nimi. Savon Sanomat -verkkolehti. Saatavilla osoitteessa: <https://www.savonsanomat.fi/paikalliset/3009955> Viitattu 30.1.2024.

HE 73/2023 Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi työttömyysturvalain ja eräiden muiden lakien muuttamisesta. Viitattu 12.02.2024. Saatavilla: https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/HallituksenEsitys/Documents/HE_73+2023.pdf

Hearn, J. (2013) The Sociological Significance of Domestic Violence: Tensions, Paradoxes and Implications. *Current sociology* 61.2: 152–170. Web.

Heinonen, H-M. & Laatu, M. (2020) Hallinnollisen päätöksenteon rationaalisuus toimeentulotuki uudistuksen valmistelussa. Teoksessa: Korpela; T., Heinonen; H-M., Laatu; M., Raittila; S. & Ylikännö; M (toim.). Ojista allikkoon? Toimeentulotuki uudistuksen ensi metrit. Kela, Helsinki.

Hiilamo, H., Niemelä, H., Pykälä, P., Riihelä, M. & Vanne, R. (2012) Sosiaaliturva ja elämänvaiheet : Suomen sosiaaliturvan kehitys esimerkkien ja tilastojen valossa. Helsinki: Kelan tutkimusosasto. Print.

Husso, M. (2003). Parisuhdeväkivalta, inhimillinen kärsimys ja kerroksellinen subjektiivisuus. *Naistutkimus / Kvinnoforskning*, 16.(2 / 2003), 62-66.

Husso, M., Karkulehto, S. & Saesma, T. (2020). Väkivalta koskee ja koskettaa. Sukupuolentutkimus - verkkolehti.

Husso, M., & Virkki, T. (2008). Sukupuolittunut luottamus ja väkivalta parisuhteissa. Teoksessa E. Sévon & M. Notko (toim.), *Perhesuhteet puntarissa*, (s. 259-273). Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.

Isola, A.-M. & Suominen, E. (2016) *Suomalainen köyhyys*. Työväen sivistysliitto. Into Kustannus Helsinki.

Julkunen, R. (2005) Hyvinvointivaltion uusi politiikka. Teoksessa: Saari, J. (toim.) *Hyvinvointivaltio. Suomen mallia analysoimassa*. Yliopistopaino, Helsinki.

Julkunen, R. (2006) Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus (Stakes), Helsinki.

Julkunen, R. (2010) Sukupuolen järjestykset ja tasa-arvon paradoksit. Vastapaino.

Julkunen, R. (2016) Sukupuoli valtiollisen politiikan kohteena. Teoksessa: Husso; Marita & Heiskala; Risto: *Sukupuolikysymys*. Gaudeamus, Tallinna.

Jämsä, J. (2008, a) Mitä moninaisuuden kohtaaminen vaatii ja antaa? Teoksessa: Jämsä, J. (toim.) Sateenkaariperheet ja hyvinvointi. Käsikirja lasten ja perheiden kanssa työskenteleville. PS-kustannus, Juva.

Jämsä, J. (2008, b) Suomalaiset sateenkaariperheet. Teoksessa: Jämsä, J. (toim.) Sateenkaariperheet ja hyvinvointi. Käsikirja lasten ja perheiden kanssa työskenteleville. PS-Kustannus, Juva.

Jämsä, J. (2008, c) Ammatillisia työkaluja moninaisuuden kohtaamiseen. Teoksessa: Jämsä, J. (toim.) Sateenkaariperheet ja hyvinvointi. Käsikirja lasten ja perheiden kanssa työskenteleville. PS-Kustannus, Juva.

Kainulainen, H. M. & Honkatukia, P. (2021) Tutkijan eettinen vastuu sensitiivisessä tutkimushaastattelussa. Teoksessa: Kainulainen, H. & Lähteenmäki, N. (toim.) Empiirinen oikeustutkimus. Gaudeamus, Helsinki.

Kalliomaa-Puha, L. (2012) Sopimuksellisuus sosiaaliturvassa – Uusia vaatimuksia asiakkaille ja lainsoveltajille. Teoksessa: Helenelund; J-E., Luoto; I., Mäntylä; N., Siikavirta; K. (Toim.) Julkista – yksityistä; millaisissa rakenteissa? Offentligt – privat; i hordana strukturer? Juhlakirja professori Eija Mäkisen 60-vuotispäiväksi. Acta Wasaensia 265, Vaasa.

Kela. (2023) Taskutilasto 2023. Helsinki, Kela.

Kela. (2024) Toimeentulotuki 17.01.2024. (Toimeentulotuen etuusohje). Viitattu: 13.02.2024. Saatavilla: <https://www.kela.fi/etti/Toimeentulotuki.pdf>.

Kela. (2024) Yleinen asumistuki 08.03.2024. (Yleisen asumistuen etuusohje). Viitattu: 22.03.2024. Saatavilla: <https://www.kela.fi/etti/Yleinenasumistuki.pdf?version=1709949970942>.

Sosiaaliturvan uudistamiskomitea (SATA-komitea). (2009) Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2009:10. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki.

Kuosmanen, P. & Jämsä, J. (2007) Monimuotoiset sateenkaariperheet heteroydinperheille suunnitellussa palvelujärjestelmässä. Teoksessa: Kuosmanen, Paula & Jämsä, Juha (toim.). Suomalaiset sateenkaariperheet sosiaali- ja terveyspalveluissa ja koulussa. Työministeriö, Helsinki.

Laki aviopuolisoiden yhteistalouden purkamisesta. 26/2011

Laki lapsen elatuksesta. 5.9.1975/704

Laki sosiaali- ja terveydenhuollon asiakastietojen käsittelystä. 14.4.2023/703

Laki toimeentulotuesta. 30.12.1997/1412. Viitattu 6.1.2023 alkaen 1.1.2023 voimaan tulleen lakiuudistuksen jälkeen.

Laki yleisestä asumistuesta. 14.11.2014/938

Lewis, J. (1992) Gender and the Development of Journal of European Social Policy 2:3, 159-174.

Lewis, J. (1997) "Gender and Welfare Regimes: Further Thoughts." Social politics 4.2: 160–177. Web.

Lindberg, M., Nygård, M., Autto, J., Rappe, A. & Gichuhi, E. (2020) Toimeentuloturvasta investointimaailmaan? Lapsiperheiden hyvinvointi ja perhepolitiikka Suomen hallitusareenalla vuosina 2007–2019. Poliitiikka 62:3, s. 251–275

Mahkonen, S. (1995) Perhesalaisuudet. Salassapitovelvollisuus ammattiauttajan työssä. WSOY, Juva.

Malesevic, S. (2017) The Rise of Organized Brutality. A Historical Sociology of Violence. Cambridge University Press.

McKeen, W. (2004) Money in Their Own Name: The Feminist Voice in Poverty Debate in Canada, 1970-1995. 2nd ed. Toronto, [Ontario]; University of Toronto Press. Web.

Miettinen, A., Hakovirta, M., Saarikallio-Torp, M., Haapanen, M., Kurki, P., Kalliomaa-Puha, L., Sihvonen, E., Heinonen, H.-M. & Kivistö, N. (2020) Lasten vuoroasuminen ja sosiaaliturva: Vuoroasumisen nykytila ja merkitys etuus- ja palvelujärjestelmän kannalta. Valtioneuvoston kanslia, Helsinki.

Millar, J. (1989) "Social Security, Equality and Women in the UK." Policy and politics 17.4 (1989): 311–319. Web.

Millar, J., & Glendinning, C. (1989). Gender and Poverty. Journal of Social Policy, 18(3), 363–381.

Mukkila S., Ilmakunnas I., Moisio P. & Saikkonen P. (2019). Köyhyys ja perusturvan riittävyys. L. Kestilä & S. Karvonen (Eds.), Suomalaisten hyvinvointi 2018. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.

Naisten Linja Suomessa ry. (2024) Ero on väkivaltaisen suhteen vaarallisin hetki. Naisten Linja Suomessa ry:n verkkosivut. Viitattu: 14.4.2024. Saatavilla: <https://naistenlinja.fi/fyysinen-vakivalta/>

Nurmi-Koikkalainen, P. (2017) Mitä vammaisuudella tarkoitetaan? Teoksessa: Nurmi-Koikkalainen, P., Ahola, S., Gissler, M., Halme, N., Koskinen, S., Luoma, M.-L., Malmivaara, A., Muuri, A., Sainio, P., Sääksjärvi, K. & Väyrynen, R. Tietoa ja tietotarpeita vammaisuudesta: Analyysia THL:n tietotuotannosta. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Juvenes Print – Suomen Yliopistopaino Oy, Helsinki.

Näätänen; A-M. (2020) Kelan ja kuntien asiantuntijoiden näkemykset Kela-siirron vaikutuksista asiakkaiden asemaan 2016 – 2018. Teoksessa: Korpela; T., Heinonen; H-M., Laatu; M., Raittila; S. & Ylikännö; M (toim.). Ojista allikkoon? Toimeentulotuki uudistuksen ensi metrit. Kela, Helsinki.

O'Toole, L. L., Schiffman, J. R., & Edwards, M. L. Kiter. (2007). Gender violence interdisciplinary perspectives (2nd ed.). New York University Press.

Nieminen, K., Lähteenmäki, N., & Aaltonen, O.-P. (2021). Empiirinen oikeustutkimus. Gaudeamus, Helsinki.

Ojuri, A. (2001) Kriisistä selviytymisen projekti jälkihuollon kehittäjänä. Teoksessa Hukasta kukkaan. Naisen tie väkivallasta selviytymiseen. Ojuri, Auli (toim.) Ensi- ja Turvakotien liitto, Helsinki.

Parpo, A & Moisio, P. (1992-2003) Toimeentulotuen saannin kesto ja dynamiikka Suomessa.

Pietiläinen, I. (2017) Ryhmähaastattelu. Teoksessa: Hyvärinen, M. K. ja muut. Tutkimushaastattelun käsikirja. Vastapaino, Tampere. Print.

Pietiläinen, M., Keskipetäjä, M., Lipast, L. & Attila, H. (2022) Parisuhdeväkivallan kokemukset yleisiä Suomessa. Sukupuolistunut väkivalta ja lähisuhdeväkivalta Suomessa 2021 -tutkimuksen ennakkotuloksia. Tilastokeskus, Helsinki.

Pyökkänen, A. (2008) Miten oikeus määrittelee perheen? Teoksessa: Sevón, Eija & Notko, Marianne (toim.). Perhesuhteet puntarissa. Gaudeamus, Helsinki. 71–92.

Raijas, A. (2014) Arjen rakentuminen parisuhteesta lapsiperheeksi muutosvaiheessa. Rahan ja ajan käytön muutokset nuoren lapsiperheen arjen hyvinvoinnin toteutumisen näkökulmasta. Teoksessa: Korvela, P. & Tuomi-Gröhn, T. (toim.), Arjen rakentuminen ja rytmit perhe-elämän käännekohtissa. Kuluttajatutkimuskeskuksen kirjoja, Nro 9, Kuluttajatutkimuskeskus, Helsinki.

Rauhala, P.-L.. (1998). Mistä ehkäisevässä sosiaalipolitiikassa on kysymys?: Käsitteellistä ja historiallista tarkastelua. Stakes.

Rauhala, P.-L. (2017) Sosiaaliturvan reformikaudet Suomessa. Teoksessa: Tuulio-Henriksson; Annamari, Kalliomaa-Puha; Laura, Rauhala; Pirkko-Liisa (toim.). Harkittu, tutkittu, avoin. Marketta Rajavaaran juhlakirja. Kela, Helsinki.

Rodrigueza, E., Lasch, K. E., Chandra, P., & Lee, J. (2001). Family violence, employment status, welfare benefits, and alcohol drinking in the United States: what is the relation? *Journal of Epidemiology and Community Health* (1979), 55(3), 172–178.

Ronkainen, S. (2008). Kenen ongelma väkivalta on? *Suomalainen hyvinvointivaltio ja väkivallan toimijuus. Yhteiskuntapolitiikka*, 73(4), 388-400.

Ronkainen, S. (2017) Mitä väkivalta on? Erontekojen tärkeydestä, yhteyksien näkemisestä. Teoksessa: Niemi; Johanna, Kainulainen; Heini & Honkatukia; Päivi (toim.). Sukupuolistunut väkivalta. Oikeudellinen ja sosiaalinen ongelma. Vastapaino, Tampere.

Saari, J. (2015) Huono-osaiset: elämän edellytykset yhteiskunnan pohjalla. Gaudeamus, Helsinki. Print.

Sailio, M. (2014) Rahanjaon muodot ja niiden merkitykset lapsiperheiden arjen rakentumisessa. Teoksessa: Arjen rakentuminen ja rytmit elämän käännekohtissa. Korvela, P. & Tuomi-Gröhn, T. (toim.). Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus, s. 126-143 (Kuluttajatutkimuskeskuksen kirjoja; nro 9).

Sihvonen, E. (2021) Tutkimus perhe- ja tulokäsitteistä sosiaaliturvaetuuksissa. Sosiaali- ja terveysturvan raportteja. Kela, Helsinki. Saatavilla: <https://helda.helsinki.fi/server/api/core/bitstreams/17c44820-bfa6-4247-bb54-f3b0bb38c0e2/content>.

Vuorensyrjä, M. & Fagerlund, M. (2016) Poliisibarometri 2016. Sisäinen turvallisuus. Sisäministeriön julkaisu 27/2016.

Sosiaaliturvakomitean tutkimus- ja arviointijaosto (2022) Sosiaaliturvan valinnat ja peruseriaatteet. Sosiaali- ja terveysministeriö.

Sosiaaliturvakomitean välimietintö. (2023) Valtioneuvoston julkaisuja 2023: 26. Valtioneuvosto, Helsinki.

Sosiaaliturvan uudistamiskomitean (SATA) ehdotus sosiaaliturvan kokonaisuudistuksen

Suomen perustuslaki. 11.6.1999/731

Tilastokeskus. (2023) Suomen virallinen tilasto (SVT): Siviilisäädyn muutokset [verkkajulkaisu]. Viiteajankohta: 31.12.2022. ISSN=1797-6413. Helsinki: Tilastokeskus [Viitattu: 3.4.2024]. Saatavilla: <https://stat.fi/julkaisu/cl8n2ppnj35kg0dutm0japl5j>

THL. (2020) Lapsen elatus ja huolto sekä isyyden selvittäminen 2019. Tilastoraportti 20/2020. Helsinki. Viitattu: 16.4.2024. Saatavilla: https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/140117/Tr20_20.pdf?sequence=5

Tilastokeskus. (2021) Tilastokeskuksen verkkosivut. Rikos- ja pakkokeinotilasto 2020. Luku: Perhe- ja lähisuhdeväkivallan toistuvuus. Julkaistu 1.6.2021. Viitattu 14.3.2024. Saatavilla: https://tilastokeskus.fi/til/rpk/2020/15/rpk_2020_15_2021-06-01_tie_001_fi.html

Tuomi, J., & Sarajärvi, A. (2018) Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Uudistettu laitos. Tammi, Helsinki. Print.

Valokivi, H. (2008) Kansalainen asiakkaana. Tutkimus vanhusten ja lainrikkojien osallisuudesta, oikeuksista ja velvollisuuksista. Tampere University Press. Tampere.

Valtiotalouden tarkastusvirasto. (2020) Tuloksellisuustarkastuskertomus. Perustoimeentulotuen siirto Kelalle: Toimeenpanon vaikutusten arvioinnin merkitys lainvalmistelussa. Valtiotalouden tarkastusviraston tarkastuskertomukset 1/2020. Helsinki.

Virrankari, L., Mattila, H., Saikku, P., Sihvonen, E., Tervola, J. (toim.). (2021) Tutkimuskatsaus Suomen sosiaaliturvan monimutkaisuuteen. Sosiaaliturvakomitean julkaisuja 2021:1. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki.

Yhden vanhemman perheiden liitto ry. (2022) Toimentulotukilaki pitää uudistaa perusteellisesti. STT:n verkkosivut. Viitattu: 25.3.2024. Saatavilla: <https://www.sttinfo.fi/tiedote/69951652/toimentulotukilaki-pitaa-uudistaa-perusteellisesti?publisherId=64090014>

Yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista. 27/16. Viitattu: 14.4.2024. Saatavilla: https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/2016/20160027/20160027_2

Asiantuntijoihin viittaavien lyhenteiden selitykset:

A1 – Kelan toimeentulotuen asiantuntija

A2 – Väkivaltatyön asiantuntija

A3 – Väkivaltatyön asiantuntija

A4 – Väkivaltatyön asiantuntija, työskennellyt aikaisemmin toimeentulotuen etuuskäsittelijänä erään kunnan sosiaalitoimessa

A5 – Perheiden moninaisuuden asiantuntija

A6 – Kelan toinen toimeentulotuen asiantuntija